

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ДИЗАЙН” ЙЎНАЛИШИ

**“АРХИТЕКТУРА – ЛАНДШАФТ ДЕЗАЙНИ
ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНСИЯЛАРИ”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2017

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2017 йил 24 августдаги 603-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

***Тузувчи:* Е.А. Добранрова, т.ф.н., доцент**

***Тақризчи:* Bo Yang, Ph.D., Professor of Civil Engineering, Director of international Exchange Office, Deputy Director of Structural Engineering Research Institute, Chongqing University, China.**

Ўқув -услугий мажмуа ТАҚИ Кенгашининг 2017 йил 30 августдаги 1 - сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	20
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	101
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	113
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	116
VII. ГЛОССАРИЙ.....	117
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	122

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратadbирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади. Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Ландшафт дизайни” модулининг мақсади: «Дизайн» – «интерьер, ландшафт» йўналишдаги тингловчиларни касбий тайёларнишида асосий ўқув услубларига қаратилган.

Маърузали курснинг тузилиши: ахборот, муаммоли ва аралаш турлари. Курснинг ўқув функциялари – сабатга асосланган ташкилий – йўналтирилган, методологик ва ривожлантирувчи. Маърузалий дарслар интерактив шаклларда ўтказилиш мумкин.

Амалий мағулотлар – назарий билимларни лойиҳаларни тузиш амалиётига қаратилган. Замонавий шакл ва услубий ландшафт дизайни амалиётда қўллаш.

Мустақил иши – мустақил равишда адабиёт, эскиз, материал тўллаш, режалатириш ва дарсларга тайёрланишдан иборат.

“Ландшафт дизайни” модулининг вазифалари:

Ишни асосий мақсади – талабаларда ландшафт дизайнни лойиҳалаштириш бўйича бошланғич кўникмаларини шакллантириш, тизимли тушунчалардан фойдаланиш, архитектура-ландшафт объект ва фазовий муҳитини лойиҳалаштириш, ўзгарувчан табиат ва керак бўлган материалларни инобатга олган ҳолда ландшафт дизайнни тузилмаларида жойлаштириш.

Инсонни предмет-фазовий муҳитини шакллантиришнинг метод ва воситаларини талабаларга ўргатиш – бу мазкур курснинг асосий вазифасидир.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Ландшафт дизайни” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- ландшафт лойиҳалаштиришнинг асосий стилларини билиш;
- ландшафт дизайнда шакл ҳосил қилиш асослари;
- ландшафт дизайн объектларининг ривожланиш ва шакл ҳосил қилиш қоруниятлари;
- ландшафт дизайнини лойиҳалаштириш услубиёти;
- инсонни предмет-фазовий муҳитига қўйиладиган замонавий техник ва эстетик талаблари
билиши керак;

Тингловчи:

- лойиҳалаштиришда тўпланган ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва қўллаш муслубиётини амалда тадбиқ этиш;
- ландшафт дизайн объектларини назарий таҳлили ва лойиҳалаштириш услубиётини қўллаш
кўникмаларига эга бўлиши лозим;

Тингловчи:

- ландшафт дизайнининг асосий принцип, услуб ва воситаларни амалга ошириш;
- ландшафт лойиҳалаштиришнинг объектлари дизайни бўйича тушган лойиҳавий таклифларини услубий ишланмаларни амалда қўллаш
малакаларига эга бўлиши зарур;

Тингловчи:

- лойиҳалаштиришда тўпланган ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва қўллаш услубиётини амалда тадбиқ этиш;
- ландшафт дизайн объектларини назарий таҳлили ва лойиҳалаштириш услубиётини қўллаш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Ландшафт дизайни” модулини ўқитиш жараёнида қуйидаги инновацион таълим шакллари ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- замонавий ахборот технологиялари ёрдамида интерфаол маърузаларни ташкил этиш;

- виртуал амалий машғулотлар жараёнида лойиҳа ва кейс технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Ландшафт дизайни” модули бўйича машғулотлар ўқув режасидаги “Дизайн назарияси ва методологияси” ва “Интерьер лойиҳалаш” ва бошқа блок фанлари билан узвий боғланган ҳолда уларнинг илмий-назарий, амалий асосларини очиб беришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Фан олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий тайёргарлиги даражасини ривожлантириш, уларнинг қурилиш соҳасидаги меъёрий хужжатлар тизимидаги, қурилишни ташкилий технологик тайёрлаш тизимидаги, энергия фаол биноларни лойиҳалаш соҳасидаги инновациялар бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштиришга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар архитектура ва қурилиш соҳасидаги инновацияларни ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллашга доир проектив, креатив ва технологик касбий компетентликка эга бўладилар.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси				Мустақил таълим
			Жумладан				
			Жами	Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1.	Инсон турмуш ҳаётини такомиллаштиришда архитектура ландшафт дизайнининг ўрни.	2	2	2			
2.	Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепциялар яратишнинг стилистик услублари.	2	2	2			
3.	Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепцияларни режавий услубларни яратиш. Ландшафт семантикаси.	2	2		2		
4.	Шаҳар ландшафт дизайни: шаҳар муҳити яратилишида экологик асослари.	4	4	2			2
5	Ландшафт компонентларининг дизайни	4	4	2			2
6	Кўкаламзорларни жойлаштириш режаларнинг услублари.	4	4		2	2	
7	Ландшафтдаги сўв компонентларининг дизайни.	2	2		2		
8	Архитектура муҳитининг кичик шакллари дизайни.	2	2		2		
9	Ўсимликлар экология мустаҳкамлиги сифатида	4	4	2		2	
10	Ландшафтни лойихалаштиришда бадиий-образ моделларининг услубиёти.	2	2		2		
11	Шахсий участкаларининг ландшафт дизайни.	2	2		2		
12	Шахсий участкаларининг ландшафт дизайни.	2	2		2		
	Жами	32	28	10	14	4	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Инсон турмуш ҳаётини такомиллаштиришда архитектура ландшафт дизайнининг ўрни.

Табиий ва инсон томонидан яратилган муҳитлари ўзаро таъсирининг муаммолари. Ландшафт дизайнининг вазифалари, объектлар ва услублари. Ландшафт дизайнининг муҳум омиллари. Муҳит барқарорлиги – ландшафт дизайнининг мақсади.

2-мавзу: Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепциялар яратишнинг стилистик услублари.

Ландшафт санъатида стиль тушунчаси. Тарихий-маданий ландшафт даврларининг географик ва стилистик хусусиятлари. Боғ семантикаси. Ўзаро боғлиқ табиий архитектура муҳити яратилишида замонавий ландшафт дизайннинг ўрни.

3-мавзу: Шаҳар ландшафт дизайни: шаҳар муҳити яратилишида экологик асослари.

Шаҳар очик жойларининг (кўча, майдон, хиёбон, боғ-скверлари, парклар) яратиш ва ободонлаштиришда замонавий услублари. Кичик боғ – ландшафт дизайннинг асосий объекти.

4-мавзу: Ландшафт компонентларининг дизайни

Ландшафтнинг геопластика концепциялари. Ландшафт тузилишининг муҳандислик асослари. Ландшафт объектларида йўл тармоқларини декоратив қоплашнинг режа услублари ва асосий турлари. Ландшафт дизайнида сувни шаройитга мослаштиришнинг амалий ва декоратив шакллари. Кичик шакллар – ландшафт дизайннинг элементи сифатида. Ландшафт дизайнинида пардозлаш ва қурилиш материалларининг ўрни.

5-мавзу: Ўсимликлар экология мустаҳкамлиги сифатида

Ўсимликлар – табиий-архитектура муҳитининг асосий компоненти. Ўсимликлардан яратилган композиция турлари ва улар хусусиятлари. Ўсимликлардан яратилган композицияларнинг асосий таркибий қисмлари: манзарали ва ўтсимон ўсимликлар. Ўсимликларнинг биологик, экологик ва безаш тавсифларнинг хусусиятлари. Ландшафт дизайнда худудларга оид ўсимликлар компонентларини қўллаш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Амалий машғулотларни “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Давра суҳбати”, “Кейс стади” ва бошқа таълим технологияларидан фойдаланилган ҳолда ташкил этиш кўзда тутилган. Бунда ўқув жараёнида фойдаланиладиган замонавий методларининг, педагогик ва ахборот технологияларининг қўлланилиши, маърузалар бўйича замонавий компьютер технологиялари ёрдамида мультимедияли тақдимот тайёрлаш, амалий машғулотларда педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, илғор тажрибаларни ўрганиш ва оммалаштириш назарда тутилади.

1-амалий машғулот: Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепцияларни режавий услубларни яратиш. Ландшафт семантикаси (*Эскизлаштириш формат А-3*).

2-амалий машғулот: Ландшафт компонентларининг дизайни. Кўкаламзорларни жойлаштириш режаларнинг услублари (*Клазура. Формат Ф-3*). Ландшафтдаги сўв компонентларининг дизайни (*Клазура. Формат А-*

3). Архитектура муҳитининг кичик шакллари дизайни(Клазура. Формат А-3).

3-амалий машғулот: Ландшафтни лойиҳалаштиришда бадий-образ моделларининг услубиёти

Сценарий моделлаштириш. Лойиҳа – ҳаёт сценарийси. (Лойиҳалаштириш сценарий дастури сифатида).

4-амалий машғулот: Шахсий участкаларининг ландшафт дизайни
(Амалий машғулот . Формат Ф-3 2 листа)

- Бош режаси, ёйилмаси, кесими.

- Дендрорежа, экинлар чизмаси, бўлимлар чизмаси, ўсимликларни спецификацияси, турлар.

ЎСИМЛИКЛАР МАШҒУЛОТ

Ўсимликлар экология мустаҳкамлиги сифатида (экскурсиялар).

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (қўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Топшириқ турлари	Баллар тақсимоти	Максимал балл
1	Мавзулар бўйича кейслар	1,5 балл	2.5
2	Мустақил иш топшириқлари	1,0 балл	

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

Кириш

Замонавий иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш мамлакатни таракқий эттиришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Юртимизда иқтисодий таълимда ўқитиш технологиялари, аввало, инсонпарварлик тамойилига асослангандир. Фалсафа, педагогика ва психологияда таъкидланганидек, бу йўналишнинг асосий фарқли томони шундаки, бунда бутун диққат-эътибор тингловчининг шахсига қаратилади.

Шунинг учун ҳам таълим жараёнида қўлланилиши лозим бўлган педагогик технологияларни тингловчининг ўзига хос шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, мустақил, фаол билим олиш фаолиятини ташкил этишга қаратиш асосий жиҳатлардан ҳисобланади.

1. Маъруза машғулотларини ташкил этишнинг Асосий шакллари

Маъруза – ўқитишни ташкил этишнинг асосий шакли ҳисобланиб, куйидаги вазифаларни амалга оширишга имкон беради:

- йўналтирувчилик – тингловчиларни ўқув материалнинг асосий ҳолатларига, уни келгуси иш фаолиятидаги ўрни ва аҳамиятига диққат қилишларига имкон беради;
- ахборотлилик – ўқитувчи маъруза вақтида ҳолат, асосий илмий далиллар ва хулосалар моҳиятини очиқ беради;
- методологик – маъруза вақтида ўқитиш усуллари таққосланади, илмий изланишнинг асослари намоён этилади;
- тарбияловчи – ўқув материалига ҳиссий-баҳолаш муносабатида бўлишни уйғотиш;
- ривожлантирувчи – билим олишга бўлган қизиқишларни, яъни мантиқий фикрлаш ва исботлаш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Академияда ўқитиладиган маърузаларнинг асосий шакллари ва унинг ўзига хос хусусиятлари

<p>Ахборотли маъруза. Бу анъанавий маъруза шакли: маъруза режасига мувофиқ ўқув материални монологик тарзда ва мантикий изчилликда баён этишдан иборат.</p>
<p>Муаммоли маъруза. Янги билимларни савол/вазифа/вазоятларнинг муаммолиги орқали киритилади. Бу жараёнда тингловчиларни профессор-ўқитувчи билан ҳамкорликда ва суҳбат жараёни орқали изланувчилик фаолиятига яқинлаштириш асосий вазифа ҳисобланади.</p>
<p>Бинар маъруза. Бундай маърузани ўқиш икки ўқитувчи/2 та мактабнинг илмий вакиллари/олим ва амалиётчи/ўқитувчи ва тингловчиларни ўзида намоён этади.</p>
<p>Яқуний маъруза. Қоида бўйича курсни яқунлайди ва бутун давр мобайнида ўтилган мавзуларни умумлаштиради. Бундай маърузага тайёрланишда семинар машғулотига, оммавий савол-жавоб жараёнида аниқланган тингловчилар билимидаги камчиликлар ҳисобга олинади ва уларни бартараф этишга, шунингдек келгусида ушбу соҳадаги тайёргарлигини такомиллаштиришга урғу берилади. Яқуний маърузада ўқитувчи курснинг асосий ғояларини беради ҳамда келгусида ушбу курсни ўрганиш давомида шаклланган билимлардан касбий ва раҳбарлик фаолиятида қандай қўллаш бўйича умумий кўрсатмаларни тақдим этади.</p>
<p>Анжуман-маъруза. Олдиндан белгиланган муаммо ва маърузалар тизими билан илмий-амалий машғулот (5-10 дақ.) ўтказилади. Бунда муаммони ҳар томонлама ёритиб бериш назарда тутилади. Машғулот якунида ўқитувчи мустақил бажарилган топшириқларга ва сўзга чиққанларнинг берган фикрларига яқун ясайди, ахборотни тўлдиради/аниқлик киритади, асосий хулосаларни ифодалайди.</p>
<p>Маслаҳатли-маъруза. Турлича режа кўринишида ташкил этиш мумкин.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Савол-жавоблар” – ўқитувчи бўлим ёки тўлиқ курс бўйича тингловчиларнинг саволларига жавоб беради. 2. “Савол-жавоблар-мунозаралар”: ўқитувчи нафақат саволларга жавоб беради, балки жавобларни қандай излашни ҳам ташкиллаштиради.

2. Семинар/амалий машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Семинар – таълим берувчини таълим олувчилар билан фаол суҳбатга киришишига йўналтирилган, назарий билимларни амалий фаолиятда татбиқ этиш бўйича шароитни таъминловчи машғулотнинг ўқитиш шакли.

Семинар қуйидаги мақсадларга эришиш учун қўлланилади:

- назарий материалларни тартибга солиш;
- кўникмаларни ҳосил қилиш;
- билимларни чуқурлаштириш ва назорат қилиш.

Семинар шаклидаги машғулотга ўтиш ўзаро ҳаракатни эшиттириш (трансляция) схемасидан мулоқотга ўтишни, монологдан диалогга ўтишни англатади.

Тайёргарлик ва семинарни олиб бориш бир қатор саволларга жавоб беришни талаб этади:

1. *Нима учун?* – вазифа ва семинарни олиб бориш умумий олганда таълим бериш мақсадларига мос бўлиши керак.

2. Семинар шаклида машғулоти олиб бориш технологиясини *Қандай қилиб?* - ишлаб чиқиш керак.

3. Семинар вақтида муҳокама қилиш керак бўлганда, материал мазмунида - *Нимани?* ишлаб чиқиш зарур.

4. Семинарни олиб бориш вақтида, яъни ҳисобга олиш муҳим бўлган омиллар - *Нимани ҳисобга олган ҳолда?* белгиланиши зарур.

5. Семинарни бошқариш учун унинг самарадорлигини таъминлаш мақсадида ундан фойдаланиш мумкин бўлган, таъсир этиш воситасини - *Қандай йўл билан?* аниқлаш мумкин.

Академияда ташкил этиладиган семинарларнинг асосий шакллари ва унинг ўзига хос хусусиятлари

Кенг кўламли суҳбат. Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этилаётган мажбурий ва кўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига тингловчиларни тайёргарлигини назарда тутати. Фаоллаштиришни барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ фойдаланган саволлар; сўзга чиқувчи тингловчиларни кучли ва кучсиз томонларига диққатларини қарата олиши; иш жараёнида очиб берилаётган, янги қирраларни ўша вақтнинг ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик тингловчиларнинг саволларини муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради.

Пресс-конференция. Қисқа сўзга чиқишдан сўнг, биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор тингловчиларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг, ҳар бир тингловчи маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим. Савол ва жавоблар семинарнинг марказий қисмини ташкил этади.

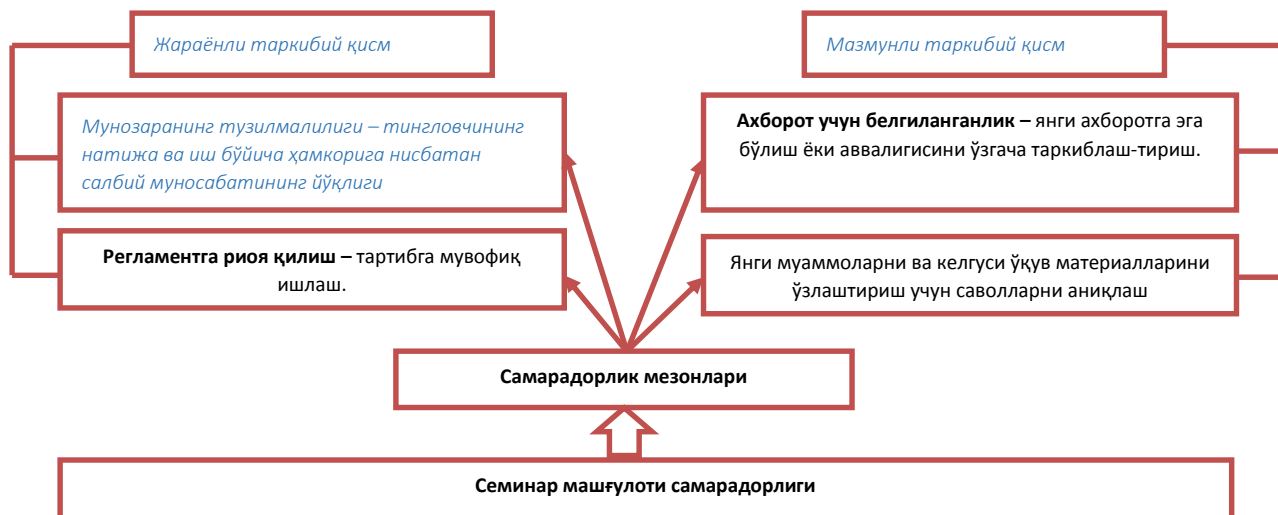
Қанча кўп жиддий тайёргарлик кўрилса, саволлар шунчалик чуқур ва маҳоратли берилади. Саволларга аввал маърузачи жавоб беради, сўнгра истаган бир тингловчи ўз фикрини билдириши мумкин. Бундай ҳолатларда кўшимча маърузачилар, агарда шундайлар белгиланган бўлса, фаол бўладилар. Ўқитувчи ҳар бир муҳокама қилинаётган савол бўйича ёки семинар якунида ўз хулосасини тақдим этади.

Муаммоли вазиятларни (кейсларни) ечиш. Муаммоли вазиятларни ҳал этиш натижасида ҳосил бўлган, мустақил излаб топилган далиллар, касбий аҳамиятли йўналишларни излашга ва тасдиқлашга, келгусидаги касбий фаолияти билан боғлиқлигини англаб етишга ёрдам беради.

Семинарни педагогик бошқариш, унинг самарадорлигини баҳолаш

Семинар машғулотининг самарадорлигини баҳолаш

МАЪРУЗА ВА СЕМИНАР МАШҒУЛОТЛАРИДА ЭНГ КўП ҚўЛЛАНИЛАДИГАН ТЕХНИКАЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ШАРҲИ

Муаммони жамоали тарзда ҳал этишнинг усуллари ва воситалари

Музокаралар

Музокаралар – аниқ ташкил этилган икки томон фикрларининг алмашинуви.

Музокараларни ўтказиш жараёнининг тузилиши

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натига (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейс

1370 йил Тимур Мавуннахрнинг яғнохукмдори бўлади ва империяни ташкил этиб, ўлимига қадар (1405 й.) Ўрта ер денгизидан Индагача бўлган худудларда хукмдорлик қилади. Бу давр, улуғ ютуқлар ва қарама-қаршилиқлар даври бўлган. Сиёсий ҳаётда - мамлакатларни ва халқларни империя доирасида бирлаштиришга интилиш ва шу билан бирга қарам ўлкани мустақил бўлиши. Иқтисодиётда – кенг халқаро тижорат алоқалари, хунармандчилик ва савдо-сотикни ўсиши, катта шаҳарларни ва вилоятларни қашшоқлашувининг ўсиши. Маънавий маданият, илм-фаннинг гуллашида юқори кўтарилиш ва фанатизмни ортиқ даражада бўлиши. Бу фонда – санъатнинг хайрон қоларли даражада парвози, ижоднинг турли кўринишидаги баркамоллика интилиш ва бу баркамолликка эришиш.

Бу даврда боғ-парк санъатининг гуллаш даври бўлди. Боғларни режалаштириш пухталиқ билан ўйланган режа асосида ишлаб чиқилган қоидаларга мос ҳолда амалга оширилади. Боғ-парк ишларида бир қатор усталар ажратилади, тарих бу номларни бизгача етказган, улар қуйидагилар:

- Шахабуддин-Ахмад Зардакаши – Тимурнинг самарқанд боғларини яратишдаги асосчилардан биридир;

- Мирек-Сайид Гиёс Султан-Махмуд номи билан – буюқ хирот шоири, сунъий сув чиқариш ва боғларни режалашда уста;

Бу даврга архитектуравий ташкил этилган боғ чорбоғ- “тўртқисмга бўлинган боғ” муҳим характерга эга, бош режавий тамойил – боғ худудини квадратга ёки тўғри ўқариқлар билан тўрт қисмга бўлиш.

Чорбоғнинг режалаштиришдаги қоида “Иршад аз- Зра’ а” трактида ифодаланган, Хиротда тузилган ва хирот қурилишига бош ҳомий Алишер Навоийга бағишланган. Унинг раҳбарлигидаги тавсия этилган **чорбоғ** тўғрибурчакли, ёруғлик томонга тўғри ориентир олиш. Уни девор ва қатор тераклар ўраб олган. Асосий ўқариқ кенг йўлкалар ва ирмоқлар билан ажратилган. Ҳиёбонинг ичкарасида тантановор бино “иморат” қад кўтариб турибди, унинг рўпарасида тош ётқизилган майдон “**пешгоҳ**” ҳовузлар билан ва саллагулли клумблар жойлашган. Иморатнинг ўзи соя берувчи дарахталар – чинорлар, тут дарахтлари, қайрағочлар билан ўралган, боғнинг асосий худуди майдонларга “чорчманларга” бўлинган.

Боғнинг майдончаси геометрик шаклларга– учбурчакли, квадрат, олтибурчакларга ажратилиб, уларда гулзорлар ташкил этилган, хиёбонлар бўлиниб декоратив ва мевали дарахталар экилган. Дарахталар, буталар, гулларни ўтказишда - чуқур ўйланаган тизим қўлланилган. Гулларни танлашда гуллаш вақтининг эътиборга лойиқлигидир - чунки боғларда доимо гуллар очилиб турган.

Темурийлар боғининг ўзига хос томони (оврупа паркларидан фарқли ўлароқ) – декоратив и мевали дарахатларнинг бирга қўшилиши, улар на фақат утилитар талабни қондира олишда ва эстетик жиҳатдан аниқ таърифини топган. Баҳордаги рангларнинг туси ва куздаги япроқлар ранги боғларга ниҳоят такрорланмас тароватни берганлар. Боғлар баланд деворлар билан айлантириб чиқилган, айрим ҳолда бу довол пахсадан бўлган, аммо кўпинча тўсиқлар архитектуравий безатилган. Бурчакларда минорачалар ўрнатилган, улар кўзатиш пункти вазифасини бажариб, кўпинча изразца билан қопланган. Асосий марказда баланд ҳашамат билан безатилган пештовоқли кириш йўли жойлаштирилган.

Саволлар

Марказий Осиёда Темурийлар давридаги боғ-сайлгоҳ санъатининг қайси услуби характерли?

Қайси боғ-парклар услуби геометрик тўғри йўлаклар ва майдончаларда симметрик-ўқ характерида жойлашуви?

Марказий Осиёда Темурийлар давридаги қайси боғ турлари кенг тарқалган?

Темурийлар даврида шаҳар ташқарисидаги катта магистрал шаҳарликларнинг сайр қиладиган, диний байрамларни ўтказиш, кўнгил очадиган жойлар нима деб аталган?

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга кўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“√” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

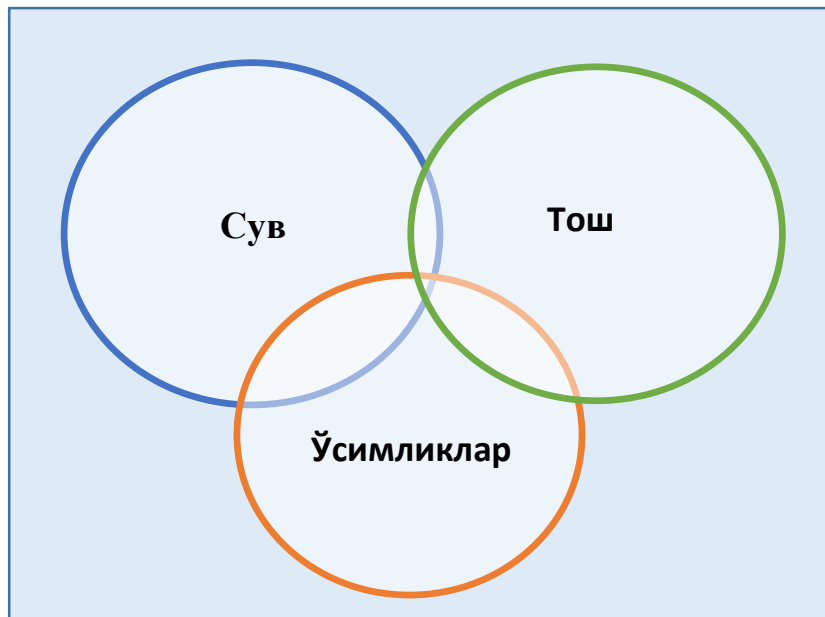
Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

“Блиц-ўйин” методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиқлаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

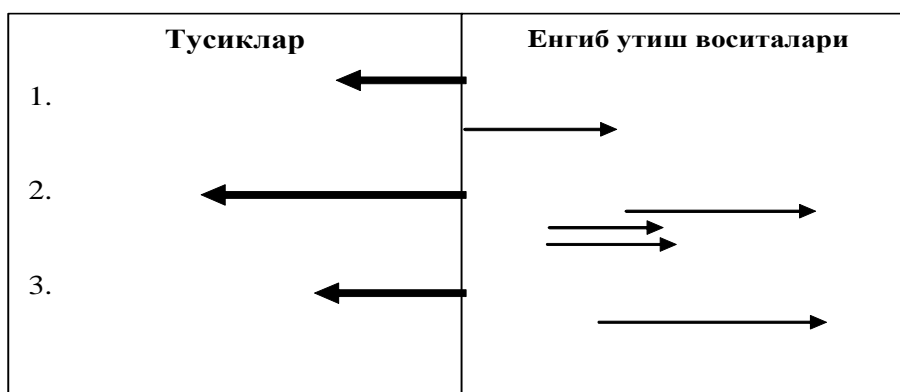
5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди

бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

“Кучлар таҳлили” графиги

«Кучлар таҳлили» графигини тузиш қондаси

Координат ўқи чизилади, чапга стрелка (кучлар) билан корхона ривожланиши ёки муайян бизнес лойиҳасини амалга оширишга ҳалақит берувчи тўсиқлар жойлаштирилади. Ушбу стрелкалар катталиги жиҳатдан у ёки бу муаммога таъсири ҳамда жиддийлигига мос келиши лозим бўлади.

Сўнгра қарама-қарши томонга ушбу кучларни енгиб ўтиш воситалари стрелка кўринишида экс эттирилади. Уларнинг сони графикнинг ўнг томонидан натижа чиқара оладиган даражада бўлиши лозим.

Умуман олганда, бу келгусида аниқлаштиришни ва бўлақларга ажратишни талаб этадиган кучларни нисбий баҳолаш усули ҳисобланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Инсон турмуш ҳаётини такомиллаштиришда архитектура ландшафт дизайннинг ўрни

Табиий ва инсон томонидан яратилган муҳитлари ўзаро таъсирининг муаммолари. Ландшафт дизайннинг вазифалари, объектлар ва услублари. Ландшафт дизайннинг муҳим омиллари. Муҳит барқарорлиги – ландшафт дизайннинг мақсади.

Ландшафт дизайни – фаолиятнинг алоҳида кўриниши бўлиб, табиий компонентлардан – рельеф, сув, ўсимликлар ва ҳокозолардан фойдаланиб инсониятнинг ҳаёт фаолиятига сунъий муҳит яратишдир.

Ландшафт дизайннинг **асосий мақсади** – инсонга очик муҳитни ёқимли қилиб, дилга хушнудлик, функционал, эстетик ва экологик хусусиятга эга қилиб яратиш, бунда эстетик фактор асосий ўринни эгаллайди.

Ландшафт дизайни асарлари **композициясида** рельеф (геопластик элемент сифатида), ўсимлик, сув, ҳаво (фазовий ва ер ости перспективаси сифатида) **асосийдир**. Ландшафт дизайннинг **асосий композицион элементлари** очик муҳит, ўсимлик, қурилишлар, шаршаралар, рангларнинг турличалиги, ёруғлик, соя, ҳаво ва чизиқли перспективанинг пайдо бўлишидадир. Кузатиш орқали келиб чиқадиган ҳис-ҳаяжонланиш, ландшафт дизайннинг асарларида ишлаш- бош бўлиши, масштаб, уйғунлик, контраст композицион факторлардир.

СУВ

ТОШ

ЎСИМЛИКЛАР

Ландшафт дизайн бошқа санъат турларидан асосий фарқи:

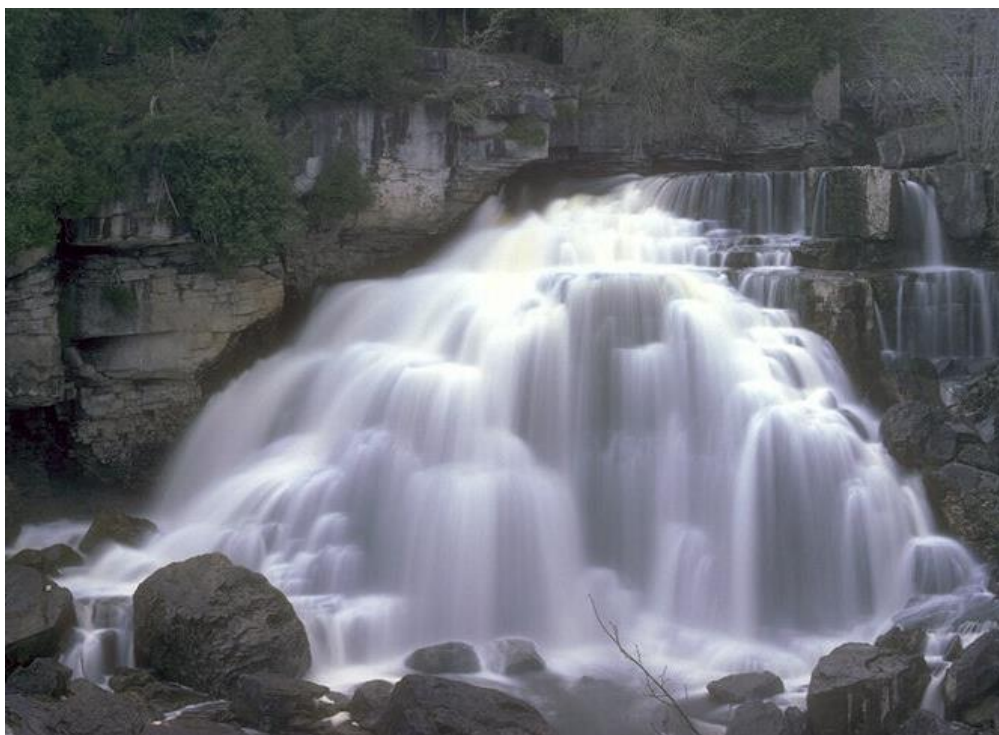
- ландшафт дизайн асарларининг асоси табиатдир (ўсимлик, рельеф, ер, сув, ҳаво, тош ва ҳокозо.);
- қурилиш ашёларининг асоси – жонли ўсимлик, доимо организмдаги ўзгарувчанлик;

Ландашафт дизайнинг бошқа турли композицияси динамик структурага, яъни вақт ўтиши билан узликсиз ўзгариб туриши билан боғлиқдир. Ландшафт объекти яратилиш жараёнида ландшафтда табиий элементларнинг синтези ва сунъий шакллар, яъни ландшафтнинг янги кўринишда пайдо бўлишидир.

Ландшафт – табиат-худудий, табиий рубежлардан чегараланиб ва маълум бир ташқи кўриниш характерига эга мажмуадир. “Ландшафт” ва “манзара” тушунчасини бир-бири билан адаштирмаслик керак, аммо уларнинг иккиси ҳам немис ва француз тилидан таржима қилинганда “жойнинг кўриниши” деган маънони беради. “Ландашфт” – географик термин, географик районларнинг табиий кўринишини ўзгача ажратишдир. “Манзара” – рангтасвирда ишлатувчи термин, инсон кўзи билан худуддаги жойни аниқлашдир.

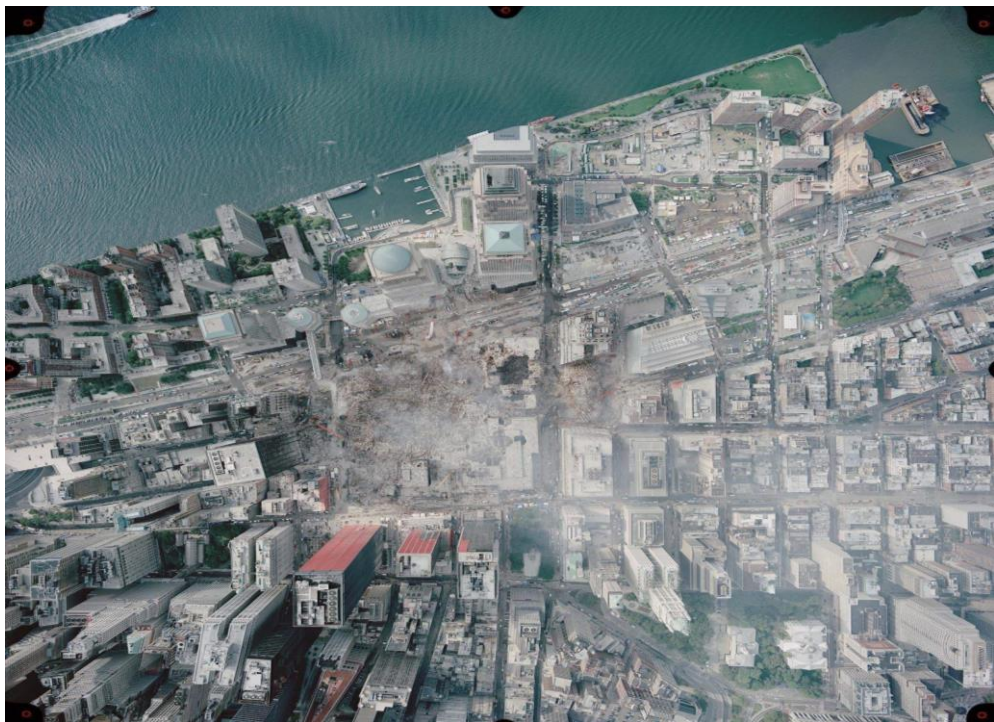
Ландшафтнинг бешта асосий унсурлари мавжуд – булар ер (рельеф), ҳаво, сув, флора ва фауна. Олтинчи унсур эса инсондир. Ер қатлами турлича рельефларга эга. Бу рельеф ҳавонинг ва сув тақсимотини айтиб туради. Бунинг оқибатида жойнинг худуддий-иқлимий ўсимликлар ва ҳайвонлар дунёсининг характери йиғилиб боради.

Рельеф – ландшафтнинг “скелети”дир. Унинг ўзгаришида бошқа барча унсурларнинг ўзгаришини кузатиш мумкин. Ландшафтлар **табиий (табитдан)** ва антропоген бўлимларга бўлинади.

¹*Табиат муҳитдаги ривожланиш давомида ва инсоннинг аралашуви жараёнида **табиий ландшафтлар** вужудга келди. Замонавий ривожланиш поганасида бу тушунчани шартли равишда қабул қилиш мумкин, яъни бу худуд планетада йўқдек, асосий ландшафт унсурларига инсон фаолияти орқали тегимагандек.*

***Антропоген ландшафтлар** ўзаро характланувчи табиий ва сунъий унсурлардан ташкил топади ва инсон аралашуви остида шаклланади. Ландшафтнинг мустаҳкамликка айланиш даврида **ландшафт урбанизацияси** тушунчаси шаклланди. Бундайларга шаҳар, қишлоқ, саноат, рекреацион ландшафтлар киради.*

Ландшафт дизайн **объектлари** табиат билан **тахлили** ва **санъатнинг турли кўринишларини** тарихий услублар (стиллар) билан боғлиқлигини, ҳар бир даврда эстетик идеалларни ўзгаришларини акс эттиришлари билан ўзларини таништирадilar.

¹The fundamentals of landscape architecture/by Tim Waterman. An AVA Book Published by AVA Publishing SA, 2009 ISBN 978-2-940373-91-8 – 12, 14 б.

Парадигма - қандайдир бир даврдаги қарашларга тилга, маданиятга, соҳага, илмга, санъатга, дунёнинг қурилишига, аниқ фалсафик оқимга,

санъатда аниқ йўналишга устунлик қилишдир. Парадигма санъатдаги ва илмдаги аниқ фикрлаш услуби билан боғлиқдир. Бу тушунчанинг мазмуни – тарихнинг кириб келишидир. Парадигма алмашинуви – маданиятда кетма кет йиғилиш ституациасидир ва унинг ривож портловчи характер билан аниқланади. Парадигма илмда фикрлаш услубини ва санъатда услубни аниқлайди. Дизайн учун бу ёки у услуб ҳам аҳамиятлидир.

Жамиятнинг илк ривожланиш даврида ландшафт объектларининг режавий-тизими табиат-иқлимий шароитларидан тўғридан-тўғри боғлиқлиги кузатилган. Суғориш тизими билан ёқимли микроиқлимни таъминловчи, египет ва персия (эрон) боғларининг режавийлиги боғлиқ. Шу билан бир қаторда ўша даврда эстетик факторларни ҳисобга олган ҳолда – безатиш, ландшафтнинг бўш жойини геопластика, сув қурилмалари ва ўсимликларнинг бой ассортиментларини қўллаш усуллари шаклланди.

Антик даврда ландшафт дизайн воситларидан фойдаланган ҳолда атроф муҳитни уйғунлантириш ғояси илгари сурилади – архитектурани табиат билан боғланишни, сунъий яратилган муҳитда элементлар уйғунлигини кўрсатиш. Табиий ва архитектуравий шакллар ўзаро зипс боғлиқлиги **қадимги рим боғларида** фарқланади.

Ландшафт объектларини утилитар талабларига итоат этиш тенденцияси Еврапада ўрта аср даврида устунлик қилган.

Боғ-парк санъатини тушуниш ўрта асрда Осиё билан европада сезиларли фарқ қилган. **Хитойда** боғларнинг хилма хил турлари ташкил этилган: императорлар саройлари қошидаги боғлар, табиий пейзажли боғлар, ҳовли боғлари, алломалар боғи ва кўплаб бошқа боғлар, яъни дунёнинг тинчлигини, табиатнинг чиройини, лирик хусусиятни очиб беради. **Японияда** боғлар вақт оқимига қараб ўзларининг эстетик шаклланиш усулларини ўзгартирадилар. Бошланишида бу ҳашаматлилик, декоративлик ва жуда кўп гуллар, кейинчалик эса фалсафанинг ахлоқий тозаланиши остида ва оддийлик – лакалик, рамзийлик, ранглар уйғунлигининг сақланиши бўлди.

Оврупо уйғониш даври ва бароккода геопластика шедеврларини, қийин сув қурилмаларини, ўсимлик материалларидан кўркмасдан фойдаланиш (топиар санъат)- машҳур “итальян боғларини” намоиш этдилар. **Француз классицизм** даврида доимийлик (хар доим) стили кузатилади. Сунъий ландшафтларни ташкил этишда, топиар санъат ўзининг юқори даражасига кўтарилди. **Маърифат тарқатиш даври** янги тенденцияни - табиатга тақлид қилишни кўтариб чиқди.

Табиат ландшафт объектининг асосий форма сини ташкил этувчи элементиدير. Доимийлик ўрнига пейзаж стили кириб келди.

Кейинги юз йилликда жамоат парклари ва боғларини жуда кўп, жумладан махсулаштирилган, давр ва тарихий услубда турли хилда кенгайтирилган мотивларнинг пайдо бўлганини айтиб ўтиш керак. Эстетик топшириқнинг ечими ижтимоий талабга бўйсиниш бўлди. Асосий услубий йўналиш доимийлик ва пейзаж бўлиб қолди.

2-мавзу. Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепциялар яратишнинг стилистик услублари

Ландшафт санъатида стиль тушунчаси. Тарихий-маданий ландшафт даврларининг географик ва стилистик хусусиятлари. Боғ семантикаси. Ўзаро боғлиқ табиий архитектура муҳити яратилишида замонавий ландшафт дизайнининг ўрни.

Қадимий ва ўрта асрда Шарқ

Қадимги Миср

Қадимий Миср Нил дарёси сув тошқинлари етиб бормайдиган баландликларда террасали боғлар ташкил қилинарди. Суғориш ва тупроқни озиклантириши сунъий ҳолда эди. Қазилмалар кўрсаткичлари ва қабр ёдгорликларидаги барельефлар бир майдондаги турли ўсимликларнинг жойлашуви ва гуруҳларга бўлиниши режа асосида амалга оширилганини кўрсатади. Суғориш манбаларининг жойлашишига қараб, мисрликлар ўз боғларига квадрат ёки тўғри туртбурчак шакл берганлар. Йириқроқ ва баландроқ дарахтларни тўсиққа яқин боғнинг ўртасига ўртача катталиқдаги дарахтлар, энг паст бўйли ўсимликлар эса боғнинг ўртасидаги ҳовуз атрофига экилган. Соянинг йўқлиги – бу мамлакат аҳолисининг жуда қийин муаммоси эди. Қадимги ёзувларда шундай сўзлар бор эди: “У камбағал, унда соя йўқ”.

Қадимги вақтлардан бошлаб- мисрликлар учун дарахт муқаддас ҳисобланган ва ҳар бир ибодотхона ўзининг муқаддас дарахтига эга бўлган. Ҳар бир боғлар билан ёнма-ён узумзорлар экилган. Узум бағазлари учун баъзи гумбазсимон шаклдаги айвончалар перголалар қурилган. Янги подшоҳликда ўрмонларнинг етишмаслиги кўп сонли муқаддас дарахтзорлар орқали тўлдирилган. Манбааларга кўра, катта ибодатхоналар жуда йирик мулкка эга бўлганлар. Энг таниқлиларидан Ментухотеп ибодатхонаси қошидаги боғлар (эрамиз ав. 2160-200 й.) ва малика Хатшепсут боғидир. (эр.ав. 1520-1500 й.). Яна малика Клеопатра тўкин-сочин базмлар ўтказадиган боғ (эр.ав. 1 аср) маълум Клеопатра боғлари Рим боғларига намуна бўлиб хизмат қилган.

Фиравн Аменофис III нинг лашкарбошларидан бирининг Фивадаги қабр тошида тасвирланган қадимги Египт боғлари тўғрисида тасаввур маълум. У боғнинг бутун

тарихини худди қуш парвозидагидек тасвирлайди. Бу ернинг баланд девор билан ўралган квадрат майдони боғнинг бош қисмида жойлашган уй симметрик жойлашган турли хил дархтлар: пальма, анор, лимон ва ҳокзолар аллеялари билан сояланади.

Мисрликларнинг тасаввурлари бўйича пальмалар хужайинига шодлик, смоковницалар – бойлик ва яширин билим, эбен дарахти – бойлик ва бахт келтирган. Бу дарахтлар мисрликлар учун муқаддас ҳисобланган. Боғ тўрт қисмга бўлинган. Боғнинг очик маконлари паст бўйли ўсимликлар билан ўралган ҳовузга эга бўлган. Боғнинг ўрта қисмини узумзор эгаллаган.

Чиройли, симметрик тархни таҳлил қилиб, турли дарахтларнинг диққат билан ўйланган алмашинишини, ҳовузларнинг нозик шакллари кўриб тан

олиш керакки, ўша даврда боғ санъати тарихи остонасида рационал режалаштирилган боғнинг юқори даражада ривожланганини кўриш мумкин. Кейинчалик боғ-парк санъатида қўлланилган симметрия, гўзалликнинг ва утилитарликнинг уйғунлашуви каби талаблар Миср боғларида ўша даврлардаёқ муваффақият билан қўлланилган. Миср боғлари текислик боғлари бўлиб ҳисобланган, уларда иморатлар архитектураси иккинчи даражали рол ўйнаган. Лекин боғларда табиий-иқлимий шароитлардан келиб чиқиб, ҳовуз ва каналларни кўриш етакчи ўрин тутган. Шаҳар муҳити ландшафти ечимини – XV асрда эрамиздан аввал намуна сифтида келтириш мумкин. Ахетоннинг асосий кўчаларининг икки томонида неча километрга чўзилган пальма дарахтлари экилган. Бундай қадимий аллеялардан композиция усули олинди ва келажда кенгроқ ривожланди.

Мисрда боғларнинг асосан 2 типи шаклланди - ибодатхоналар боғи ва турар жой уйлари олдидаги боғлар. Мисрда - нилуфар гули, папирус, эрика, нимфеялар мукқадас деб ҳисобланган.

Асосийси:

- тархда тўғри чизик ва доимийлик (мунатазамлик), сугоришдаги тахминий тизим;

- тархда симметрия;

- нафислик, нозикликни ва манфатпарастликни қўйиши;

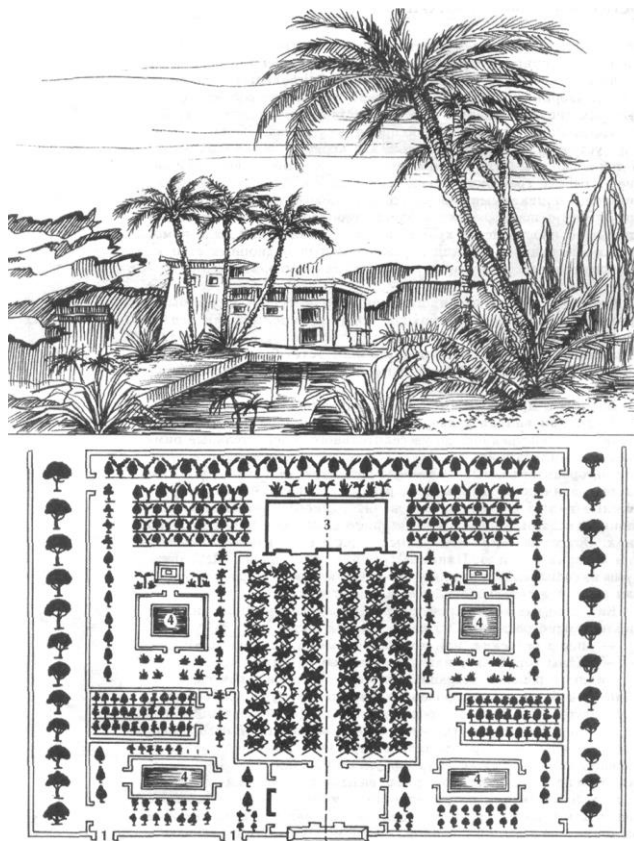
- сув юзасининг албатта бўлиши (ҳовузлар, хавзалар, каналлар);

Томорқа участкаси тузилишининг қонуниятлари :

- диний, манфатпарастлик ва эстетик функцияларнинг бирга қўйилишининг чекланиши;

- ҳовузларни, ўсимликларни, майсазорларни тархий тизимга уланган (қўйилган) доимий тарх.

-

Сад Древнего Египта.

Схема планировки: 1 - вход;

2 - пергола, увитая виноградом;

3 - жилое здание;

4 - бассейны.

Ассирия-Вавилон

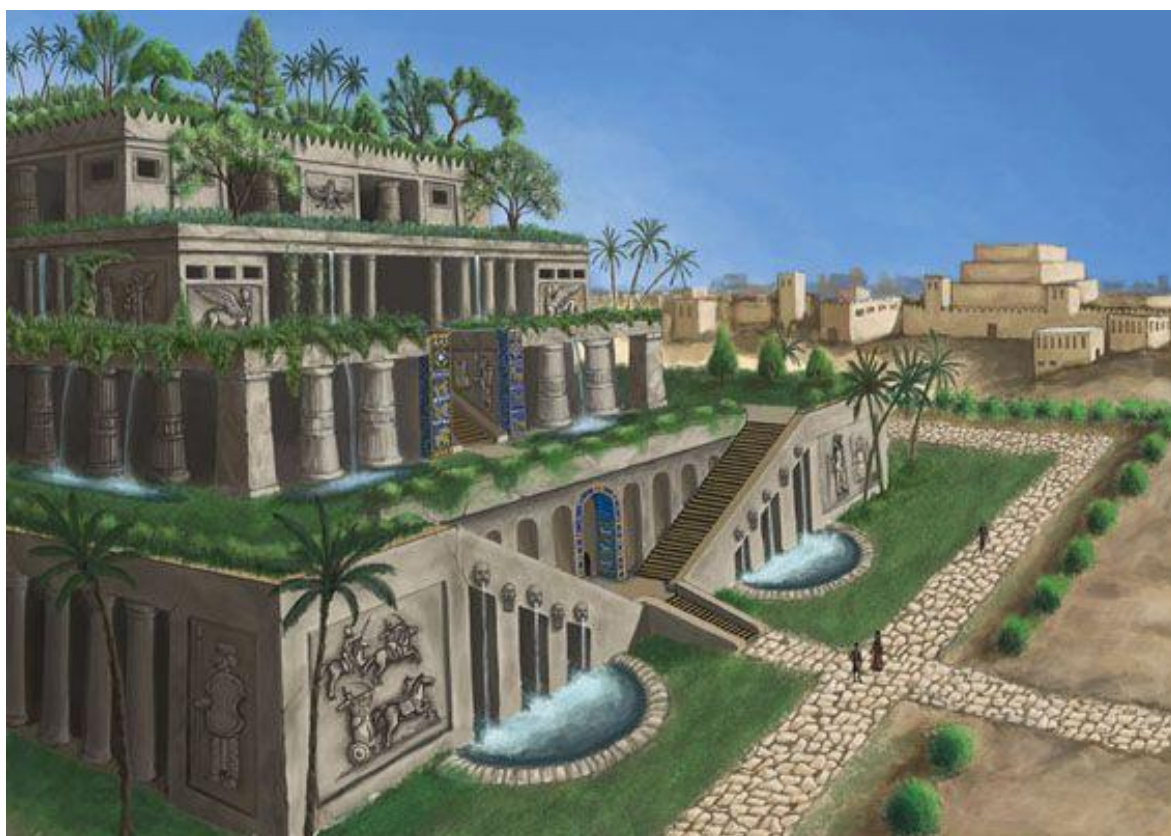
Икки дарё оралиғи тарихида 3 давр ажратилади: шумеро-аккад, ассирий, янги вавилон. Шумеро-аккад даврида (эрамизгача 2340 й.) шумер шоҳи Гудеа узумзорлар ва балиқларни кўпайтириш учун ҳовузлар барпо этади. Ассирий шоҳи илк бор Тиграт паласар 1 парки ҳақида эслаб ўтади. Ассирий ва янги Вавилон даврида боғлар ўзининг катта ҳажмлилиги ва ҳашаматдорлиги билан ажралиб турган.

Умумий мунтазамликнинг, тахминий суғориш тизимида, улар тўрттаучбурчак симметрияли қилинган, кўчатлар анча эркин жойлаштирилган. Энг эртаги боғларнинг расмлари шоҳ Сарагон II нинг бошқариш даврига тўғри келди (эр. Ав. 1100 й.). У Ассириянинг пойтахти Ниневия шаҳри устида Дар-Шаккурин шаҳрига асос солиди, уни баланд девор билан ўради, унда ҳетт флорасинн ҳамда турли хил тоғ ўтларини экди. Дур-Шаккуриндаги Сарагон 2 саройнинг бош тархи иншоотнинг улуғворлиги ва безакларнинг бойлиги билан бирга уйғун ҳолда яхлит, ягона ички жойлаштирилган ички ҳовлиларнинг кўп хиллиги билан ўзига диққатни тортади. Саройнинг ҳовли боғлари Миср боғларига ўхшаб ҳал қилинган.

Икки дарё оралиғи парклари жуда кўп махсус жиҳозланган бинолар (павильон) ва шийпончалар билан безатилган. Ибодатхоналарнинг - зиккурат, айвонлар типидagi ўзига хос хусусияти кўкаламзорлаштиришда бўлган. Бу

ердан паркларда сунъий ўйиб ясалган кўринувчи тепаликни яратиш бошланган. Балким шу ердан “**Семирамидаларнинг осма боғлари**” яратиш ғояси келиб чиққандир. Айниқса Евфрат соҳили бўйидаги саройни шоҳ Набопаласар (эрамизгача 625-601 йиллар.) ва унинг ўғли Навуходоносор II (эрамизгача 605-582 йиллар) безатиш ишларида жуда кўп саъйи ҳаракат қилганлар. Сўнги бошқариш даврларда “осма боғларнинг” кенгайтирилиши ватанини соғинган – Мидия авлодидан бўлган рафиқаси, малика Никотриса учун амалга оширилади.

Иморат қурилиши ёруғни ўтказадиган 4 этажли айвондан иборат бўлган. Жуда катта томоннинг узунлиги – 42 м. Кириш – жанубдан. Айвоннинг кенглиги – 3,5 м. Сув туширгичнинг баландлиги – 5,0 м

Зинапоялар оқ ва пушти мраморлардан ясалган эди. Галереянинг ичи, гулли кафеллар ва деворга солинган расмлар (фрескалар) билан безатилган колоналардан тузилган гротлар жойлашган. Баққуват устунлар ва гумбазлар тошли плиталардан кўтарилган. Плиталар кўрғошин қатламлари билан тўлдирилган бўлиб, қамиш ёйилган, елим билан шимдирилган ва икки қатор ғишт терилган, оҳак билан маҳкамланган. Ғиштлар лойнинг қалин қатлами қопланган. Суғориш сувкўтаргич парракалари ёрдамида фаввора, поғонали шаршара, жилғалар тизими асосида амалга оширилган. Кўтариб турувчи устунларнинг ичи қавакли бўлган. Бўш жойларда - пальма, сарвлар (кипарислар), кедрлар, шамшод (самшит), чинор, дуб дарахтлари ўсган. Қолган бўш жойларда, майдонларда – гуллар.

Асосийси:

- тархнинг умумий тартиблигида, режаслаштиришида қаттиқ симметриянинг йўқлиги;
- ландшафтнинг алоҳида усуллари, айниқса овчилар паркларини яратишида қўллаш;
- сунъий ўйиб ясалган тепалик ва айвонларни, осма боғларни яратиш;
- паркларни шийпончалар ва махсус жиҳозланган бино (павильон) билан безатиш;
- ботаник боғларни намунаси - ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг коллекциясини яратиш.

Қадимги Форс (Персия)

Эрамиздан аввал 550 йилда форслар шоҳ Кир II бошчилигида бутун Икки дарё оралиғини Мидия, Лидия, Эрон, Кичик Осиё, Кавказ орти худудларини, Финикия ва Фаластин давлатларини Пасгарда пойтахти билан ўзига бўйсундирди. Давлатларни 20 вилоятга (сатрап) бўлдилар. Улкан давлатга Кир II нинг ўғли шоҳ Дарий хумдорлик қилди. Қадимги форсларнинг эътиқод қилиш дини оловга сиғиниш бўлган. Ибодат қилиш қурбонлик қилиш жойи олов олдида рўй берган. Шунинг учун ибодатхоналар қурилмаган. Меъморий саройларнинг тараққий этиши, боғдорчиликнинг ривожланиши кузатилган. Форслар камёб дарахтлар ва гуллардан иборат бўлган, йўлбарслар, арслонлар тўнғиз каби ҳайвонлар жойлаштирилган улкан боғларни барпо этдилар. Ов қилиш учун бундай боғлар **парадизлар** – жаннат деб аталган. (Бунда “пара” (атроф) ва “диз” (девор) – атроф девор билан айлантирилган боғ маъносини билдирган).

Боғларнинг режавий жойлашуви - қатъий мунтазамлик. Боғларни ягона композицион ғояга боғланмаган, турли ўлчамдаги тўртбурчакли худудларга ва кварталларга бўлганлар. Боғларни фавворлар, каналлар, павильонлар билан бойитиб беаганлар. Хусусан таниқлилари: **Таки-Бустан рельефлари** ва сунъий ғорлари (IV-Vасрлар) – сасанид шоҳларининг шаҳар ташқарисидаги ов қилиш резеденцияси; Касри-Шир сарой ансамбли (590-628 йй.) (120 га); Хом-Кури ансамбли (40 га);

Адабий манбаларнинг маълумот беришича, бу боғларни бир вақтнинг ўзида осма қувурларни билдирадиган, девор ва ўқида канал билан катта парад хиёбонлар беаган.

Буёк Аббос шоҳи хукмдорлиги даврида(1571-1629 йй.) Форс пойтахти Исфохан бўлиб, узунлиги 3 км, кенлиги 32 м. Чор-боғ (тўртта боғ кўчаси) хиёбони беаган. У пастга унча баланд бўлмаган айвонлар, канал ўқида безатилган, айвонлардан кенгайиб борадиган сунъий ховуз фавворлар билан тушиб келган. Сув бир айвондан бошқасига поғонали шаршарадек осилиб тушган. Кўчаларни 8 қатор терак ва чинор ва яминдан жонли шоҳ девор билан безатилган.

Хиёбоннинг бир томонида шоҳнинг резеденцияси, иккинчи томонидан эса манзара кўриниб турадиган уч қаватли павильон жойлашаган. Бундай иншоотлар кўча бўйларида турган ва туташган боғларга кириш учун хизмат қилган. Бу боғларнинг ҳар бири павильон, боғнинг ўқидан ўтадиган, энгсиз

(ингичка) каналларга эга бўлган. Энг машхури – Жехим-Сутун саройи. Боғ 1,5 - 1,8 метр баланликдаги 12 та айвонга эга бўлган. Ҳар бирида фавворали ва шаршарали сунъий ҳавза жойлаштирилган. Тепасида – катта павильон. Кўчанинг бошқа томонида “жаннатнинг 8 эшиги” павильони жойлашган.

Эшреф Вилласи (1612 й.) – шу кунгача сақланиб қолган. Унинг атрофидаги мунтазам тархли 5та боғ бузиб ташиланган. Боғлар композицион жиҳатдан ўзаро боғланмаган, яғни тархли зояга эга эмас, шунинг учун уларнинг ҳар бири девор билан ўралган. Боғнинг композицион маркази – пардали айвонларга бошловчи павильон. Ўқи бўйича – Форснинг барча боғларидаги типик усул - энгсиз канал (поғонали шаршаралар).

Форс (Эрон) – гуллар шоҳи атигуллар, сиренлар, лолалар, хушбўй буталар, сузалар (лилия), наргис гули ватани. “Гулистон” – Форснинг эски номи. Қадимги Форснинг пойтахти бир вақтлар Суза, яъни “лилия” гулининг номи билан аталган.

Асосийси:

- айвонлардан, канлар ва сунъий ҳавза, фавворлардан фойдланишган;

- катта ов қилиш боғларининг қурилиши – “парадизлар”, бир неча алоҳида худудларга бўлинган;

- композицияга алоҳида ҳашаматли павильонларни ва сунъий зорларни қўйиши;

- ўсимликларнинг бой навлари, камдан-кам учрайдиган декоратив ўсимликлар, гуллар ва мевали дарахтлар.

Ҳиндистон

Ҳиндистоннинг табиий шароити ва ўсимлик дунёси жуда ҳам хилма хил ва жуда бойдир. Боғларнинг характерли хусусиятларидан сув тизимларининг кенг ривожланганлиги, алоҳида ҳодисиларнинг устунлик аҳамияти, боғларнинг сувдаги ансамблига айланиши – қадимги сузувчи боғларига таъсир этувчи натижасидир. Кашмирдаги бундай боғларнинг тавсифи бизгача етиб келган. Бу - 9 м узунликда ва

кенглиги 2-3 м энгсиз соллар. Буларда болдиринглар, қовунлар ва бошқа сабзовотларни етиштирганлар. Ҳиндистонга сувни тўғридан-тўғри турар жой биноларига ва ундан узоқроқ ҳовлилар ичига сунъий ҳавза ва фаввораларга олиб келинган. Боғлар тархи – катъий мунтазамлик, характери бўйича Форсда ишлаб чиқилган усулларга яқин. Доривор ўсимликларнинг боғларини яратганлар (анор ва игнабаргли дарахтлар, қора мурч ва бошқалар).

Удайпур боғ-парк ансамблини (1571 й.) ҳиндистон Венецияси деб аташади. Айвонлар тартиби, тўқ яшил, доимояшил дарахтлар, сунъий ва табиий кўллар тизими устида кўтарилади. Ва буларнинг ҳаммаси – окмрамрамор ороли тоғ фониди. Худуднинг юқорисиди – саройнинг асосий қисми, сунъий ҳовуз билан безатилган ички ҳовли. Композицияни ороллар катори кўнгил очадиган павильонлар тўлдирди.

Ҳиндистонда буддизмнинг тарқалиши даврида шаҳар таиқарисиди ҳовлилар ва томоша қилиш (кўнгил очар) боғларини қуриш бошланди. Кейинчалик мусулмонлар таъсирди уларнинг вазифалари ўзгарди. Ҳовлилар атрофини деворлар ўраган, гумбазлар билан ажратилган марказда - бино

тархида тўртбурчак ёки саккизбурчак баланд айвонлар қурганлар. Айвонлардан кенг ҳиёбонлар, фавворалар билан, хошияланган мрамор каналлар бошланган. Богнинг тўғрибурчакларини доимояшил ва мевали дарахтлар безаган. Бино эгасининг ҳаётилигида бинодан сарой сифатида фойланганлар, ўлимидан сўнг - мақбара ташиқил этилган.

Ҳиндистонда мақбара-боғлар орасида энг машҳури – бу **Аградаги Тоғж Маҳалдир** (1630-1652 йй.). Уни **Шоҳ Жаҳон рафиқаси Орзумандбону** (Мумтоз Маҳал) сўнмас хотираси учун қурдирди. Бу ерда мақбара боғ этагига жойлаштирилиб тоғ фониди дарё бўйига қурилган. Натижада мақбара-боғ зоясини ўзида мужассамлаштирган эртақнома обида ва унга пойнадоз тушган гўзла чорбоғ ҳосил бўлган.

Ҳиндистон боғлари сувларда чинампасларни - сузадиган мексика боғларини эслатади. Испан босқинчилари XV асрда бу боғлардан завқланганлар. Булар унча катта бўлмаган қамишдан ва сершоҳли солли сузувчи ороллар. Уларда асосан гуллар ва сабзовотлар етиштирганлар.

Тарихий манбаларнинг тилга олишига Тацкицинко шаҳри яқинидаги боғлар (XV асрда ҳам мавжуд эди), тузилиши жиҳатидан Семирамиданинг “осма боғларини” эслатади. У устунсиз, лекин конус шаклида порфирдан айвонлар жойлаштирилган. Айвонлар порфирдан (тоғ жинси) кесилган 320 зинапоялар билан бирлаштирилган. Сувни юқорига насос билан чиқарилган, сўнг бу сувлар поғонали шарашара кўринишида пастга тушган.

Асосийси:

- қаттиқ мутназам тарх;

- сув тизимининг кенг ривожланиши, учраб турадиган боғларни сув боғларига айланиши;

- томоша қилиш, дам олиш боғларини яратиш;

турар жой уйларини ички ҳовлиларини кўкаламзорлаштири, уларга сув чиқариш – фавворалар, сунъий ҳавзалар.

Хитой

Хитойнинг боғ-парк санъатининг ривожланиши илдизлари эрамизчага XII асрга, яъни ассирий шаҳарларининг гуллаш вақтига бориб тақалади (Пекин тўғрисида илк бор эслаш). Парк Тарихида илк бор эслаш – бу Хитой хоқони (император) Чеу паркидир (3200 йил олдин). Эрамизгача 247 йилдан бошлаб император Цзин Хи—Хоанг ўзининг 41 йиллик ҳукмдорлик қилиш даврида ўзининг боғларининг теварак атрофини 120 км кенгайтириб (1000 га гача), қанча янги давлатлар ва князликларни эгаллаган бўлса, шунча кўп саройлар қурди. Дарахтларнинг 3000 турига яқин навлари экилди. Эрамизгача 197 йилда хоқон У Ти- хитойлик Людовик XIV, 200 км периметрли (ясси кўп бурчакнинг ҳамма томонлари ўлчамининг йиғиндиси) паркни қуриб, бу рекордни ўз кўлига олди.

Хитой парк қурилиши санъатида икки йўналишни кўрсатиши мумкин:

- йирик император паркларини яратиши;
- яшаи жойида жойлашган унча катта бўлмаган боғларни яратиши.

Хитой парк-боғ санъати учун турли туман композицион усуллар характерлидир, яъни ҳаво фазоси перспективасидан, эффектлардан, йил фасллари кузатиши коидилардан моҳирона фойдаланиши.

Биринчи назарий тадқиқотларининг пайдо бўлиши парк қурилишининг изчил тизим санъатига имкон тўғдирди. Диндор олимларнинг аксида очикдан очик кўриниши, чуқур символизм, характерлидир (буддизм, конфуция). Ўсимликларнинг махсус танланиши аниқ мақсадларга эришишида ёрдам берди:

- текис кипарисларнинг (сарв) бутун қаторлари ўраб турган шарт-шароитни кенглигини намоён қилиши;
- доимояшил ингнабарг ва баргли навли дарахатлар табиий тоғли ўрмон пейзажлари иллюзиясини яратганлар.

*Хитой паркларининг пейзажи учта асосий типларга бўлинади: **даҳшат солиш, қулиш, осойишта.***

***Сув – хитой боғининг муқаррар элементи.** Шаршаралар катта майдонларни қоплаган. Сув сунъий оролар ва ярим ороларнинг ёнидан эгилиб оқиб ўтган. Буларнинг ҳаммаси турли кўприкларни қуришни талаб қилган. **Зигзаг шаклли (эгри-бугри) кўприклар**, шартли елпигич шаклида бўлиши, ёвуз жсинлар фақат тўғри юриши ажсарилиб турган. Манзарали шийпончаларнинг (павильон) қурилишида - боғлар ва паркларни безаклаидаги ёққан усулдан фойдаланилган. Айниқса, кўпроқ уларни сув ёнида жойлаштирган: “Хаёлга чўмувчи ва ёдга олмоқ шийпончаси”, “Атрофига ўрмоннинг хушбўй исини*

таратувчи шийпонча”, “Кутушига эга шийпонча”. Шийпончаларни усти ётиқ галереялар боғлаб турган.

Парклар мажумаси қисмини кўпинча тошли деворларни ўйиш ёрдамида – яъни ичига кириб борадиган деб аталувчи деразалар боғлаганлар. “**Пайлоу**” дарвозалари император саройларини, дафн этиш жойиларини, ибодатхоналарни, монастрларни, шаҳар кўчаларини, паркларни безаган. Хайкалтарошлик асарлари (арслон, тутатки солинадиган идиш, ёдгорлик тоши, хуацянь) бир бутун парк ансамблини яратишга ёрдам берган. Улар улкан иншоотлар билан шакли бўйича енгил, бежирим айвонларни, шийпончаларни, галереяларни боғловчи бўғим бўлган.

“**Ихэюань парки**” (осойшталик парки) императорнинг ёзги саройи ёнида бўлган (майдони 330 га) . Худуднинг 1/5 қисми тоғларни, энгсиз текис ерларни ва оролчаларни, қолгани эса сувни эгаллаган.

“**Бэйхай парки**” (шимолий денгиз) Пекиннинг марказида жойлашган (майдони 104 га, улардан кўллар – 54 га). Классик анъана бўйича қурилган. Марказда – оролча кўринишидаги тоғлар. Бир томондан у оқ тошли тўсиқдан ишланган галерея билан боғланган, бошқа томондан – сув устида “5 аждархо” павильон кўтарилиб турибди. Тоғнинг ўрта қисмида - айвонлар, ибодатхоналар, павильонлар, шийпончалар.

Хитойда маҳобатли парклардек минатюра (мўъжаз) парклар ҳам машҳурдир. Мин даври боғлари орасида (XV- XIV асрлар) минаютарвийликда барча рекордини худуди (10 м²) “**Ярим ўнликда боғи**” босиб кетди, бу ерда дунёнинг асосий элементлари хитойнинг тасаввурида кўрсатилиб, акс эттирилган:

- соҳилда қарағай билан кичкинагина кўл;
- манзарани кузатиш учун шийпонча;
- тошлар, гуллар, йўлкалар ва ҳаттоки . кўприк.

Хитой уйи- уй-боғ мажмуадир. На фақат уй, ва интерьер ҳам боғнинг давоми ҳисобланган. Шундай боғлардан Цзяннинг жанубий вилоятида (провинция) боғни уйга олиб кириш мўлжалланди. Бунинг учун томнинг марказий қисмидаги нишабини бир оз калаталаштирдилар, хонанинг очик осмонли қисмига девор айлантириб чиқилиб ва бу ерга дарахталар ўтказилди. Ўз навбатида, боғли павильонлар йилнинг кўп вақтида ёки йил бўйи яшаш, турар жой сифатида хизмат қилганлар.

Асосийси:

- хитойда боғ-парк ансамбллари уч кўринишда бўлган – йирик император парки ва боғлари, ибодатхона ва монастр боғлари, яшаш жойи ёнидаги кичик боғлар;

- зоявий асос – табиат ҳодисалари ва кучларни илоҳийлаштириш билан боғлиқ диний эътиқод (конфуция, даосизм);

- тошлардан фаол фойдаланиш;

- сув юзаларининг кўплиги, кўп миқдорда ва чуқур ўйланиб жойлаштирилган кичик архитектуравий шакллар;

- олдиндан ўйлананиб тузиладиган қатъий манзара учун пухталиқ билан ўсимликларнинг декорини танлаш;

- боғ ва паркларни ижодий асосда, қуйидаги тамойиллардан фойдаланиб табиий ландшафтларни аслидиай қилиб тиклаш композицияси:
- инь – маҳаллий шароитдан қатъий назар ҳаракат қилмоқ;
- цзе – атроф муҳитдан имкон борича фойдаланмоқ;
- асосий ва иккинчи даражаликни аниқлаш;
- контрастлардан фойдаланиш – катта ва кичик, кенг ва энгсиз, баланд ва паст;
- озгина ҳаракат билан кўпроқ эфсет олиш;
- уйғунлик мутаносиблигига эришиш учун ҳаракат қилиш ва кетма-кет турларни очиш;
- манзарани ҳис қилишда вақт омилени эътиборга олиш.

Япония

Япония санъати ва эстетикаси жуда специфик табиий ва тарихий шароитларда ривож топди. Мамлакат 3900 оролларда жойлашган. Худудунинг майдони 372 минг км² ташкил этади, 2/3 қисми эса ўрмонлар билан қопланган. Бу ерда қарағайлар, япон кедри, кипарис (сарв), криптомер, арча, туядарахт, тис, эман, бамбук, магнолия, азалия, аукуб дарахтлари ўсган. Рельеф (ер юзининг тузилиши) ёрқин акс эттирилган. Соҳиллар узунлиги сезиларли қинғир-қийшиқ. Тайфунлар, цунамилар, zilzilалар, шимолий оролда совуқ қорли қиш ва жанубда йил бўйи ёз.

Илк боғлар, тарихий хужжатларда VII асрда пайдо бўлган деб кўрсатилган. Император Суйко саройи боғи энг биринчи боғлар (592-628 йй.)

каторига киради. Япон боғининг алоҳида тизими 794 йилга келиб, Япония Хейан пойтахти қурилганда тузилган (Киота пировордида).

Биринчи боғлар - бу **“Кўллар ва оролар”**, оқсуяклар архитектураси – “синуэн” услуби билан боғлиқ боғлардир. Улар хитой услубини эслатади. Бу услубни яна “сарой стиллари” деб ҳам атайдилар. Жуда кўп расм русмлар, аниқ, шарт бўлган композицион усулларнинг бўлиши билан ўзига хосдир. У вақтда улар томоша қилишдан завқланиш мўлжалланган бўлиб, на фақат жамоа ҳаётидага маросимда, император ҳовлида ва аристократлар ҳаётида ҳам анча аҳамиятли рол ўйнаган.

Кечроқ, Япония хумдори резенденцияси бўлган (сегунлар) Камакура кишлоғи бўлди (1192-1333 йй.) ва будда динига оид сектлар таълимоти дэн япон маданиятига таъсир ўтказа бошлайди, парклар қурилишига ҳам муносабат ўзгаради. Бу таълимот ички ҳис қилишни, ҳақиқатни англашда ягона манба деб ҳисоблаган. Давомий мушоҳада қилиш ва ўз фикр-ҳаёлларига чўмиш, бирдан эсга келиш– Будда дини ҳақиқатини тушинишга олиб келди. Ва боғлар уларга кўрсатилган (белгиланган) янги вазифаларни олиб бора бошладилар.

Бу даврда япон маданиятида учта асосий категория ишлаб чиқилди – **син**, **гё**, **со** боғга нисбатан бу категориялар қуйидагилар билан тасдиқлаган:

син - боғ элементининг бутун тўплами, ҳақиқат, аниқлик; **гё** - яримрамзий (символик) лаконизм; **со** – бенуксон рамзийлик, имкон борича сиқиш, аммо ифодали шакл - “қуруқ боғ”.

Бундай қийин боғ тизимини яратишда назарий ишловлар бериш, улардан ҳар бири кетма кет пайдо бўлиши катта аҳамият эга эди:

- **«Сэндзай Хиси»** (Хэйан даври - IX аср.) – боғлар тўғрисидаг энг қадимги китоб; боғ санъати бўйича, контрастлар назариясига таянган (XIII аср) Иошитзуки Гокийокий назарий таълимоти;

- ўзгарувчи манзаралари билан боғларнинг тузилиши тўғрисидаг таълимот (назариётчи, уста Кокуси Мусо (сосек) 1276-1351 йй.) – **“Мхо боғи”**, **“Сувлар боғи”** **“Қуруқ сувли силлиқ юза** ;

- **“Цукьяма сансуй дэн”** раҳбарлиги (“Боғлар ҳақида бериш”) Саоми (1459-1525 йй.) контрастлар бўйича таълимотни аниқлаштириш – оддий ва денгиз манзараларининг 12 услубини ишлаб чиққан (масалан, қояли-денгизли услуб баланд шарашарани талаб қилган, дарахтларни, момқалди роқ ва денгиз тошларини синганини қирғоққа отилиши ва ҳоқозо).

*Услубларнинг барчаси амалда қўлланишида боғларнинг икки типини яратишга имкон туғдирган: - **Тепалик (цукьяма) ва ясси (хиракива).***

*Бу даврга келиб ландшафтлар типини илми тўғрисидаги чиқишлар, ҳар бир композициянинг асоси тошлар деган таълимот келиб чиқади (**тошлар боғи**).*

Назария 138 тошларнинг асосий типларини ажратиб берди – кўлли, жилғали, оқимларга бўлинадиган ва ҳоқозо. Унча катта бўлмаган композициялар таркиби 5 тошлардан ошмаган. Хусусан Киотодаги Рёандзи ибодатхонаси ёнидаги “Тошлар боғи” таниқли - дэн гоёси таъсирида вужудга келган - муаллиф роҳиб-рассом Саоми – боғнинг энг сара намунаси. Боғнинг ҳудуди 218,8 м². Композиция 15 тошдан таркиб

топган. Боғнинг ҳар қандай бурчакидан фақат 14 тасини кўриши мумкин. Бир тош ҳар доим назардан яширинади.

Қадимги Япон боғи майсзорни билмаган. Уни шиббалаб босилган хўл тўпроқ ўринни босган. Туроқни кўпинча кулранг-оқ ёки тилла ранг қум билан, айрим ҳолларда нақш билан қоплаганлар. Юриши учун текис тошлар мўлжалланган.

Бош архитектуравий қурилма – яшаш уйи, ибодатхона – боғнинг марказида жойлашган. Ундан боғнинг энг яхши бурчакларининг кўриши мумкин бўлган. Боғ композицияси таркибий қисмининг аниқ мутаносиблиги ўрнатилган. Масалан, сарой-парк композицияси учун: 40% - бино тағи; 30% - очик жой (фазо); 30% - ўсимликларни ўтказиш.

Дарахт ва буталарни биринчи навбатда гуллаб очилиб туриши, ҳар доим яшил бўлиши констрати бўйича танлаганлар. Олча сакурасини ва шафтоли дартларини баҳорда жуда кўп, баракали гуллаши учун, заранг дарахтини (клен) – куздаги чиройли барглари учун, банан дарахтини – ёмғир вақтида “томчилар мусикаси”ни тинглаш учун қадрлаганлар. Сувнинг жилдираб оқиши эффетидан (тассурот) фойдаланганлар. Агар сув бўлмаса – қурук жилғани яратганлар ва уни шундай безатганларки, худди у сув билан тўлдирилгандек.

Боғ санъатига чой маросими (тя-но-ю) таъсир кўрсатган. XVI асрдан бу маросим унча катта бўлмаган боғларда, чой шийпончалари бор бўлган – **чой боғларида** ўтказилган. Маросим вақтида саби (оддий) –қийин ва кўптомонламали маъно, мазмуни оддий шаклда тушунтира олиш маҳоратини кўллаганлар.

Чой маросимининг ёпиқ мазмуни – табиатнинг табиий гўзаллигидан ва санъат асаридан нозик, ҳис-хаяжонли таъсирланишни ривожлантиришдир. Чой боғининг асосий, аниқ мақсади ўз фикр ҳаёлларини ва эътиборларини тўплашда ёрдам бериш. Чой боғининг бош элементлари куйидагилар иборат:

- тошдан сўқмоқ йўл;
 - ювиниш учун шаршара;
 - кудук, тошли фонус. Чой боғи Хидэеси ҳовлисида таниқли (1536-1598 йй.).

Унча катта бўлмаган худудларда боғларни қуриш пакана (карлик) дарахтларни ўстириш санъатини очди – бонзай мўъжаз боғ композициясини турли кўринишини кўпайтирди.

Асосийси:

Боғнинг уч асосий типи ажаратилади:

- сарой боғлари ёки “Ороллар ва кўллар” боғи;

- Ибодатхоналарнинг ва яшаиш уйлариининг ясси ёки тепалик боғлари;

- “чай боғлари”;

- Гоявий асос – будда фалсафаси – табиатнинг фаол ва пассив кучлари орасидаги тенглик;

- Гокийкои, Соами, Мусоларнинг ландшафт тўғрисидаги таълимотига асос солинган назарий ёзишмаларини бошқариш;

- син, гё ва со асоси тамойилидаги боғлар композициялари;

- табиий тенгликка интилишни ва эркин ва фазовий (бўшлиқ) тўлдирилган уйғунликка диққатни тортмоқ;

- умумий туснинг майинлиги, яшил ва кул ранглариининг жилосиз уйғунлиги;

- Мох (йўсин) – табиатнинг охирги маъқулланадиган штрихи.

Япония боғ-парки қуришлишида характерли усуллари қуйидагилардан иборат:

- табиат томонидан айтилган мавзу ёки мотивлардан фойдаланиш;

- Композицияга кўл, оқимлар, тошларни қўйиш;

- дарахтларни кесиб текислаш.

Темурийлар даврида Марказий Осиё (XIV асрнинг охири чораги - XV – XVI асрлар оралиги)

1370 йил Тимур Мавуннахрнинг яғнохукмдори бўлади ва империяни ташкил этиб, ўлимига қадар (1405 й.) Ўрта ер денгизидан Индагача бўлган худудларда хукмдорлик қилади. Бу давр, улуғ ютуқлар ва қарама-қаршилиқлар даври бўлган. Сиёсий ҳаётда - мамлакатларни ва халқларни империя доирасида бирлаштиришга интилиш ва шу билан бирга қарам ўлкани мустақил бўлиши. Иқтисодиётда – кенг халқаро тижорат алоқалари, хунармандчилик ва савдо-сотикни ўсиши, катта шаҳарларни ва вилоятларни қашшоқлашувининг ўсиши. Маънавий маданият, илм-фаннинг гуллашида юқори кўтарилиш ва фанатизмни ортиқ даражада бўлиши. Бу фонда – санъатнинг ҳайрон қоларли даражада парвози, ижоднинг турли кўринишидаги баркамоллика интилиш ва бу баркамолликка эришиш.

Бу даврда боғ-парк санъатининг гуллаш даври бўлди. Боғларни режалаштириш пухталиқ билан ўйланган режа асосида ишлаб чиқилган коидаларга мос ҳолда амалга оширилади. Боғ-парк ишларида бир қатор усталар ажратилади, тарих бу номларни бизгача етказган, улар қуйидагилар:

- Шахабуддин-Ахмад Зардақашӣ – Тимурнинг самарқанд боғларини яратишдаги асосчилардан биридир;

- Мирек-Сайид Ғиёс Султан-Махмуд номи билан – буюк ҳирот шоири, сунъий сув чиқариш ва боғларни режалашда уста;

Бу даврга архитектуравий ташкил этилган боғ чорбоғ- “тўртқисмга бўлинган боғ” муҳим характерга эга, бош режавий тамойил – боғ худудини квадратга ёки тўғри ўқариқлар билан тўрт қисмга бўлиш.

Чорбоғнинг режалаштиришдаги қоида “Иршад аз- Зра’ а” трактида ифодаланган, Ҳиротда тузилган ва ҳирот қурилишига бош ҳомий Алишер Навоийга бағишланган. Унинг раҳбарлигидаги тавсия этилган **чорбоғ** тўғрибурчакли, ёруғлик томонга тўғри ориентир олиш. Уни девор ва қатор тераклар ўраб олган. Асосий ўқариқ кенг йўлкалар ва ирмоқлар билан ажратилган. Ҳиёбонинг ичкарасида тантановор бино “иморат” қад кўтариб турибди, унинг рўпарасида тош ётқизилган майдон “**пешгоҳ**” ҳовузлар билан ва саллагулли клумблар жойлашган. Иморатнинг ўзи соя берувчи дарахталар – чинорлар, тут дарахтлари, қайрағочлар билан ўралган, боғнинг асосий худуди майдонларга “чорчманларга” бўлинган.

Боғнинг майдончаси геометрик шаклларга– учбурчакли, квадрат, олтибурчакларга ажратилиб, уларда гулзорлар ташкил этилган, хиёбонлар бўлиниб декоратив ва мевали дарахталар экилган. Дарахталар, буталар, гулларни ўтказишда - чуқур ўйланаган тизим қўлланилган. Гулларни танлашда гуллаш вақтининг эътиборга лойиқлигидир - чунки боғларда доимо гуллар очилиб турган.

Темурийлар боғининг ўзига хос томони (оврупа паркларидан фарқли ўлароқ) – декоратив и мевали дарахатларнинг бирга қўшилиши, улар на фақат утилитар талабни қондира олишда ва эстетик жиҳатдан аниқ таърифини топган. Баҳордаги рангларнинг туси ва куздаги япроқлар ранги боғларга ниҳоят такрорланмас тароватни берганлар. Боғлар баланд деворлар билан айлантриб чиқилган, айрим ҳолда бу довол пахсадан бўлган, аммо кўпинча тўсиқлар архитеткуравий безатилган. Бурчакларда минорачалар ўрнатилган, улар кўзатиш пункти вазифасини бажариб, кўпинча изразца билан қопланган. Асосий марказда баланд ҳашамат билан безатилган пештовоқли кириш йўли жойлаштирилган.

Чорбоғдан ташқари, режалашда бир мунча сокин рельефни талаб этадиган, қияликда ташкил этилган, баъзида жуда тикка, пешайвонли боғлар мавжуд бўлган. Масалан, Улуғбек боғчаси – “Боғча”. Пешайвон қиялик билан бараварланган ва ғишт билан терилган, ўртада думалоқ ҳовуз билан ўн икки йўлбарсли майдонча жойлаштирилган. Ёнма-ён юқори квадратли, оникс плита билан ўралган тагкурси **тахтагоҳ** – тахт жойи устидан гулдор қимматбаҳо чодир ўрнатилган. Бир қаторда яна бир қанча пешайвонлар турли бинолар билан жойлаштирилган.

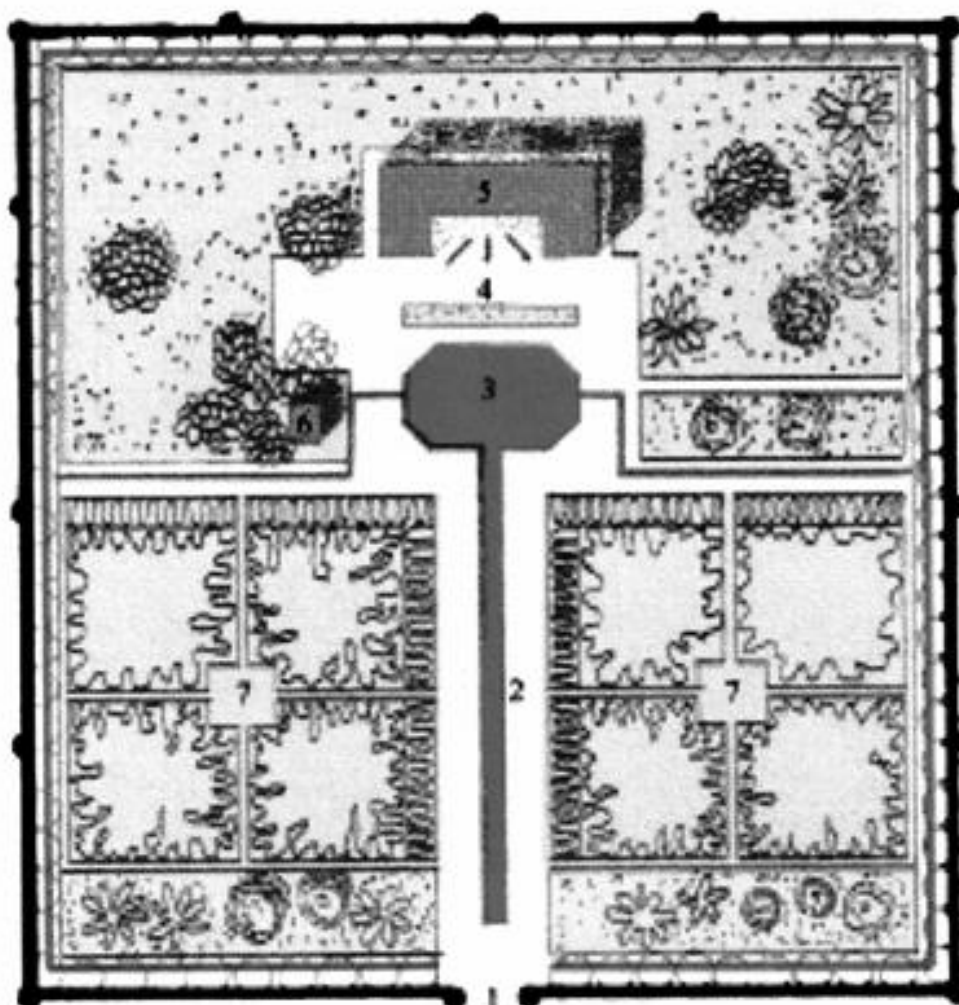
Боғларда суғориш тизими ва турли сув мосламалари энг катта ролни ўйнаган. Каналлар, ҳавзалар, ҳовузлар, поғонали шаршааралар маълум бир мунтазам режага бўйсунганлар. Чорбоғ бўйлаб ясси кўп бурчакли ариқларни, марказий хиёбонлар қуришда ва ҳовузни уй тўғрисида жойлашган майдончадан ўтказиш тавсия этилган. Ўрта Шарқ эстетикасига дарёлар ва жилғаларнинг бурилиши бегона. Бу ерда шаклнинг тўғрилиги қадрланган.

Қоида бўйича ховузлар шакли қатъий геометрик – кўптомонлама, айлана, тўғрибурчакли бўлган.

Турли туман павильонлар, палаткалар, чодирлар меҳмонлар учун баланд кўтарилган суфлар ва тахт – соҳибнинг енгил гулдор қимматбаҳо чодир ёки чодир оситидаги тантанали курсиси - ўрташарқ боғининг керакли ажралмас қисмидир. Боғларда хурматли диний шахсларга ёки аслзода авлодлар учун мақбара барпо этилган. Боғуширон боғидаги мақбара ва Хўжа Абди-Дарун хоноқаси, Самарқандаги Ишронхона - Темурийлар авлодининг фарзандлари ва рафиқасининг мақбараси маълум.

Хукмдорлар ва аслзодаларнинг шахсий боғларидан ташқари, диний бинолар, ҳайрия ва фуқаролик характериға боғлик боғлар мавужд эди, уларнинг жойлашуви ва декоратив безатилиши билан улар шу тамойилларға бўйсунардилар.

Жуда кўп шаҳар учун **Ҳиёбон** - катта шаҳар атрофи магистрали характери эди. Ҳирот, Самарқанд Хиссор ҳиёбонилари маълум. Уларда бир-икки қаторли дарахталар (асосан толлар) экилиб, оралиғида чойхоналар, дўкончалар, ора-сира – ҳашамдор мақбаралар жойлаштирилган. Бу шаҳарликлар учун шаҳар ташқарисида сайр қилиш, дунёвий ва диний байрамлар учун, йиғилишлар ва маросимлар, ўйин-кулгилар ва парадға оид намоишлар учун жой бўлган.

Асосийси:

Боғ-парк қурилишларининг асосий турлари қуйидагича:

- Аслзодалар ва хукмдорларнинг шахсий боғлари;

- Диний бино яқинидаги, хайрия ва фуқаролик характериға эға боғлар;

- Ҳиёбон- катта шаҳар атрофи магистрали –фуқароларнинг байрамлар ва маросимлар ўтказадиган, дам олиш жойи.

Боғнинг асосий режавий типи қуйидагилар:

- Архитекравий ташкил этилган боғ чорбоғ – “тўрт бурчакли боғ”- боғнинг еткази типи;

- Терраса (пешайвон) образ типидаги боғ;

Боғнинг ташкил этишда асосий режавий тамойиллар қуйидагилар:

- Ёпиқ муҳитни режалашда талабчан геометризм;

- Квадрат ва тўғри бурчакли боғларнинг майдонларини тўрт қисмға бўлиш;

- Асосий марказни ажратиш ва унга асосан бой безатилган киришни жойлаштириш;

- Худудни баланд деворлар билан айлантириб чиқиш;

- Асосий бинони худуд ичкарасига жойлаштириш;

- Асосий худудни қисмларға – чорчманларға бўлиш;

- Дарахталарни, буталарни, гулларни, яъни гуллаш вақтиға қараб - чуқур пухта ўйланган экиш тизимини қўллаш;

- Мевали ва декоратив дарахтларни экишдаги боғлиқлик;

- Чодирларни, платкаларни, навильонларни ва бошқа иншоотларни кенг қўлланилиши.

Оврупа. Антик давр

Қадимий Греция

“Гомеров” (манбалардан эрамизгача VIII аср охири) ва **архаик даврларида** (эрамизгача VII- VI асрлар) илоҳий дарахтажор – **героон** –кичик меъморий шаклар билан безатилган ва планлаштирилган аниқ тизимли парк типни тузилди. Уша даврда боғ-парк санъати хўжалик- фойда кўриш характериға эға ёки диний маросимнинг бир қисми бўлган.

Классик даврда (эрамизгача V- IV асрлар) жамоат парklarининг илоҳий дарахтажорлар, диний маросимлар билан боғланмаганлиги, ажралиб чиқиши белгиланади. Масалан, Элвизсдаги героон Академа қошидаги машхур афина паркиннинг ёшлар учун намунали мактабға айлантирилиши.

Пергама ва Дельфдаги гимнасиянинг фикрларича, Эллададаги жамоат боғлари тўғричизикли йўлаклар ва ҳиёбонлар эға бўлган ва улар пешайвонларда жойлаштирилган. Спорт билан, сузиш билан шуғулланиш учун бинолар, ховузлар, меҳроблар, ибодатхоналар дарахтажорлар билан ўралиб, пальмалар, зайтунлар, писталар ва бошқа дарахтлар ўсган. Атрофда фавворалар, гулдонлар, хайкалчалар бўлган. Бу ерда (эрамизгача V асрдан бошлаб) гимнастика ўқитувчиларини ва эътиборли фуқаролар дафн этилган. Ушбу даврға нимфеяларнинг пайдо бўлиши, композициянинг маркази бадий қайта ишланган шарашаралар, баланд қоядан сувли манбаларнинг

чиқиши; қоянинг юқорисида нимфаларга қурбонлик қилиш учун меҳроблар жойлатирилганлиги тўғри келади.

Оммавий кўкаламзорлаштириш ишларининг бошланишига эронликларнинг юришдан кейинги шаҳарларнинг қайта тикланиш вақти тўғри келади (эрамизгача 500 й.). Шаҳар майдонлари атрофига чинор экилиб, уларда унча катта бўлмаган, периметрли колоннада билан безатилган боғлар уюштирилган.

Эрамизгача V асрда гулларни кўпайтириш ва боғ ишлари бўйича кўлланма ишлаб чиқилган. Греklar атиргуллар, серяпроқ шаббўй, хризантема (олтин гул), чиннигулни, наргис гулларини ва бошқа гулларни етиштирганлар.

Эллинизм даврида (эрамизгача III- I асрлар) боғ-парк санъатнинг гуллаб яшнаши кузатилади. Александрия марказида, яшил дарахтларнинг $\frac{1}{4}$ қисмини ташкил этувчи Папейон паркида мавжуд. Паркни сунъий тепаликлар беаган, юқори қисмга спиралли йўлак олиб чиққан.

Оронтдаги Антихоия - Сирии пойтахти ўзининг боғлари билан шарафланган. Уни Аполон ва Артемида ибодотхонаси ёнидаги Дафна парки беаган, Селивкидлар қўйган, 300 кипарисларни эканлар. Парк худудига чўмилиш жойи, портиклар, фавворлар, ўйин-кулги уйлари, меҳмонхоналар ва бошқа объектлар жойлаштирилган.

Боғнинг энг кўп тарқалган беаги гротлар (сунъий ғорлар) ва усти ёпик йўлкалар – перголлар бўлган. Гротларга ёки яшиллик фонига махсус мослаштирилган хайкалтарошликка талаб ўсди. Ҳавзалар фаввораларни хайкалчалар кўринишда беади. Боғ ўзининг жамоат-тарбиявий аҳамиятини йўқотиб, ўйин-кулги қилиш ва дам олиш жойига айланди.

Асосийси:

- Манфаатпарастликни, мустахамликни, чиройни ва бадиий образнинг ифодалалигини боғлаш, архитектурада қай даражада бўлса ва боғ парк санъатида ҳам ўзига хослиги.

- Жамоат биноларини янги типларини яратиш: театрлар, ипподромлар, стадионлар, гимназиялар, портиклар, яшил ўсимликларни ўтказиш тизимига эгалликни ривожлантирилиши;

- Боғнинг янги типининг тузилиши ва ривожланиши – жамоавий-шаҳар ёки гимназия қошида махсус;

- Боғлар композицияси – доимо устахона билан ҳисоблашиши ва чиройли ландшафт безини танлаш (Афин акрополи);

- Ўсимликлар, табиат, назария ва архитектурада амалиёт тўғрисидаги илмни юзага келтириши (ривожлантирилиши);

боғ-парк архитектурасининг хусусиятли томонлари:

- Террасани жойлаштиришда рельефдан фойдаланиши;

- Сунъий ҳовузлар, фавворалар, кичик меъморий шакллар ва хайкалтарошликни яратиши;

- Портиклар коллонадлар ёрдамида интерьердан экстрьерга ўтишда уйғунликни яратиши.

Қадимги Рим

Греция таъсири остида Қадимги Римда қулодорлар уйи олдида – **перистиль** боғ типини ривожлантирилди. Бу коллонада билан ўралган, партер кўринишида унча катта бўлмаган дарахталар, буталар ва гуллар билан безатилан ички ҳовли бўлган. Архитектурани ўраб туришдаги уйғунликка мос бўлиши учун, шамшод, тис, кипарис дарахталарини тез-тез кесиб турилган. Ҳовлининг марказида эрамизгача II асрда Панса уйидаги перстил боғларида машҳур бўлган ҳайкалтарошлик билан безатилган, фавворали декоратив ҳовуз (**имплувий**) жойлаштирилган. Тез орада перистилли композициялар шаҳар майдонларида ўрнатилди ва жамот биноларининг асосий элементи бўлди (эрамизгача II аср Помпефорум биноси).

Эрамизгача II- I асрларда Италия шаҳарларини кўчириш муносабати шаҳар ташқарисида, икки кўринишга бўлинадиган виллалар (боғли қошона) пайдо бўлди:

- Хўжалик ёки қишлоқ виллалари, асосий элементи – мевали боғ бўлган мевали виллар (**рустика виллалари**);

- Шаҳар ёки ўйин-кулгу, томоша виллари (**урбан виллалари**).

Виллаларни қуриш учун асосан чиройли манзара, яъни аксар террасалар билан “бир-бирини тўлдирган” жой танланган. Вилланинг асосий корпуси планда Н-образли шаклга эга бўлган, баъзан алоҳида ҳажмдан ташкил топган. Вилланинг олдида бой партер гулзори билан – **ксистос** жойлаштирилган. Мунатазмлик тархий тизмда ечилган боғ, композициянинг муҳимлигини таъкидлайди. Бино ва боғни архитектуравий қурилишлар ёрдамида, дафна ва чинор дарахтлари экилган, террасалар, катта зинапоялар, тўғри аллеялар билан бирлаштирилганлар.

Боғни режалаштиришда геометрик фигуралар тизими асос қилиб олинган: дарахтларни ярим айлана (кипарислар) ўраб квадратли ва ромбакўришидаги атиргуллар ёки бошқа гуллар клумбасидан (гулзор) иборат бўлган. Боғнинг бу қисмини ипподром ёки стадиий деб аталади (грек санъати таъсирида).

Илк бор ўсимликларни фигурали қирқиш санъати – боғбон Топиариус шарафига номланган **топиар санъати** ривожланди. Буталаш кема, ибодатона, идишлар, қушлар, ҳайвонлар, аёл ва эркалар фигураси кўринишида амалга оширилган.

Эрамизгача II – I асрларда Римда дарахтларни бешлик қилиб экиш услуби (рим квинкуси), яъни қаторларни суриб дарахтлар шох-шаббасини бир ҳажда буталаш билан ва очиқ танали, кўринишни диагонал йўналишда ташкил этилган.

Гулзорларга (клумба), йил фаслларида мослаб гуллар экилган – анемон (айиқтовон гул), астра (қўқонгул), сунбулгул, заъфаргул, шаббўй, шер оғзи, наргис, чиннигул, табаргул, лола, бинафша, лилия гуллари ва бошқалар. Айниқса атиргули қадрланган. Ҳар ёқда **розарийлар** ташкил этилган.

Ҳаммомлар, чўмилиш жойлари, балиқ боғлари – вилланинг мажбурий жиҳозлари – жуда кўп миқдорда ҳавзалар бўлишини талаб этган. Бунинг учун вилла худудидидаги энг катта муйаян жойдан ерости резервуарлари (захиралари) ўрнатилган. Худуд атрофига қизиқ кетишдан сақланиш учун

дарахталар экканлар. Сув чиқариш тизимидан нимфеилар - грот ва дарахт соясининг манбалари пайдо бўлди.

Бу давр учун энг характерли томони:

- Мистерий вилласи (эрамизгача III аср охири - II аср боши);
- Геркуланума ёнидаги Папируслар (қамишсимон) вилласи ва Диомеда вилласи (эрамизгача I аср);
- Лакула вилласи (эрамизгача I аср).

Рим Империяси даври учун Тибуранинг императори Адриан вилласи қизиқарлидир, бу ерда италян манзараси, рельефи ва ўсимликларининг ўзига хос хусусиятларидан максимал фойдаланилган. Унинг композициясига тўрт ўзак жойлаштирилган. Сатхларнинг фарқи – 40 м.

Даврнинг бошида империяда жамоат боғлари, шу жумладан Марс даласида (эрамизгача 63 й. -14 й эрамизда) ҳовузлари, фавворалар, чўмилиши учун ва сувда кўнгул очиши учун катта кўллари билан серҳашам, ажойиб парк пайдо бўла бошлади.

Император Август хумқдорлигида Ливидаги - унча катта бўлмаган боғ (115x75 м) худуд ўртасида чуқурлаштирилган партер билан Порттик қурилди. Партерга 20 м кенглигида зинапоя олиб борган. Деворга, боғнинг теваарагига ярим айлана токчалар жлйшатирилган. Партерни колоннада ўраб турган. Марказда – ҳовуз. Боғ тўғри шаклли худуддан иборат бўлган. Ҳиёбонларни перголлар билан безалган.

Эрамизгача 132 йилда - қабр устидаги тепаликка, ўзини тақдим этадиган катта,

қайсики бу ерда дарахталар ўсадиган, терассалар устини бир-бири билан қоплайдиган этруссининг **тимулус** ғояси мақбара қурилиши мужассамлаштирилди.

Неронинг олтин уйидаги боғлар ва дарахтазорлар орасида Колизей ёки Флавиев амфитеатрини (эрамизгача 75 й.) – томоша комплексининг маркази сифатида кўрсатиш мумкин.

Асосийси:

- Режалаштиришида ва рационал конрукциянинг улканлик ва маҳобатлигини уйғунлаштириши;

- Белгиланган вазифага бино қиёфасининг тўғри келиши;

- Боғ-парк қурилишининг уч йўналишидаги ривожси;

- Атриум-перестил турар жой уйларининг боғлари;

- Шаҳар ташқарисидаги виллалар;

- Шаҳар жамовий боғлари;

- Очиқ кўринишни ифода этиши билан марказий бинонинг асосий ўзганини таъкидлайдиган, композициянинг тайёрланиши;

Боғ-парк санъатида рельеф, табиат ва иқлимнинг шарт қилинган характердаги хусусиятларидан специфик усуллари пайдо бўлди:

- мелиоратив тадбирларни ва гидротехник мосламаларни қўллаш;

- биноларни жойлаштириши ва паркни бўлиши учун қияликни террасалаш;

- гулли партерлар ва ҳайкалтарошликдан фойдаланиши;

- архитектура бўйича Қадимги Грецияда бошланган тадқиқотлар ўзининг ривожини топди (Ветруем томонидан яратилган “архитектура бўйича 10 китоб”);

Архитекторлар тайёрлашни ташиқил этилган.

Феодализм даври. Ўрта асрлар.

Феодализм даврида санъатда архитектура хумдорлик қилди. Маданиятда икки асосий усул ажратилади: **роман (XIII асарнинг ярми); готик (уйғониш давригача).**

Ибодатхона, саройлар и шаҳар истехкомлари даражасида яратилган, боғлар ўлчамлари кескин қисқарди - кўп эътиборни ички боғларга қаратилди.

Айни шу боғлар шаҳар аҳолисини ва табиатни боғловчи халқа бўлди. Мунтазам режалашга эга бўлган боғлар, квадратли ёки ромбокўринишли худудларга бўлинган ва асосан манфатпрастлик характериға эга бўлган. Бу ерда доривор ўсимликлар ва реза-мевали маданиятили дарахтлар экилган. Шундай қилиб ботаник боғлар намунаси дунёға келди. Янги деталь- **лабиринт** – эгри-бугри чизиқли ёки чалкаш йўлкалар пайдо бўлди. Бундай режаланган мотив на фақат Ўрта асрлар боғлари учун ва анча кеч пайдо бўлган боғлар учун ҳам характерлидир. Давр учун боғларнинг **монастирли ва феодалли** икки типни ўзига хос.

Боғларнинг монастирли типни мунтазмлик режаға эга. Бу ерда мевали дарахтлар, узумлар, сабзовотлар, гуллар, доривор ўсимликларни этиштирганлар. Монастир боғининг асосий ҳислати - символикалик, якка туриши, ҳаёлотларға чўмиши, жимжитлилик, манфатпаарстлик. Унча баланд бўлмаган деворлар кўпнча худудларни бир-биридан ажратганлар. Ёпиқ ибодатхона ҳовилилари **клуатр** деб аталган. Швейцариядаги Сент-Гелен боғи машҳур.

Феодал боғлар қасрлар ва феодалларнинг қўрғонлари ичига жойлаштирилган ва улар ибодатхона боғлари билан солиштириганда кичик ўлчамда бўлган. Улар мунтазам режаға эга бўлганлар ва на фақат фойда кўриши мақсади бўлган, дам олиши учун ҳам мўлжалланган. Феодал боғлари қўйидагиларға бўлинган:

- Манфатпраастлик (бирор нарсадан фойда кўриши);

- Кўнгил очувчи, қайсики майсазорлар билан, гуллар билан, унча баланд бўлмаган дарахталар билан безатилган, қушлар яшаган, уларнинг худудларида кўпнча ҳайвонот боғлари жойлаштирилган. Боғларға декоратив элементлар – узумзорлардан

- ташиқил этилган ёпиқ ҳиёбонлар, махсус тасвири климбаға ўтказилган, норвонсимон панжара, перголлар, розарилар, гуллар, олмазорлар жойлаштирилган. Машҳурлари:

- Фридрих II нинг Нюрнбергдаги Кремел боғи (1215-1258 йй.);

- Карл V нинг (1519-1556 гг.) Қироллик боғи, олчалар плантацияси билан, лавр дарахтлари ва атиргуллар ва лилиялардан гулзорлар. 1524 йилда – Пизада Оврупода биринчи бўлган **ботаник боғи** режаланган. Боғлардаги ўсимликлар нави кўплаб экзотик ўсимликлар билан 1493 йили Американинг очилиши

билан бойтиб борилган. Аста-секин манфатпарастлик боғлари декоратив боғларга айлана бошланди.

Испаниядаги мавритан типдаги боғлар

VII асарда араб халифалигининг ташкил этилиши Сурия, Фаластин, Эрон, Миср, Ироқ, Испаниядаги босиб олинган ерларини бирлаштирди. Бу мамлакатларнинг маданий ютуқлари асосида араблар ўзларининг такрорланмайдиган маданиятини, боғ санъатини – Қоҳирада, Самарада, Боғдодда боғлар яратдилар.

Шарқ мусулмонлари санъати миқдорий маҳобатлилиги, схематиклаштирилиши (содаллаштирилиши) ва абстрактлиги билан ажралиб турган. Бизнинг кунгача асосан иншоотларнинг икки тури етиб келган: масжидлар ва мадрасалар, ёпиқ галерея билан безатилган, катта ҳовли атрофида, деярли барча бинолар гуруҳланган. Боғлар унча катта бўлмаган ўлчамда, ёпиқ бўлган ва кўкаламзорлаштирилган ҳовли-патиони эслатган, унча катта бўлмаган кўча эшиги билан боғланиб, шундай жойлаштирилганки, қўшни боғнинг композицияси ногоҳон қабул қилинган. Уларни оддийгина: ҳовузлар ва курсилар, сайқалланган фаянсли (ганч ва лой ишлови) плитка билан безатилган. Айниқса кенг маълум бўлган, бизгача етиб келган араб боғдорчилигини шедеврларидан Испаниядаги мавритан боғларидир (Периней ярим ороли).

Римликларнинг гидравлик билимларини, араб олимлари қисқа муддатда ривожлантириб, қоялардан иборат Испанияни гулловчи боғга айлантирилишига имкон туғилди.

Намлиги қуриб қолмайдиган манбалар қояли тоғларнинг қор билан қопланишига хизмат қилди. Испаниянинг мавритан боғлари қдаимги араб боғларидан нафислиги, мазмунан теранлиги, шаклларнинг нозик такомиллашганлиги билан ажралиб турган.

*Мавритан боғлари **ички ва ташқи** боғларга ажартилган.*

***Ташқи боғлар** ҳашамлиги билан ажралиб турмаган, хўжалик эҳтиёжлари учун мўлжалланган. Улар мевали дарахтлар ва тут дарахтлар билан тўлдириб экилган. Боғнинг марказида фаввора жойлаштирилган.*

***Ички боғларни** ҳар томонлама бинолар, тақаб солинган галерея ва аркад, айрим ҳолда икки қават кўринишидаги иморатлар ўраб турган. Улар нозик билан декоратив безатилган, ўсимликлар бой навлари билан ажралиб турган. Дарахтлар ва буталарни қирқшига эҳтиёж сезилмаган. Ўсимликларнинг турли туманлиги ва сув қурилмаларнинг албатта бўлиши – террасаларнинг бўлиниши ёпиқ (ички) боғларининг бош элементиدير.*

*Энг кўп танилган ва бизнинг кунгача етиб келган боғлар **Альгамба ва Генералиф** боғларидир. Альгамбанинг Қизил саройи – Гранада амирининг бош саройи. Қурилиши, 1252 бошланиб, 100 йил давом этган. Шу вақтнинг ўзиде ёнма-ён - мавритан амирининг ёзги резиденцияси бўлган, ёнбағир тепалигида терраса кўринишида Генералиф парки ҳам қурилган (Альгамбадан 150 м юқорида). 40 м узунликдаги оқ мраморли канали билан сарой қизиқарлиدير, чунки бу ерда сув оқими сувли тўпламларни ташкил этади.*

Асосийси:

- санъат синтезининг феодаал типи - умумий гоа учун санъатнинг ҳар бир турига ўзига хос хусусият билан тақдим этиши;

- символиканинг бўлиши;

ўрта аср боғ-парк қурилишидаги асосий объектлар қуйидагилар:

- ибодатхона ички боғлари – клуатрлар;

- қаср олдидаги ва ибодатхона олдидаги декоартив ва утилитар боғлар;

- кўнгил овувчи дарахтажорлар (гуллар майсазори ёки муҳаббат боғи);

асосий хусусиятлар қуйидагилар:

- режалаидаги геометрийлик;

- қаторлаб экиш;

- дарахт ва бутларни кесиш – топиар санъати;

- лабиринтлар (чалкаш йўллар).

Араб боғ-парк санъатининг характерли хусусиятлари қуйидагилар:

- ётиқ фазовийликка фаол киргизилган турли кўринишидаги умумий композициядаги тўсиқнинг геометрик режалаштирилиши;

- босиб олинган ерлардаги боғ-парк қурилишидаги ўхшаб кетадиган маданият;

- декоратив қурилмаларнинг чеклови (ҳайкалтарошлик, нақшинкор панжара);

- асосий элемент сифатида рельеф ансамблларида фойдаланиш (террасалар);

- ўсимликлар (буталаи) и сувлар (фавворалар ва погонали шаршаралар);

- ўсимликларни индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш.

Уйғониш даври

Италия

Флоренция бутун шимолий Италия санъати ва маданиятнинг маркази бўлган. Қия тепаликдаги чиройли манзара, террасали боғлар билан шаҳар ташқарисида виллаларни қуриш учун мўлжаллангандек (**вилла боғлари**), улар орасида Армо дарёси оққиб ўткан.

Ўрта асрда ҳовлиларнинг ёпиқ ва схематик композициялари ўрнига, табиат билан боғлиқ боғ хушчақчақ шакл пайдо бўлади. Унда боғ санъатидаги антик дунёнинг техникавий такомиллашганини жамланганлиги, даврнинг шиддатли ривожланишида барча ютуқларини қўлланилганлигини кўриш мумкин.

Флоренция типидagi виллалар қуйидагилар:

- Флоренция яқинидаги Медичи во Фьезоле вилласи (Микелоцоо 1396-1472 йй.);

- Поджодаги а Кайяно вилласи (Жуллиано да Сангало 1445-1516 йй.).

Уларда марказлашган архитектуравий композиция, ўзига боғ ва у билан боғланган террасалари билан ва зинапояларни бўйсундирган, инсонни табиатда устунлик қилиш ўринини аниқ тасаввурини беради.

Рим – Флоренция анъаналарини давом эттирувчи ва ривожланишидир. Бу ерда виллаларнинг хўжалик аҳамияти иккинчи планга ўтган ёки умуман йўқолган.

Римда боғ-парк санъатининг ривожланишида рассомлар ва архитекторлар **Браманте** (1444-1514 йй.), **Рафаэля** (1483-1520 йй.), **Палладио** (1508-1520 йй.) ижодлари, кўплаб янги бадиий усулларни яратилганлиги катта таъсир кўрсатди

1503 йили, Брамант **Ватикан** қурилишини бир ансамблга бирлаштириб, узун ҳовли ва турли даражадаги боғни яратди. Композициянинг тугатилишидаги янги усул – марказнинг узун бир томони тоқча, бошқа томони эса – томоша кўрсатувчи амфитеатр – Бельведер ҳовлиси. Бельведер ҳовлисини томоша кўрсатувчи саҳна сифатида, боғнинг ўраб турган қисмидан эса - декорация сифатида фойдаланилган. Бу Италия учун характерли усулдир (XVI аср), Бобол боғ амфитеатрида ва Пия Папа вилласида такрорланган.

1517 йили Мадам Рафаэл вилласида Браманте усули ривожланди – боғнинг очик муҳитидаги интерьернинг композиция усули – анфилада (бир-бирга қатор ўтадиган уйлар) принципи ва боғни ўсимликларни кесиш йўли билан девор ажратиш. Мадам вилласи тўрт қисмдан иборат:

- режалаштиришда характери бўйича илк ўрта аср боғларини эслатадиган квадрат;

- периметр бўйича портик билан айлана, қайсики хайкалтарошлик жойлаштирилган;

- трибуналар билан стадион.

Қатъий режаланган, боғнинг мунтазам қисми табиат ва жойнинг хусусияти билан уйғунлашган. Боғ-парк санъатининг асосий воситалари - доимо кўм-кўк ўсимлик, тош, сув - Италияда бутун композицияда муҳим бадиий рол ўйнашни бошлайди. Бир томонли ёки бир неча композицион марказга жойлашган ва қатъий кетма-кетлик тигрговучли деворлар,

зинапоялар, ўтириш жойлари, боскетлар, фавворлар турли кўринишдаги эффектларни яратишга мўлжалланган.

Аввало боғнинг перспективасини асосан қиялик билан параллел қилиб қурилган. Кейинчалик – рельефнинг асосий кўринишини кўндаланг, бутун ансамблни ўтказиб ва узоқдаги кўринишни очиб:

- Вилла дэ Эсте в Тиволи (1540 й.); Вилла Ланте близ Витербо (Виньола 1507-1573 йй.), бу ерда куёшли партердан аста-секин боғнинг соя салқинига ўтиш ғояси ва узоғи билан ўрмонга ўтиш амалга оширилган.

Боғ-фазовийлигини безатишдаги янги элеменлар қуйидагилар бўлди:

- Кесилган буталар билан ўралган очик театр;

- Уй соҳибининг унча катта бўлмаган ёпиқ боғи (хусусий боғ);

- Катта поғонали шаршаралар.

Римда шаклланган боғнинг янги композицион усуллари XVI асрнинг иккинчи чорагида Флоренциянинг шимолий районларига кўчирилган:

- Флоренция яқинидаги Медичи в Кастело вилла ёнидаги боғ;

- Палаццо Питти ёнидаги Боболи боғи, бу ерда турли даражада жойлашган, лавр ва кипарис боскетларини боғловчи, хиёбонларни қийин бир-бирига боғлиқлиги амалга оширилган.

Венеция учун – ўзга йўналиш характерлидир. Палладиода яратилган қишлоқ хўжалик вилласи-фермаси турар жойлари, хўжалик қурилишлари ва таклиф этилган боғ худуди юқори бадий симметрик ансамбли шакллантирган: Вигемцадаги Ротонда вилласи; Меледодаги Тросенко; Фандолодаги Эмо.

Асосийси:

- *Боғнинг асосий тип* – боғ-виллалар;
- *Боғида бу боғ дарамодли фермалар (1га гача), кейинчалик – сарой яқинида ёки шаҳар ташқарисиддаги резенциядаги парк ансамбли (35 га қадар);*
- *Композицияда табиат устидан инсон гегемониясининг устунлик қилиши;*
- *Мунтазамлик композицияси қуйидаги принциплари асосида қурилади:*
- *Боғ ва вилланинг ансамблиги бирлиги;*
- *Вазмин маҳобатлилиқ (рационал ва гармоник мутаносиблик);*
- *Композициянинг кетма-кет ёйилиши (анфиладлик), жиддий ташкил этиши;*
- *Осойишталик ва вазминлик;*
- *Планинг геометрик аниқлиги (квадрат, айлана);*
- *Перспективани узунасига (қиялик бўйлаб), кейин эса чуқурлигига (қияликнинг кўндалангига) ташкил этиши;*
- *Турли туман театр эффектларини яратиши;*
- *Антик Рим билан изчилик алоқаларини таъкидлаш;*

Хусусан композицион қуриш усулларининг характерли жихатларига қуйидагилар киради:

- баланд деворлар, қўралар билан, балюстрададар, ҳайкалтарошлик горотлар билан безатилган, қияликларни, тепаликларни поғона-поғона қилиши;

- боғ худудига поғонали шарашаралар, фавворли ва ҳовузли тизим билан сув чиқариши;

- кўкламзорлаштириши фонида ҳайкалтарошлик билан ёки эркин дарахт гурухларини боғ перспективасини амфитеатр билан тугатиши;

- партерларни қаттиқ талаб қилинган гулли гилламлар тасвири билан безатиши;

- дарахтларни ва буталарни қирқиши;

- лоджиялардан кўриши нуқтаси сифатида фойдаланиши ва вилланинг аста-секин ёпиқ муҳитидан боғнинг очиқ фазовийлигига ўтиши.

1530 йилдан бошлаб **Италия** архитектурасида икки оқим ҳукмронлик қилди:

- **барокко** санъати, катологик черков билан қурашувчи мафкура;

- **маньеризм**, Оврупада классицизм ривожланишини тайёрловчи;

Барокко XVI асрнинг 80 йилларида боғ-парк санъатида тасдиқланди ва буржуазиянинг бойиб кетиш санъатини тақдим этган. Бу даврга Боргезе, (1608 й.), Паморил, Альбам (1746 й.), Альдобрамдим (1598-1603йй) вилласи айниқса характерлидир.

Альдобрандин вилласи (муаллиф Джакомо делла Порто 1540-1602 йй, Джованни Фонтана- боғи) боғ композициясига –**шуласимон** хиёбон янги элементини киритди. Ярим айлана ва овал шаклли боғ – барокко шаклининг тоза ёрқин намунаси.

Лаго –Маджор (худуди – 3 га) кўли ўртасидаги Изола-Белла оролидаги боғ композицияси Семирамидадаги “осма боғларни” олиб келди. 10 терраса (тепаликда – 5 та пастки ва сунъий – 5 та юқоридаги), барокко тарихида терраса тримфуни, балюстрада устунларини, вазаларни ва ҳайкалчаларни – парк манзараси фонида театр декорациясини ўзида ифода этади.

Барокко услуби учун жуда кўп миқдорда мураккаблаштирилган кичик архитектура шакллари ва вужудга келиши ва уларнинг жойлаштириш усули ўзига хосдир. Спада қасрининг Баромин йўлагини ёрқин мисоллардан деб келтириш мумкин (1599-1667 йй.), қайсики митигина боғда ярқираб турган ҳайкалчадан ориентир олиш. Унинг ёпилган тўплами ва девор бўйлаб устунларнинг ўлчами аста-секин кичрайиб бориши, шунга қарамай чуқурликдаги фазовийликни икки маротаба кенгайтириши. Барокко услуби шакл кўринишидаги фаввораларни лойиҳалашда катта эркинликни очди.

Италян пандуси (нишаб йўлак) Микельанжело ихтироси бўлди (XVI асрнинг 2 ярми), Римдаги Капитолий зинапоясининг қурилиши, ўзида қия поғоналарни камайиб боришини поғонаости меъёрини ифода этади.

Асосийси:

Мунтазам боғ композицияси қуйидаги тамойилларга асосан қурилган:

- *атайин қийинлаштирилган фазовийликнинг ечими;*

- кутилмаган эффектлар;
- нафис эстетизм ва шаклларни қабул қилишида декортив-услубий деформация
- шакл кўринишида эркинлик;
- талаб қилган услуб:
- алмашиб турадиган перспективанинг динамик навбати;
- ёруғлик ва соя контрастларидан фойдаланиш;
- ўсимликларни қирқиш;
- яшил театрларни яратиш учун кипарисларни қаторлаб, зичлаб экиш ва ҳайкалатарошликни жойлаштириш;
- партерларни қийин нақшлар ва арабескалар билан безатиш.

Уйғониш даври

(XV асрнинг 2-ярми ва XVIII асрнинг боши)

Франция

Франциянинг боғ-парк санъатига сиёсий шарт-шароитлар ҳам, ва табиий-иқлимнинг ўзига хос хусусияти ҳам таъсир этди. Бу даврга феодал тарқоқликнинг тугатилиши ва XVI асрда мамлакатни сиёсий бирлашувининг содир бўлиши характерлидир. Италияга ҳарбий юришларнинг оқибатида италия маданиятининг сезиларли даражада таъсири бўлди. Франция ландшафти асосан баргли ўсимликларга тенглаштирилган (эман, қайрағоч, жўка, каштан). Қадимий (антик) ёдгорликларнинг йўқлиги ва ёдгорликларнинг кўп қисми илк ўрта асрга тегишлилиги парк-боғ композицияси қурилишининг нуқтаи назардан шаклланишига таъсир қилди.

1651 йилда парк бўйича йирик қурувчи Анри Моле “**Кўнгил очиш учун боғ орнамент**” трактатини ёзди. У, француз боғларининг яхши элементларини кўйидагилар деб ҳисоблаган:

- лип ва кипарисларни 2-3 қаторлаб экилган, кенг марказий ҳиёбон;
- мунтазамлик шаклдаги суғориш каналлари;
- дарахтсиз кенг партерлар;
- йўлларнинг кесиб ўтган жойини ҳайкалтарошлик ва фавворалар билан безатилган, қирқилган боскетлар ва ҳиёбонлар.

Францияда ишлаб, ижод қилган итальян усталари: Марколиано, архитектор Дю Серсо, архитектор Дю Серсо Жан Боало – уста ва парк санъати назариётчиси, композиция тўғрисида, парклар қурилиши ва парк ўсимликларини парвариш қилиш тўғрисида урта китоб ёзди (уларга мувофиқ Люксембург ва Версал парклари амалга оширилди) жуда катта ҳисса кўшдилар.

1970 йилда Держанвил боғдорчилик назарияси асосида (матн) ва Пиблон (тасвирлари) трактати дунё юзини кўрди, бу ерда ҳар қандай паркнинг асоси билдирилган:

- ландшафт билан келишишганлик айрим ҳолда симметрияни издан чиқариши;
- табиийликка интилиш ва ажабтовурликни рад этиш (масалан, катта тирговичли девордан яшил қияликни афзал кўриш; қирқилган яшил гумбаз – қийин геометрик нарвонсимон панжара);

- қуюқ ва қоронғи боғларни қуришни тавсия қилинмаслик, очик фазовийликни яратиш билан қизикмаслик;

- уй олдида 2-3 каторли дарахтлар билан катта ҳиёбон ўтказилган бўлиши керак, “ажабланиш” усули - боғнинг чегарасида узилиш билан тугаланган (ландшафтни ўраб турган кўринишга очишни изожат берган)

Француз паркида сарой ёки турар жойдаги асосий ўринни яхлит ёки қирқилган газонли, атрофи паст барюдр билан ўралган шамшоддан ёки унча катта бўлмаган йўлкадан, қум сепилган партерларга ажратилган. Мураккаб безаклар қумдан, янчилган кўмирдан, ғиштдан, шишадан яратилган. Баъзида партерларга бутунлай гуллар экилган ёки уларга буталанган дарахт кадкалар кўйилган. Паркнинг катта қисми **боскетлардан** иборат бўлган, очик манеж сифатида, рақс учун, ўсимликлардан театр, лабиринт (Версаль, Шантильи)-ёпиқ боскетлар сифатида фойдаланиш мумкин бўлган.

Боскет - тигиз дарахтлар ёки буталардан тузилган ва яшил тўсиқ билан чегараланган холис кенг жой. Барокко боғлари ичидаги ана шундай ёпиқ яшил холисона муҳитлар “кабинет”лар ёки “яшил зал”лар деб номланган.

Кенконс (очик экилган кўчат) – тўғрибурчакли экилган, квадрат бўйича баланд дарахтлар шундай экилганки, унинг ҳар томони очик. Шоҳлари кесилган.

XVII асрнинг ўрталари Людовик XIV идора қилиши даври француз маданиятининг гуркираши бўлди. Хукмрон услуб – классицизм. Француз абсалют зояси боғ-парк санъатида ўз қайдини қўяди.

Бу даврда Андре Ленотр (1613-1700 йй.) классицизм услубида паркларни қайта режалади ва яратди: Во-ле-Виконт (1661-1663 йй.); Кланьи (1674 й.); Со и Меден (1680 г.); Шантильи и Шаузи (1693 й.); Марли (1699 й); Сен-Клед; Парижда Елисей ўтлоқлари ва Тюильри (1664-1672 йй.).

Ўша даврнинг энг ёрқин боғ-парк ансамбли – Версаль - Людовик XIV резиденцияси – санъат синтези: архитектуранинг, ҳайкалтарошликнинг ва боғ-парк санъатининг намунасидир. Версал парки композицияси оптимал “уч” сонига қурилган: уч ёғду, канал тепасига тушуши – бу паркнинг уч қисми:

- Сарой олдидаги партер;

- Асосий ўқдаги икки томонлама боскетлар;

- Катта канал ёнида эркин ўсадида яшилликлар массиви (1671 йилда хоч кўринишида режаланган).

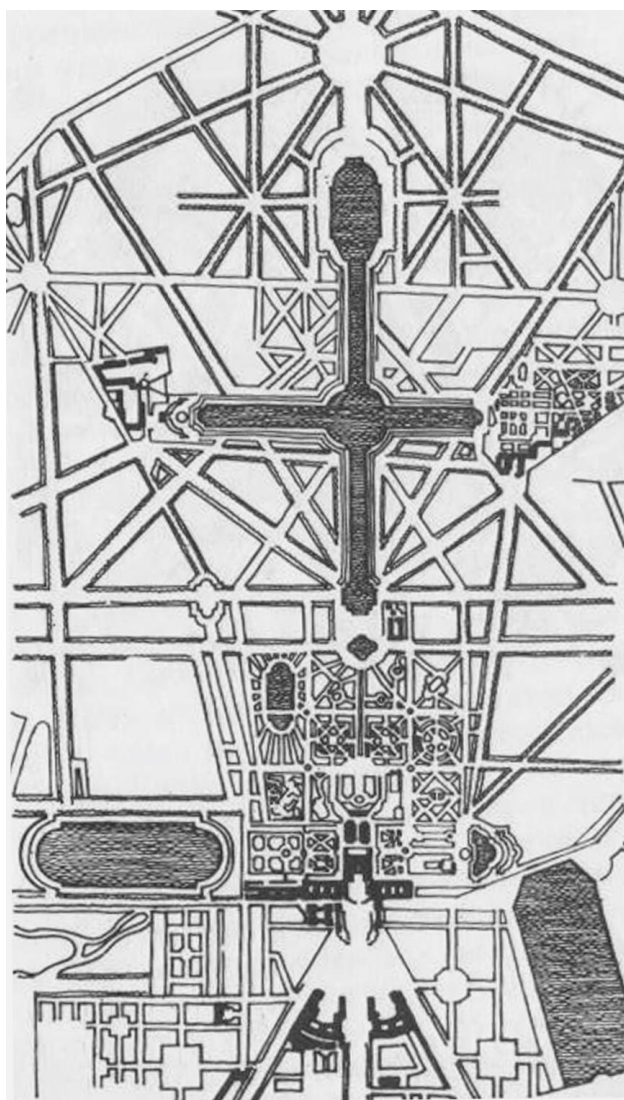
- Сарой - парк ва шаҳар орасидаги боғловчи звено. 1668 йилда парк қайта қурилган (архитектор Лево ва Мансар) ва 416 метргача узайтирилган.

Парк худудини ташкил этиб, Ленотр жонли материллардан моҳирана экишлар ва архитектуравий шаклларни аниқ қирқши ёрдамида – ёруғлик тушмайдиған қилиб экилган, буталанган дарахталардан девор яратди. Архитектор асосий диққатини боскетлар композициясига ва ҳовузларга, гуллар симфониясига ва фактуравий уйғунлика қаратилган эди. Аллегорияли ҳайкалтарошлик бўйсунши ўринини эгаллаган.

Қуёш худоси – Аполон фаввораси – Людовик XIVни жонлантириб тасвирлаган. Антик услубдаги ҳайкалча қироллик аъзолари фамилиясига рамзий ишора бўлиб хизмат қилган.

Паркнинг марказий ўқи атрофида машҳур “яшил гилам” (25x330 м) катта йўлак 10м кенгликда ёзилган. “Гилам” нинг икки томонидан ҳар 30 м.да ҳайкалчалар ва гулдонлар жойлаштирилган. Бу оддий кўринган композиция Версалга машҳурлик келтирди. Аполлон араваси орқасида - 120 м кенлигида ва 1600 м узунликда катта канал қазилган эди. Версал паркнинг марказий ўзагини қироллик панжараси – саройдан 3км.га чўзилган, пирамидасимон қилиб экилган тераклар тугатади. Леонтр томонидан киритилган, янги элемент – шуъласимон (радусли) ҳиёбонлар.

Бу парк на фақат боғ-парк санъатига, ва яна бошқа бир бутун шаҳарсозлик санъатига таъсир қилди. XVIII асрда шаҳар майдонларини очиқ фазовийлик деб, паркларни кўкалмзорлаштириш ташкил этиб ва партерлар билан кенг обзорли қилиб курила бошланди: Людовика XV Париждаги розилик майдони (1755-1763 йй.) - архитектор Габриэль Ж. - Лувр маркази – Версаль. Леонтр билан биргаликда унинг шогирдлари ҳам ижод қилишган - Лакинтини, К. Дего, Гарнье д’Иль, Житар, А. Леблон (Россиядаги парклар).

Леонтр ижодининг асосий ўрни:

- ечим асосида - деталарни бир бутунликка бўйсунитиши;
- узун, кенг перспективаларни қўллаш (Италияда қисқа перспективалардан фойдланишган);
- парапетлар ва кенг зинапоялар билан унча баланд бўлмаган зиналарни қўллаш;
- шаршаранинг сирти - равон (италян бароккосида – шовқинли шаршаралар);
- кадкада ўсимликлар кенг қўлланилади;
- айрим ҳиёбонлар чирмашадиган ўсимликлар перголлар билан тўсиб қўйилади.

Асосийси:

Боғ-парк санъати объектлари икки типда бўлган:

- *саройлар ва овчилик қасрларининг кенгайтирилган парклари;*
 - *турар жой олдида унча катта бўлмаган боғлар;*
- мунтазамлик композицияси тамойилларидан фойдаланиш:*
- *мутаносиблик;*
 - *аниқлик;*
 - *асосий ва икки даражали талабчан иерархия;*
 - *партерлардаги ва боскетлардаги ички деталлари симметрияларининг бузилиши;*
 - *фазовийликни максимал очишга интилиш – дастлабки катта тенг келадиган паркларни яратиш;*
 - *мунтазамлик услубининг характерли хусусияти – парк устидан саройнинг хукмронлиги;*
- бундан ташқари:
- *ўсимликларни бутун массивдан фойдаланиш;*
 - *кенг безакли партерлардан фойдаланиш;*
 - *лабиринтлардан фойдаланиш;*
 - *каналлар ёрдамида сув чиқариш;*
 - *ҳайкалтароликдан кам фойдаланиш;*
 - *топиар ва трельяж санъатининг гуллаб яшнаши.*

Капитализм даври

Европа ва Америка

Европага капитализмни кириб келиши билан жамоатчилик ҳаётидаги ижтимоий, иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий шароит кескин ўзгарди. Боғ-парк қурилишидаги асосий йўналиш – табиий ландшафтга ўсимликларнинг ҳар хил турларини ўсиши учун табиий шароит яратиш. Мунтазамлик қурилишида парк композицияларини манзараликка аста секин сиқиб чиқариш тенденцияси белгиланди. Шунга қарамасдан, паркларни манзарли типи Хитойда алақачон маълум эди, Европага бу тўғрисидаги айрим маълумотлар XVIII асрнинг бошида хитой чинниси ва ипаги билан кириб кела бошлади. 1759 йили У Чемберснинг “Шарқ боғдорчилиги тўғрисида” номли, Шарқнинг манзарли санъатининг асосий тамойиллари тўғрисида баён этилган китоби пайдо бўлди. Шарқ санъатининг фалсафаси Европа учун тушунарли

бўлмади, шунинг учун манзарали боғлар мазмунига эмас, боғларнинг шаклига кўпроқ таъсир қилди. Омилар орасида, Европада манзарали паркларни ривожига таъсири бўлган, айниқса теранлик оқимидаги рангтаъсирга, адабиётга, фалсафага, инсоннинг дахлсизлигисиз, табиий табиатга зоят завланиб қараиш муносабатини кўрсатиши даркор.

Илк манзарали парклар Англияда пайдо бўлди. Улар романтизм даврининг хукронлиги даврида шаклландилар ва замгин кайфиятга – хафа раунлар, қабристонлар, қабр усти урнаси ичига кириб бордилар. Бу кайфият дарахтлар ва буталарнинг шохлари настга эгилиб ўсадиган шаклнинг қўлланилиниши янада тезлаштирди, ҳис-туйғу эса - пирамидасимон ўсимликларга қаратилди. Иқлимий шароит кенг майсазорларни яратишга, дарахтлар ва буталарнинг табиий гурухлари ёки алоҳида турадиган дарахтлар билан безатишга мумкин қадар қулайлик тугдирилган (ливан кедри). Англия паркларида майсазорлар утилитар аҳамиятга эга бўлган ва декоратив яйловларда роли катта бўлган. Манзаравий композицияларнинг усуллари мукаммаллаштирилган. Бу мунатазмийлик усулидан кечишда намоён бўлади. Парк худудларида ҳиёбонлар ва йўлаклар эркин букиб борилади.

Сув тизмларининг асоси ва классицизм давридаги мунатазамлик сугоришда, фавролар ўринини олиб, кўллар ва жилгалар бўлди

Стоу Парки (1713 й.). Композициясининг асоси – ўсимликларни эркин жойлаштириш. Ландшафт атрофини, паркни ўраб турган деворларни бўлиш натижасида парк композициясини оптик уйғунлаштириш усулидан фойдаланилган. Композицияни кўл тугатган.

Кью парки (1758 й.). Темза соҳилида Чемберсом томонидан қурилган, майдони 160 га. Паркнинг ажралиб турувчи хусусияти – йўлкаларнинг майсазор билан қопланганлиги. “Маназарали парк” тушунчаси ва унинг бунёд этилишининг тўрт тамойилини илк бор инглиз профессори Рептон шакллантирди:

- ландшафтнинг табиий чиройига уруғу бериш ва унинг нуқсонларини бекитиш;
- Режалаштириш эркин бўлиши керак;
- Парк манзараларини шундай яратиш керакки, табиий келиб чиқибди деган иллюзияси пайдо бўлсин;
- Паркнинг барча элементларини яхлитликка бўйсундириш;

Шу вақтнинг ўзида Францияда Морель Жирарденга тегишли романтик Эрминовильни қурди. Бу паркта Руссонинг мақбараси жойлаштирилган. Мансо паркини Кармонтель қурди, Жусьен ва Ришар - Версалдаги кичик Трианон инглиз парки.

Германиядаги деярли барча мунтазамийлик парклари манзарали қилиб қайта ишланди. Бундай паркларга хусусан машҳур бўлган Дессау олдидаги, Эрмансдорф ва Д. Эйзербек томонидан қурилган **Верлиц парк** ва Пюклер томонидан қурилган **Мускау парк** тегишли.

XIX аср ўрталари ва XX аср бошларида кўпгина архитектура йўналишлари – эклетика ва стилизация, модерн миллий романтизм, рационалистик оқим ва бошқалар ривожлана бошланди. Барсоленодаги

Антонио Гауди яратган **Гуель парки** (1900-1914 йй) жуда жиҳатлидир. Жами парк мажмуасининг қийинлаштирилган фазовий-режавий композицияси унинг оддий мунтазамлиқ сарой олди паркларидан кескин фарқ қилади. XIX асрнинг иккинчи ярмида хусусий парклар ва умумий фойдаланиш учун мўлжалланган парклар очила бошланди.

Ливерпуль шаҳрининг янги районидаги 90 га майдонга эга бўлган **Биркенхэде паркини** ландшафт-архитектори Д Пэкстон томнидан қурилган. Бу парк икки зонага эга бўлган - сайр қилиш ва спорт билан шуғулланиш учун. Паркнинг ўзига хос хусусияти – барча зоналарни ва парклар кириш жойини боғловчи, кичик ва катта айланма йўллар.

Лондонда боғлар-ҳиёбонлар: **Ридженс-парки** (1820 й.), **Гайд-парки** (1826й.), **Виктория-парки** (1846й.) пайдо бўлди.

XVIII аср охири - XX аср бошларида, утопик социализм ғояларининг ривожланишига асос солган Томас Мора – Фурье, Оуэна, Сен-Симон, инсонларнинг ҳаёт фаолиятларида нормал керак бўлган, парк ва боғларни яратишни кўзда тутган, кўплаб утопик шаҳар қурилиши пайдо бўлди. XIX аср охирида идеал шаҳар-боғлар лойиҳалари ишлаб чиқилди. Э.Хоуарднинг шаҳар-боғи 22 м диаметрли айлана шаклига эга бўлиб, марказида майдонгулзор ва асосий бино билан умумий парк жойлашган. Биринчи шаҳар-боғ 1903 йилда Лондондан 55 км узоқда – Лечворсда қурилган. Яшилликларнинг кўплиги унинг асосий диққатга сазоворлиги бўлди

1852-1871 йиллар префект Осман томонидан Парижнинг қайта қуриш режаси амалга оширилди. Шаҳар 2 минг га ободонлаштирилган парк худудларга ва 48 км бульварга эга бўлди (Булон ўрмони – 850 га, Венсен ўрмони – 900 га). Париж четида 3 та катта муниципал парклар: **Монсо парки**, **Монсори парки** ва **Бют-Шомон** барпо қилинди.

Бют-Шомон парки қисман ташландиқ тоши майдаланган ва тоғ манзараси, жилғалар, шаршаралар ва сунъий ғорлар билан диққатга сазор бўлган жойда жойлашган. Бу ерда илк бор шаҳарсозликда ландшафт рекультивацияси қўлланилган.

Венада (1857 й.) ўрта асрлар крепостнойлар девори айланмаси бузиб ташланган ва кенглиги 60 м ва узунлиги 5 км **Рингштрассе бульвари** қурилган.

Нью-Йоркда (1857 й.) архитектор Фридерик Лоу Олмстед томонидан марказий паркнинг лойиҳаси тузилган. Паркнинг майдони 300 га. Нью-Йоркда Риверсайд ва Марнингсайт парклари, Бруклинда Вашингтон парки, Неогарск шаршара парки қурилган.

Ослодаги Фрогнер парки алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ерда асосий ролни Густав Вигеланн, рамзий ҳаётнинг ичида абадий айланиб туриши ҳайкалатарошлик комплекси ўйнайди.

XIX аср охирида манзарали паркларда романтик ғоялар аста-секин оддий табиатдан нусха кўчиришни сиқиб чиқарди. Боғ-парк санъатининг таназули кузатилди. Улар ўрнини биологлар олдилар ва парклар эстетик қадриятини йўқотиб, ботаник боғларга айлана бошлади. XX асрда парк қурувчилар олдида

янги вазифалар вужудга келди. Саноат мақсадларида фойдаланилган, катта худудлар, рекультавацияни талаб этарди. АҚШда ака-ука Олмстед ва Иенсен, Чикагода парклар курган, ишлари қизиқарли.

Женсон парки (217 га) Мичиган кўли соҳилидаги сув мавзуни профессионал талқин қилиниши билан диққатни тортади.

Вашингтон-парки (148 га) ўзининг эркин режимли фойдаланиладиган улкан ўтлоғи (40га) билан машҳур. Барча бу парклар, оммавий томоша қилишга мўлжалланган, талабга тўла жавоб берадиган дам олиш ва транзит йўлларнинг керакли тизимларига эга.

Жанубий **Калифорниянинг Сан-Диего** шаҳар атрофидаги парк рекультавация қилинган худудда яратилган. Бу ерда икки вазифа ечилган: очик қайта ишланган ва тозаланган қурилма орқали ўтказилган оқадиган сувлар. Бир миқдордаги худудларда **Канадада Онтарио Плейс парки** и **янги парк Амстердамда** қурилмоқда. Охири белгиланган денгиз яқинида қайтариб олинган худуднинг майдони 895 га. У грунтдан, эшқакли каналлар, кўл ва ҳовузларни қурилишида фойда кўрилган, сунъий рельефнинг шаклланишига яхши мисол бўла олади.

Рельефнинг (геолпастика) бадий қайта ишлашни илк бор Д.Джеллико кўллаган. Архитектор Бурбоне Франция яқинида Трамбледа ёшлар паркининг катта худудида (75 га) рельефнинг сунъий қайта ишлаш ғоясини амалга оширди, уни гул кўринишидаги моделини ясади.

Асосийси:

Манзарали парклар қуйидаги тамойиллар асосида яратилган:

- *Табиий манзараларни ижодий қайта ишлаш;*

- *Ландшафтга табиий композицияни, урбанистик ва истистосиз киритиш;*

- *Ўсимликларнинг кенг навларидан ва уларнинг табиий декоратив сифатлиларидан фойдаланиш;*

- *Ландшафт композицияларини барпо этишида характерли усуллари қуйидагилар:*

- *Парк гурҳларини ва узоқ перспектив манзарали эффектларини яратишида катта худудлардан фойдаланиш;*

- *Декоратив ўсимликларнинг геометрлаштирилган шакллари;*

- *Сувлар буг ҳосил қилувчи фактор сифатида;*

- *Жойни рельефнинг кесишиб ўтган чизиги;*

- *Колоритли переспетивалари;*

- *Контрастда тузилган, манзаралар алмашинуви;*

- *Ёруғлик ва соя ўйинлари;*

3-мавзу. Шаҳар ландшафт дизайни: шаҳар муҳити яратилишида экологик асослари

Шаҳар очиқ жойларининг (кўча, майдон, ҳиёбон, боғ-скверлари, парклар) яратиш ва ободонлаштиришида замонавий услублари. Кичик боғ – ландшафт дизайнининг асосий объекти.

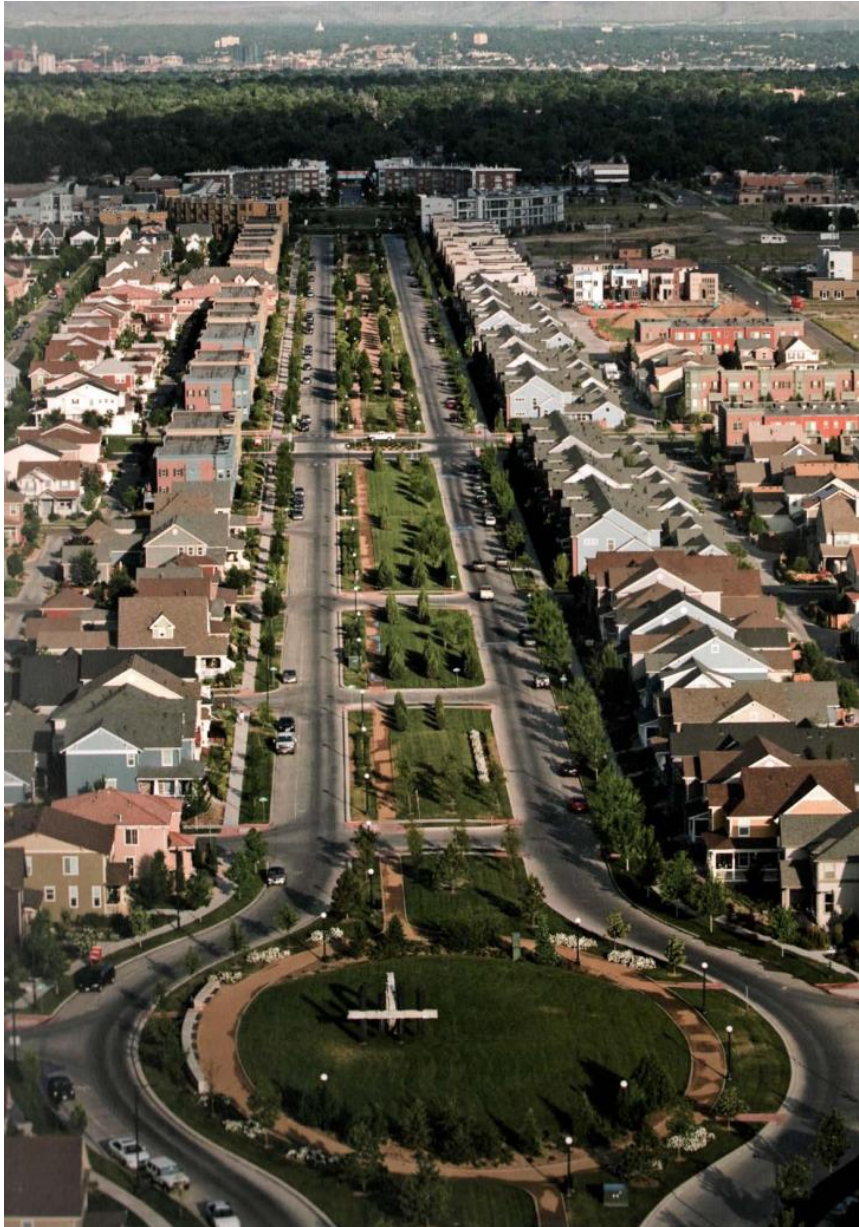
Замонавий шаҳарсозликда кўкаламзорлаштириш муаммоси-муҳим муаммолардан биридир. Аҳоли пунктларини ободонлаштиришнинг умумий системасида парклар, боғлар, ҳиёбон, скверлар маълум даражада шаҳар ва қишлоқларнинг планировка тузилишини белгилаб беради, уларнинг маданий ландшафтининг зарур элементи ҳисобланади, халқ ҳаёти учун энг яхши санитар-гигиеник ва микроклим шароитларини яратишга, дам олиш жойларини ташкил қилишга ёрдам беради.

Саноат ривожланиши жадаллиги атроф муҳит, энг аввало ҳаво ва сув бассейнларининг, айниқса Ўзбекистоннинг кескин континентал иқлим шароитида инсон саломатлигига салбий таъсир кўрсатувчи завод, фабрика, иссиқлик электростанцияларининг, иситиш системалари ва автомобилларнинг аэрозол ва газсимон чиқиндилари билан ифлосланишининг ўсишига олиб келади. Ташқи муҳит ҳолатининг ёмонлашуви халқаро аҳамиятдаги муаммога айланган.

Шаҳарлар, шаҳар атрофи зоналари, ишчи посёлкалари ва қишлоқ аҳоли пунктларининг санитар ҳолатини яхшилаш мақсадида, шу жумладан шаҳарлар ва шаҳар атрофи зоналарида кўкаламзор майдонларни –парклар, боғлар, ҳиёбонлар, химоя зоналари ва ўрмонзор-паркларни кегайтиришни таъминлаш мақсадида қатор ташкилий ва техник тадбирларни ўтказиш таклиф этилган. Мамлакатимизда аҳолининг меҳнат қилиши, яшаши ва дам олишининг қулай шароитларини яратиш учун ҳар йили минглаб гектар кўкаламзорлаштирилган ҳудудлар эксплуатацияга топширилади.

Замонавий шаҳар ёки бошқа аҳоли пункти- бу турли вазифадаги бинолар, кўп сонли муҳандислик иншоотлари, йўллар, майдонлар, бўш майдонлар, сув ҳавзалари ва кўкаламзорларнинг мураккаб мажмуаси. Замонавий шаҳарсозлик меъёрлари бўйича аҳоли пунктларининг 50%дан кам бўлмаган майдони ўз вазифаси бўйича турлича бўлган кўкаламзорлаштириш объектлари учун ажратилиши керак.

Шаҳарсозликнинг каттагина амалиёти шуни кўрсатадики, сунъий муҳит ва табиатнинг (ўсимликларнинг) маълум мувозанати ва гармоник уйғунлигини ўрнатиш, шаҳар ёки қишлоқ кўкаламзорлаштирилишини, кўкаламзорларнинг ҳамма объектларини ягона узлуксиз системага бирлаштириш муҳим вазифани ташкил қилади. Боғ-парк санъати спецификаси зарур майдонни ҳосил қилиш учун ўз қиёфасини доимий

Ўзгартириб турувчи тирик ўсимликлардан фойдаланишдан, табиат ва бадий ижод элементларини ягона яхлитликка бирлаштиришдан иборатдир. Кўкаламзорлик қурилиши – қатор ишлаб чиқариш вазифаларини тадбиқ қилиш ва ҳал этиш билан боғлиқ бўлган, вақт жиҳатидан узоқ ва технологияси бўйича мураккаб бунёдкорлик жараёнидир. Кўкаламзорлик қурилиши амалиёти боғ ва паркларни бунёд этиш, аҳоли пунктлари турли объектларнинг кўкаламзорлаштирилишини, турли тупроқли-иқлим зоналари учун ўсимликлар танлаш, ўсимликларни меъморий иншоотлар, сув хавзалари, йўللар, майдонлар, ҳайкалчалар билан уйғунликда жойлаштириш ва гуруҳлаштириш, экиш ва уларни парваришлашни ўз ичига олади.

2*. Шаҳар ва қишлоқларни кўкаламзорлаштиришнинг муваффақияти дарахт-бута навларининг тўғри танланишига қайсидир даражада боғлиқ. Ўсимликлар биологик ва экологик хусусиятларининг аҳоли пункти тупроқ-иқлим хусусиятларига, экилаётган жой шароитларига мувофиқлигини

инобатга олиш экинларнинг чидамлилиги, бардошлилигини оширишга ёрдам беради.

Фойдаланилаётган экинлар хусусиятларини билиш, баландлиги, шох-шаббаларининг шакли, япроқлар, гуллар, меваларнинг туси, йилнинг турли вақтларидаги декоратив эффекти, дарахт ва буталарнинг шаҳарнинг ноқулай шароитларига (чанг, тутун, тупроқнинг зичланиши) муносабати-кўкаламзорлаштирилаётган объектларнинг бадий қиёфасини бойитиш, ўсимликларнинг турар жой ва саноат районлари микроклимига таъсирини кучайтириш имконини беради.

Ўсимликларнинг декоративлиги ва уларнинг фойдали хусусиятлари уларни тўғри, ўз вақтида, системали парваришlash, уларни муҳофазалаш туфайли намоён бўлади. Боғ ва парклар шаҳарнинг энг ободонлаштирилган ва мафтункор жойи бўлиши керак. Шунда улар асосий вазифаларидан бири- гўё бизнинг турар жойимизнинг очиқ ҳаводаги, соғлом табиатга яқин шароитдаги давоми вазифасини бажаради. Амалда унчалик қийматга эга бўлмаган, чидамсиз дарахт ва бута навларини экиш, яхши парваришlamаслик, экинларни яхши суғормаслик уларнинг қониқарсиз ҳолатига, санитар-гигиеник самарадорлигининг ва бадий ифодавийлигининг пасайишига олиб келади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда экиладиган экинлар ассортиментини анчагина бойиган. Кўкаламзорлаштириш масалаларини билимдонлик билан ҳал қилиш учун декоратив боғдорчилик мутахассислари биология, экологиянинг, экинларнинг декоратив сифатларини, кўкаламзор қурилишдаги композициянинг асосий қоидаларини, аҳоли жойларининг кўкаламзорлаштириш системасининг, экинларни лойиҳалашнинг, уларни парваришlashдаги асосий ишлар мажмуининг ҳар томонлама билимларини яхши билиши керак.

Кўкаламзор ўтказмалар классификацияси

Жойлашиш шартлари бўйича - шаҳар атрофидаги ва шаҳардаги.

Функционал хусуси бўйича – умумий, чегаларалган ва махсус фойдаланадиган.

Шаҳар атрофидаги: ўрмон, ўрмон боғлари, миллий боғлари, сарой–музей боғлари, шаҳар ташқаридаги дам олиш муассасаларининг парк ва боғлари, инженер–техникинтоатларнинг санитария химояси бўйича кўкаламзор зоналари, тамол тўсуви зоналари, авто йўлларни кўкаламзорлаштириш, кум тўсиқ қирғоқ маккамлаш кўкаламзор ўтказмалар.

Шаҳар ичидаги: парклар, скверлар (майдон), хиёбоғлар, шаҳар боғлари, кўча кўкаламзор ўтказмалар, маъмурий ва умумий муассасалар олдида, дам олиш зоналари, болалар боғчалари, мактаблар, касал хона ва даволатиш муассасаларида, яшаш жойларида санитария химояси бўйича, ишлаб чиқариш корхоналари, саноат ва инженер–техник муассасалари, мазорлар ва б. лар олдидаги кўкаламзорлаштирилиши.

Қулай ва чекланган–қулай шароитларда жойлашган ўта йирик, йирик ва катта шаҳарларда турар жой районларининг сайр кўчалари, ирригация каналлари ёқасидаги кўчатзорлар билан ягона тузилмага бирлашадиган шаҳар,

туман парклари ва боғлари шаклидаги умумий фойдаланиш кўчазорларининг ривожланган тизимини яратиш лозим.

Ноқулай манзара–иқлим шароитларида хиёбонлар сонини, пиёда йўлкалар ва сайр кўчалари узунлигини ошириш йўли билан парклар майдонини камайтиришга йўл кўйилади.

Умумий фойдаланиш яшил кўчатзорлари Парк типлари

Жайлашиш бўйича:

- шаҳардаги (умумий ва туман);
- қишлоқдаги;
- шаҳар атрофидаги.

Функционал хусуси бўйича:

- кўп функционал;
- моно функционал спорт, хайвонат боғи, ботаника ва б. боғлари)

Катталиги бўйича

- катта (100 га дан ортиқ);

- ўрта (20 дан 100 га гача);

- малые (5 дан до 20 га гача);

Демография белгилари бўйича

-болалар учун;

- ёшлар учун;

- барча аҳоли учун (ёши бўйича).

Парк – кишиларнинг дам олиши учун барпо этилган боғ.

Истирохот боғи - аҳоли дам олиши, атроф муҳитга гигиеник ва эстетик муносабатда бўлиш, ўзида мустақил меъморий-ташкилий мажмуани намоён қилувчи худуднинг кенглиги (10 га) катта худуд.

Хиёбон - транзит ҳаракатлари ва аҳолининг дам олишга мўлжалланган, яшаш худудида жойлашаган яшил массив (2дан 10 гача).

Сквер (майдон) – шаҳар уй-қурилмалари орасидаги кичик кўкаламзор (2 га атрофида), қисқа муддатли дам олиш, ёдгорликлар атрофини безаш ва транзит (ўтиш) ҳаракати.

Кичик боғ - шаршараларнинг меъморий қурилмалари ва кичик формалар, рельефлар, ўсимликлар билан ташкилаштирилган, инсон билан табиат муҳитига чегаравий-фазовий алоқаси.

Етакчи ландшафт компонентини аниқлаш - кичик боғларнинг “мавзуси” йўл билан аниқланади.

Кичик боғлар типологияси

Режавий белгилар бўйича –доимий, ландшафт (манзаралий) ёки аралаш боғлари.

География белгилари – альпий, ўрта денгиз, инглиз, французча ва б.

Ландшафт белгиси бўйича – тошли, сувли, текис, тепалик, тоғлик ва б

Ўсимликлар таркиби бўйича – дендра боғ, арча боғлари, мохли боғ, гулзор боғи, гул турлари бўйича ва б.

Ранг туслари бўйича – бир хил ва ҳар хил ранглардаги боғлар.

Семантик (маъноси) – кинетик (ҳаракатда бўлгани) боғлар, “боғ ўйинда”, артефакт (сунний) боғлар, инсталляция боғлар, сунний элементлар ёрдамида тузилган.

Иморат қурилмаларида жайлашиш бўйича – том айвон, лоджия, балкон ва б., ичкари ховлисида, курданер, қиш боғи ва б.

Шаҳар ва шаҳар атрофи дам олиш зоналари

Шаҳар аҳоли пунктлари манзара-дам олиш тизимини шаҳар атрофи ҳудудларининг тузилма-реджавий ечими билан уйғунликда лойиҳалаштириш керак.

Шаҳар атрофи дам олиш зоналарига транспорт етиш вақти 2,5 соатдан ошмаслиги керак. Шаҳар атрофи манзара-дам олиш зонаси ичида қуйидагилар жойлаштирилади:

- ташқарисидаги парклар, боғлар, иссиқхона ва яшил кўчатзорларнинг бошқа турлари;

- дам олиш уйлари, пансионатлар, мотел ва кемпинглар, пляжлар, жисмоний тарбия ва спорт иншоотлари, сайёҳлик, ов ва балиқчилик базалари, спорт-соғломлаштириш оромгоҳлари ва болалар мактабгача тарбия муассасаларининг чорбоғлари;

- даволаш муолажа муассасалари (тегишли табиий-даволаш омиллари мажуд бўлганда);

- кариялар ногиронлар учун интернат уйлар;
- жамоавий боғлар ва дала ҳовлилар.

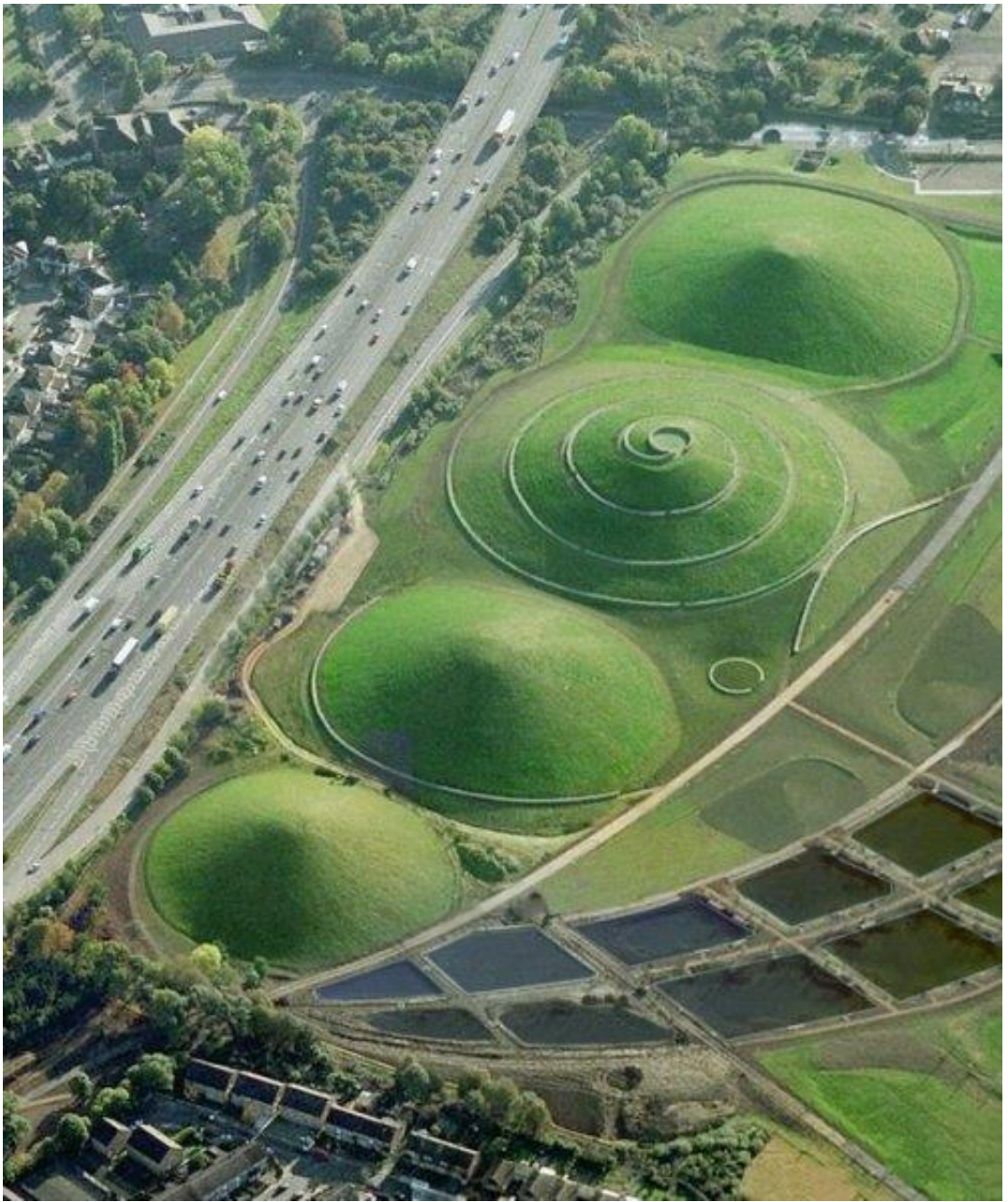
Шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари обод худудида жойлашадиган умумий фойдаланиш кўкаламзор худудлари: парклар, боғлар, хиёбонлар, скверлар, сайр кўчаларининг майдони **ШНҚ 2.07.01-03 “Шаҳарсозлик. Шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари худудларини ривожлантириш ва қурилишини режалантириш”** талабларига мувофиқ олиниши керак.

Умумий фойдаланиш кўкаламзор худудларининг бир вақтли мижозлари хисобдаги сони қуйдагилардан ошмасин, одам/га:

- шаҳар парклари – 150-200;
- турар жой районлари парки – 100;
- дам олиш зоналари парклари ва гидропарклар – 50-70;
- суъний ўрмонзолар ва табиий манзара участкалари – 1-10.

Ўрта йирик ва катта шаҳарларга, кичик шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктлари –туман марказларида, шаҳар ва туман миқёсидаги парклар билан бир қаторда, шунингдек, қишлоқлараро зоналар ва қисқа муддатли дам олиш марказларида ихтисослаштирилга болалар парклари (спорт, кўргазма, хайванот ва бошқа) ва ботаника боғлари жойлаштириши мумкин, уларнинг катталиги лойиҳалаштириш топшириғига биноан олиниши лозим.

4-мавзу. Ландшафт компонентларининг дизайни

Ландшафтнинг геопластика концепциялари. Ландшафт тузилишининг муҳандислик асослари. Ландшафт объектларида йўл тармоқларини декоратив қоплашнинг режа услублари ва асосий турлари. Ландшафт дизайнида сувни шаройитга мослаштиришнинг амалий ва декоратив шакллари. Кичик шакллар – ландшафт дизайннинг элементи сифатида. Ландшафт дизайнини пардозлаш ва қурилиш материалларининг ўрни.

Геопластика – ландшафт архитектурасида энг перспектив (истикболли) йўналишлардан биридир. Бу термин остида ер қатламининг пластик ишлов берилиши назарда тутилади. Ўзида, мазмуни бўйича, вертикал режалашни турли кўринишини, қайсики катта даражада архитекавий-бадий вазифаларни ечишни кўзлашини ифода этади. Замонавий техника амалий жаҳатдан ҳар қандай рельефни яратишга имкон беради.

Рельеф геопластиканини шакллантиришда асосий воситалар сифатида қиялик, тирговучли деворлар, зинапоялар, пандуслар, тупроқли сочмалар, тупроқли уюм, тепаликлардан фойдаланилади.

Геопластика ландшафт объектларини шаклланишида икки асосий функцияни (вазифани) бажаради: ҳимоя қилувчи ва фазовий-ташқил этилувчи. Жараён кўпинча бир-бирининг ўринини босувчи ва бу функцияларни ўзаросингишидан амалга оширилади.

Ҳимоя қилувчи функция пешайвонларни, қияликларни, тепаликларни, дўнгликларни яратишда, ҳар қандай визуал фазовийликни атроф муҳитдан ажратишга, магистрал йўллари шовқинидан ҳимоялайдиган, яна чанглари киришидан, шамол ҳаракати тезлигини камайтиришда, яъни яхши микроиклимни яратишга ёрдам беришда ифодаланади.

Ернинг пластик шакллари, фазовий-ташқил этилувчи хусусиятларга эгаллиги, турли фазовийликни шакллантиришда, худудни чегаралашда ва шартли белгиларида фойдаланиш мумкин. Зоналарнинг чегараларини белилаш, қоидага кўра, турли функционал жараёнларни аниқлашда амалга оширилади. Дўнгликлар, тепаликлар, қияликлар, тирговучли деворлар, кратерлар, даралар ҳар қандай худуднинг энг образли зоналашини, турли вазифага эга бўлган ёқимли ёпиқ фазовийликни яратиш, амалга оширади.

Геопластика ўзининг тизимли режалашда кутилмаган композицион эффектларни яратидиган ғорларни, сунъий ғорлар-элементларни киритишга йўл кўяди.

Рельефларни моделлашда диққат билан деталларни – зинапояларни, пандусларни, қияликларни, тирговучли деворлар ва бошқаларни ишлаб чиқишни талаб этади.

Зинапоялар – рельефни қайта ишлашда энг кўп тарқалган функционал элементдир. Улар фазовийлик композициясида муҳим рол ўйнади.

Ландшафт бўйича дизайнер зинапояни лойиҳалаётганда жойлаштириш жойини на фақат аниқлайди ва поғоналар шаклини, ритмни, маршдаги сонини

хам, тирговучли деворлар билан, пансдуслар билан ва унча катта бўлмаган майдончалар билан алмашаши мумкинлигини синчиклаб ишлаб чиқади.

Йўл –сўқмоқли тармоқ ландшафт дизайннинг элементи сифатида

Декоратив йўлли қопламалар ландшафт композициясини шакллантиришда мутлақо керакли компонент ҳисобланади. Қоплашга оид типларни танлашда биринчи ўринда йўлларнинг, ўтиб кетиш, ўтиш йўлларининг вазифалари, уларнинг эксплуатация шароитларини, шунингдек иқтисодий ва эстетик талабларини ҳисобга олиш керак. Ҳисоблаб чиқилганда инсон пиёда юрганда 30% дан ортиқ вақтда оёқ остига қарайди. Шунинг учун қоплашнинг типи ва характери муҳим эстетик аҳамиятга эга.

Декоратив қоплашнинг қандай материалдан бўлишидан қатъий назар қуйидаги асосий типларга ажратиш мумкин:

- сочиладиган йирик фракцияли материалдан қопламалар (шағал ва майдаланган тош);

- табиий (табитдан) материалдан қопламалар: тошли, ёғочли, ғиштли, бетонли;

- сунъий материалдан қопламалар;

- бир неча материаллардан аралаш типли қопламалар.

Декоратив қопламалардан сиртда фойдаланиш характери бўйича иккига бўлиши мумкин:

- монолит материалдан ёки алоҳида элементлардан (плита ва плиткалар) бажарилган, бир-бирга зич ёпиштирилган ва кўриниши бўйича яхлит қопламга эга умумий қоплаш;

- донали – алоҳида элементлардан (ажратилган) тошлардан, плита, плиткалар ва бошқа қопламалар.

Қопламаларнинг биринчи типи кўпроқ катта майдонларда, катта, кенг кўчаларда, кўчаларда ва ҳиёбонларда; иккинчи, асосий навбатдаги, - иккинчи даражали ҳиёбонлар, скверларда, кичик боғларда, паркларда ва бошқаларда қўлланилади

Қопламаларнинг типини танлашда уларнинг конструкция хусусиятлари катта аҳамиятга эга.

Конструкциясидан боғлиқликдан қатъий назар ажратилади.

- табиий ёки оддий асослардаги қопламалар (тупроқ, қум);

- сунъий тайёрланган қопламалар.

Қопламаларнинг эстетик роли ниҳоятда кенгдир – тўшалган тасвирлар, бўлинишлар масштаби, материалларнинг декоратив сифати.

Бетон плиталардан қопламалар жуда катта вариантлилиги ва иқтисод қилиниликка эгадир. Шаклларнинг турлича бўлиши сабабли (тўғриучбурчак, квадрат, трапециясимон, айлана, учбурчак), ер сиртларини қайта ишлашда, ранглар, сиртлар фактуралари усулларининг янги манбалари пайдо бўлади. Энг яхшиси қопламаларда бир неча материаллардан фойдаланиш.

Шунга қарамадан қурилишда сунъий материаллар (бетон, бетонли плиткалар, пластмассалар) кўпроқ табиий материалларни сиқиб чиқармақда (тош, шағал, ёғоч), натижада янги талқин олинмоқда.

Боғ йўўларида кўпроқ ишланилмаган ёки кам ишланган тошлардан фойдаланилади. Қишки боғларга ётиқизиш учун кўпроқ гранит, қумтош, оҳактошлар қўлланилади.

Томороқага оид ҳудудларда иложи борича хилма-хилликка эришиш учун тасвирда ғишдан фойдаланиш мумкин. У “боғланишликда”, “тўрсимон”, “арчасимон”, “ўралган” ёки бир-бирига мосланган услубларда ётқизилади.

Шаҳар марказларида ер усти суперграфикаси – бир тонли қопламаларни бўяшда сувга чидамли бўёқлардан кенг фойдаланилади.

Ландшафт дизайн элементларида сувларни қўллаш

Сувларнинг статистик эффект таркибидан ҳовуз ва қўлларни ташкил этишда ҳам фойдаланилади. Ҳовузлар ҳам табиий ва сунъий ташкил этилиши мумкин. Ҳовузларни шакллантиришда санатар-гиигиеник, гидрологик ва эстетик томондан кўрсатилиши талаб этилади.

Жилғалар – кичик сув иншоотлари шаклларида тегишлидир. Бу шакли бўйича табиий намунага яқин бўлган, унча кенг бўлмаган очик сув оқимларини эгри-бугри ўзани билан чўзилган. Сунъий жилғаларни ташкил этишда табиий жилғаларнинг кўриниши турли туман шакли, жойнинг характер-рельефи ва турларининг қўшилишидан вужудга келиши билан боғлиқ. Жилғалар соҳилининг ташқи кўриниши оқётган сув ости ерида акс этиши керак. Текис рельефда ва туроқнинг осон ювилиб кетилиши жойида уларни соҳилга нисбатан паралел эгри-бугри қилиш керакдир. Ўзанларнинг кенглиги ер

юзасининг турли қияликларида алмашинади: қанча кам қиялик бўлса, жилға шунча кенг бўлади ёки аксинча. Турли қияликлардан тез оқимларда ва

сокин сув қўлтиқларининг алмашилишида фойдаланиш лозим. Жилғалара орасида узунасига чўзилган оролчалар ёки кумлоқ саёзлар учраши мумкин. Қайсики сув кам жойларда, тошлардан ўтиш жуда эффе́ктлидир, қуриш тавсия этилади. Тошдан ташқари, жилға соҳили бўйлаб чим босиш ва мос келувчи буталар, ўтлар, гуллар билан безатилади.

Шаршара сув оқимининг йўлида турли даражадаги сезиларли ўйиқ жойларида бўлган, тоғли жойларда тикка қияликда оқувчи, жилғанинг ўзанида пайдо бўлади. Шаршаранинг эффе́кти унча катта бўлмаган поғонали сув туширгичлар билан таққосланганда баландлиги, кенглиги ва шиддат билан пастга оқишида яқунланади (шаршара бўйи узунлигида 1,5-2 м дан кам эмас). Схеманинг жойлашиши ва шарашаранинг тизиллаб оқиши тасвири бўйича ўзгача декоратив эффе́кт хусусиятига эга бўлган, бир неча типларга ажратиш мумкин. Шаршаранинг шарилаб оқадиган шаклини сув ташлайдиган тош йўналиши орқали аниқланади.

Томонлари текисланган ва катта юмолоқ ясси тош, томонларга чекланган ёнбошдаги ётқизилган тошлар, ундан сувнинг шиддатли оқими пастга тушувчи силлиқ-кўзгули шаффофи кўшимча кенг шаклдаги қатлам сирпанишига имконият беради

Шаршаранинг кучли монолит оқимини, агар баланд камарларидан сувнинг катта ҳажмини тошлар орасидан, ҳар бир ёки икки энгиз тешиқлардан яратиш мумкин.

Катта эътиборни оқим тушаётган жойни безатишга, қайсики шарашара композициясининг муҳим декоратив элементи бўлиб хизмат қилишига қаратиш керак. Бу ерда рамкага солинган кўл манзаравий ташкил этилади, яъни тушадиган сув оқимини ажаратиш учун тошлар ётқизилади.

Каскад (поғонали шаршара) - сув оқимини унча катта бўлмаган, бир неча даражадаги, вертикал бўйлаб оқадиган ёки энгил эгилган текисликда декоратив деворлар учун махсус яратилган сув туширгичлардан ташкил этилади. Худуднинг ҳатто аҳамиятсиз бўлган қияликдаги бир бутун тизимнинг турли манзаравий кўринишидаги каскадларнинг ўзгартирилган йўлидаги катта-кичик шаклли тошнинг ва уларни турли ётқизилишида фойдаланишда тавсия этилади.

Фаввора – катта декоратив эффектга эга бўлган шиддат билан юқорига кўтарилиб отилаётган сувнинг, жилваланишига ва ҳаракатланувчи кўпикга ва эгилиб турадиган сув натижасидаги, сунъий сувли қурилма. Фаввораларнинг тузилиши жуда ҳам эффектлидир ва функционал нуктаи назардан ўзини оқлайди. Улар салқинлатади ва ҳавони тозалайди, манзарага турли кўринишни киргизади. Фаввораларнинг ташқи беагаи архитектуравий услубда ҳам ва фаввораларнинг тиззилаб оқиши тасвирида ҳам турлича бўлиши мумкин, оддий тизиллаб оқиб кўтарилишидан бошлаб сувнинг юза фонидаги, ҳайкалтарошлик билан бирга бой декоратив кўрилмасигача. Фонтаннинг архитектуравий-бадий ечими архитектура муҳитига жойлаштириш характери билан боғлиқ бўлади.

Фонтаннинг характерли элементлари тизилиб оқётган кўринишида бўлиши: уларнинг баландлиги ва қиялиги, турлича ўзаро жойлашганлиги, сачратиб туриш услуби. Тизилиб оқиш, сувнинг устуни ва сачратиб туриши, алоҳида томчилар, поғоналар, товланишлар ёки сувнинг пастга оқувчи оқими жуда катта турли кўринишни яратиш мумкин.

Фавворолар икки асосий типга бўлинади:

- шариллаб оқадиган, бунда сувнинг тезоқарлиги асосий декоратив элемент бўлиб хизмат қилади;
- ҳайкалтарошликка оид, бу ерда тез оқар сувлар ҳайкалташорлик билан ёки декоратив шакллар билан уйғунлашади (коса, раковина ва бошқалар).

-
Айниқса ёруғ-муסיқавий фавворалар эффекилидир, қайсики тўртта компонентларнинг синхрон ўзаро ҳаракати – сувларнинг тезоқар динамикаси, турли ёруғлик нурлари, ранг ва муסיқалар – унутулмас тассурот яратади.

Фавворанинг техник тузилиши ўзида қийин мухандислик қурилмасини ифодалайди, сув босимини тартибга солишга асосланган ва сувни етказишда, трубанинг чиқарувчи тешикдаги турли насадкаларини қўлланилиши.

Фавворанинг катта-кичиклигидан қатъий назар унинг композицион аҳамияти ўзгаради. Ундан доминанта, фокус ёки акцент сифатида фойдаланиш лозим.

Декоратив бассейнлар турлича шакллар ва ўлчамга эга, одатда унинг майдони 2 дан 5 кв.м. гача ўзгариб туради. Бассейнлар рокарий билан, жилғалар ёки декоратив девор, шарашаралар ёки каскадлар билан бирлашган бўлиши бўлиши мумкин. Унинг ўртача чуқурлиги 0,4-0,5 м, бассейнлар учун ўсимликлар билан бирга 0,05-0,5 м (аниқ бир ўсимликнинг тури жойлаштирилганда бунда ҳам катта бўлиши мумкин), оқувчанлиги – 0,2 м/с дан ошмаслиги ёки сувни ойда 1-2 марта бутунлай алмаштириш.

Сув ўсимликларини гуруҳлар бўйича жойлаштириш керак, майдонинг йиғиндиси бассейн майдонининг 30% дан ошмаслиги керак. Бассейн куришда кумли ерни бетонлашдан аввал дағал шағал ва бетондан фундамент кўймоқ тасвия этилади, чунки шағалнинг чўкиши вақтида сувўтказувчи қатламларга шикаст етказмаслик муҳимдир. Сувўтказишларга эришиш учун авваламбор ўн сантиметрлик бетон қатлами ётқизилади, унинг устига симдан ясалган арматура ва ундан кейин яна бетон қатлами кўйилади.

Мақсадга мувофиқ, бассейн девор устидан 3-5 см осилиб туриши ва қисман бетонни ёпиш учун, бассейн четларининг ҳаммаси бетон аралашма билан текис табиий тошлар ётқизилади, Бардюр остидаги тошлардан, сув юзаси даражасини аниқловчи, сув тушурувчи трубалар жойлаштирилади. У

сув аксини ва доимо сув сатҳи билан таъминлашни эффектив яртишда керак. Декоратив бассейнларнинг шакли нафақат тўғри геометрик, ва яна умумий композицион ечим жиҳатидан ташқи кўриниши эгилувчан бўлиши мумкин. Ён деворларини гранит, оҳакатош, мрамор, шунингдек керамик плиталар билан қопланади. Айрим ҳолларда зангламайдиган пўлат ва дюралюминийлар ишлатилади. Кечки вақтда декоратив бассейларни турли туман ёруғлик манбалари билан ёритилади. Бу бассейларнинг сувлар горизонтини худудга битта белги билан жойлаштириш, архитектуравий тушуниш нуқтаи назардан эса у баланд бўлиши, ва ердан паст даражада бўлиши мумкин.

Сузиш учун бассейн рекреацион муҳитни шакллантиришда интерьерда ҳам ва шундай экстерда ҳам кенг фойдаланилади. Сузиш бассейларининг жойлашиши эркин кириш йўлини таъминланиши керак. Кириш учун сувга махсус зинапоялар, сувга сакраш учун мумкин қадар махсус қурилма жойлаштириб, ўрнатилади.

Бассейнларнинг узунлиги мақсадга мувофиқ, унинг кенглигидан тахминан иккита марта катта бўлади. Шу билан бирга қурилма узунасининг ўқи йўналишини ғарбдан шарққа жойлаштириш керак. Бассейнинг оптимал ўлчамлари, коттедж қурилишларида, уй олдида, бир оила яшайдиган жойда жойлаштириш - 6х3х1,8 м.

Ховузларни айниқса мақсадга мувофиқ яратиш, уларга коттеджли тизимлардаги режалаштиришни, шунингдек хусусий қурилишларни киритиш мумкин. Бундай ҳолларда уларни умумий дам олиш зонасини яратишда фойдаланиш мумкин (бир неча коттеджлар учун). Умумий композицияга кирувчи ховузлар ва декоратив бассейлар, коттеджни яна ҳам ўзига диққатини тортувчи ва эффектив қабул қилинишидир. Бундай ҳовуз утилитар функцияни ҳам бажариши мумкин – участка сиртига (ерига) ёмғир сувларини йиғувчи жой бўлиб хизмат қилади. У бевосита архитектуравий коттедж билан гармоник бир бутунликни ташкил қилиши керак. Бу ерга махсус зинапоя билан сувга тушиш учун ва унча катта бўлмаган сакраш учун вишка билан жиҳозланган, шундай вариантки у сузиш бассейни вазифасини бажарувчи бўлиб хизмат қиладиган, сув бўйида дам олиш майдонини жойлаштириш мумкин.

Сув мосламаларининг конструктив ечими турли туман бўлиши мумкин. Айниқса, муҳандислик нисбтидан қараганда сув мосламаларнинг мураккаблиги фаввора ҳисобланади, унинг архитектуравий бадиий ечими муҳандислик мосламаларининг характерини олдиндан белгилайди. Фаввораларни лойиҳалашда бирламчи энг жиддий саволлардан бири – бу сув таъминотидир. Агар фаввораларда, композициянинг асосий қисми ҳайкалтарошлик бўлса, сувнинг нисбатан унча кўп бўлмаган миқдори сарфланади ва уларнинг сув таъминотини шахар водопроводлари таъминлаши мумкин, улкан (катта) фавворлар жуда катта сув миқдорини сарфлайди. Шу билан бирга сувнинг катта сарфланишини орқага қайтарилувчи сув таъминоти билан ҳам ташкил этиш мумкин бўлади. Бундай ҳолларда фавворага яқин жойларга ер ости резервуар билан насосли станция қурилади. Сув фавворага насос орқали узатилади ва трубалардан резервуарга қайтиб оқиб тушади.

Ҳозирги вақтда ҳаттоки унча катта бўлмаган фавворларни яратишда сув таъминотининг орқага қайтарилишидан фойдаланилади. Бу вазифаларни муваффақиятли ечишда катта турли туман замонавий насосларга рухсат этилади. Фавворларда қайтарилувчи сув таъминотидан фойдаланиш, амал қилиш мақсадга мувофиқдир, резервуарга албатта, шамол олиб кетган сарфга, бир кунлик сарф 0,5-2% ва буғланиш ташкил этади (0,5-1% сувнинг бир кунлик сарфи), сув ҳажмини қўшиш. Бундай ҳолатда насоснинг барқарор ишлашини таъминлаш учун сувнинг доимий мувозанатини ушлаб туриш керак.

Қишқи даврда фавворанинг косасини холи қилиш учун сув чиқариш жойига унинг туби 0,005 нишаб билан лойиҳаланади. Фавворалар декоратив ҳовузлар уйғунлиги билан бирга лойиҳаланиши мумкин. Декоратив ҳовузларнинг конструкцияси турли туман бўлиши мумкин. 1 м гача диаметрда эга бўлган, оддий декоратив ҳовузнинг чуқурлиги 20-50 см бўлиши керак. Авваламбор, у учун керакли ўлчамда қия қирғоқли котлован қазилади. Остига яхшилаб эзилган 10-15 см лой қатлами ётқизилади, ундан кейин сув билан бирга уни текисланади ва қуришга қўйилади, сўнгра эса 10-15 см иккинчи лой қатлами ётиқизилади, унга майдаланган тош ёки шағал тўкилади ва шиббланади. Гидроизоляция билан қўлланилган декоратив ҳовузни ҳам яратиш мумкин (полиэтилен юпқа қатламдан). Уни бир неча қатлам қилиб қумга ёзилади (10 см) ва устидан майда тош сепилади (10-12 см).

Анча мураккаб мослама ва декоратив ҳовузни альпинарий билан жиҳозлаш ҳисобланади, доимий циркуляция тамойили бўйича ҳаракатланувчи шаршараларнинг тизими сувнинг ёпик ҳажмидир. Бу ерда кам қувватли электр насослардан фойдаланиш керак. Насос, шаршарадан сувни олиб, шланга ёрдамида уни юқорига кўтарилган альпинарий жойига йўналтиради, бу ердан у ўз оқими билан тошлар кетидан, сунъий **микр шаршарани** пайдо қилиб, оқиб чиқади. Бундай қурилманинг характерли хусусияти – сувни севувчи ўсимлик билан, унда очик нов (саёз идиш)ни жойлаштиришга мўлжалланган, ҳовузнинг ички периметри бўйича туртиб чиқан жойининг борлиги.

Котловани қазишда чиқарилган тупроқдан, альпинарий қияликларини тўлдиришда фойдаланилади. Ҳовузнинг ости текисланади ва бир неча қатламли гидроизоляция билан қопланади (полиэтилен пленка). Шундан кейин арматурани сетка кўринишида ётиқизилади ва 12-15 см қатламли

бетон тўлдирилади. Ҳовузнинг ички томонини 1:2 нисбатдаги, 1-2 см қатлам цемент-қум аралашмали тортма билан, кейин эса темирли сайқалланади.

Остоналарга ётқизиладиган табиий тошлар ҳам, қоришма билан мустаҳкамланади. Ёфингарчилик даврида сув қуйилишидан сақланиш учун ҳовузни филтрли қуйиш трубалари билан жиҳозланади, қайсики ортиқча сувни ўз оқими билан кетадиган, 1х1м ўлчамли ва чуқурлиги 1,5-2м сингдирилувчи ўра-қудуққа, ўртаси йирик харсангтошлардан тўлдирилган, сув чиқариб юбориладиган трубанинг охирига олиб борилади. Сув ютувчи ўранинг бошқа майдонига йирик шағалтош, майда харсангтош ёки шлаклар солиб тўлдирилади. Ўранинг уст томонини нам ўтказмайдиган қилиб

изоляциланади ва 40 см қатламли тупроқ солинади. Сув туширгич насос шлангасини жойлаштиришни ва электр кабелни яширинча ёки унча билинмайдиган қилинади, уни тупроқ, тошлар ва яшил ўсимликлар ёрдамида ниқболанади.

Сузиш бассейнларининг конструкцияси уларнинг функционал вазифаси билан боғлиқ. Бассейнларнинг чуқурлиги бўйича 2 қисмдан иборат: бассейн типига қараб, саёз ёки чуқур бўлиши мумкин. Масалан, чўмилиш бассейнларининг чуқурлиги саёз жойларда 0,7-1 м ни, чуқур жойларда – 1,5-2 м ни, ташкил этади, спортга оид бассейларда тегишли равишда – 1,0-1,2 м ва 2,5-4,5 м. Бассейнларнинг вазифасига қараб майдонларнинг саёз ва чуқур қисмлари аниқ ўзаро нисбатга эга. Бассейннинг чуқур қисми 1,5 м дан ошмаган чуқурлик ҳисобланади. Бассейнларнинг саёз ва чуқур қисмларининг ўзаро нисбати сузиш бассейналари учун: саёзларда - 75-100% , чуқурида - 0,25%; спортга оид бассейнлар учун: саёзларда – 0-30%, чуқурида-70-100%, болалар бассейнлари учун майдоннинг саёз қисми – 100% ни ташкил этади.

Ёзги сунъий бассейнларни тўлиғича ёки қисман тупроқга чуқурлаштирилиб барпо қилинади, бу билан бирга албатта бассейннинг туби ва деворлари гидроизоляцияланади. Бассейннинг атрофига аксар етарли даражада дренаж (ернинг захини қочириш) қурилади. Сувнинг алмашинув режимига қарамасдан бассейнларни рециркуляция билан ажратилади, яъни сувни тозалаб ва дезинфекциядан кейин бассейнга қайтариш; вақти-вақти билан сувнинг барча кўламини янгилаш ёки оқувчи сув билан алмаштириш. Рециркуляция, қачонки бассейнда керакли юқори сифатли сув бўлмаганда қўлланилади. Бундай ҳолда сувнинг тозаланганлиги ва дезинфекциялангандан кейин бассейнни сувдан ҳоли қилмасдан бир неча ой фойдаланиш имконини беради. Сувни алмашаштиришда рециркуляцияни қўлланилмаса сувни ҳар куни бутунлай ёки узлуксиз сув алмаштирилади. Оқарсувнинг алмашинуви бассейнга сувнинг тўхтовсиз узатилиши соатига

25-30% ҳисобидан янгиланишидир. Бассейнларнинг сув тақсимоти манбалари юзали бўлиши мумкин (дарёлар, кўллар, сув омборллари ва бошқалар) ва тупроқли сувлар, яна шаҳар водопроводлари.

Бассейн учун сувнинг ҳисоб чиқимлари бассейн ҳажмига, сув алмашинув тизими ва бассейнни тўлдириш режимига қараб ажратилади, аммо барча ҳолларда сувни буғланишини, сепиб юборилишини ва чўмилувчилар томонидан олиб кетилиши ҳисобга олиш керак. Бу йўқотишлар бассейн ҳажмининг суткадаги 1,5-15% ташкил этади.

Бассейн резервуари, қоидага кўра монолитдан ёки йиғилган бетондан бажарилади. Ҳозирги вақтда, анча осонлаштирилган ва уларнинг қурилиши арзонлаштирилган пластмасса бассейнлардан фойдаланилади. Унинг ички томони сирпанчиқ бўлмаслиги, атрофлари эса қайирмали бўлиши керак.

Айрим давлатларда заводда тайёрланган йиғилувчи конструкциялардан иборат , қайсики керакли сув келтирувчи ва сувни чиқарадиган жиҳозлар билан таъминлайдиган сузиш бассейнлари кенг тарқалган. Уларни ёзги мавсумда худуд майдонининг тенг ярмига ўрнатади, қиш даврида эса йиғиштирилади ва сақлаш учун тахлаб қўйилади. Йиғилувчи бассейнларнинг

диаметри – 5 дан–7 м гача ва чуқурлиги (баландилиги) – 1,2 м. Сузиш ва чўмилиш учун ҳовузлардан фойдаланилади.

Ҳовузларни лойиҳаланаётган қуйидаги саволларга ечим топилади:

- ҳовузнинг косасини ўрнатишда унинг сувдаги аксини белгиланган ҳисобининг қайди;
- ҳовуз соҳилини мустахакалашда белгиланган конструкция;
- пляжнинг соҳилдаги ва сув ости қисмидаги қурилишлари;
- сув ташлайдиган иншоотнинг қурилиши;
- соҳилдаги йўлларни ободонлаштириш.

Ҳовузлар вазифасидан қатъий назар турлича чуқурликка эга. Ҳовузлардан сузиш ва чўмилишда фойдаланишда чуқурлиги 2 м бўлиши лозим. Соҳилларда шўнғиш учун вишкалар ва сув станциялари жойлашган бўлса, чуқурлик 4,5 м бўлиши керак. Ёз вақтида сувнинг қизишидан сақлаш учун ва ҳовузда ўт босиб кетмаслиги, малярий чивини кўпаймасилиги учун, ҳовузнинг соҳил олди 0,8-1 м дан камроқ кетма-кет кенгайиб бориб унинг биринчи масофасидан 5 м дан 1,8 м гача қабул қилинади. Шундай қилиб, ҳовуз туби тахминан 1/5 қияликда лойиҳаланади. Соҳил чизикларининг ташқи кўриниши рельефнинг ва ҳовузнинг вазифасига қараб турлича бўлиши мумкин.

Ҳовуз косасини яратишга катта аҳамият берилади. Лойиҳалашда унинг узунасига ва кўндаланг профилида сув аксининг белгиланиши, мавжуд рельеф сиртининг ва геологик шароитлари эътиборга олинади.

Ҳовузнинг коса тубини вертикал режалаш, ҳовуздан фойдаланишда кўрсатилган талабларга мувофиқ бажарилади. Ҳовуз туби шундай лойиҳаланадики, сувнинг қайтиб чиқиши билан таъминланган бўлсин. Сунъий ҳовузларни қурилишида сув ўтказадиган ерларда сув филтрациясини олдини олиш учун ерга қуруқ ер ҳавзасини эзилган лой ёки 0,3 м қатламли ёғли қумоқ тупроқ қум билан қопланган 0,15 м қатламли сув ўтказадиган экран қурилади. Бундай экран қуруқликдаги барча сув ўтказилишини таъминлайди. Шунингдек бетон асосида турли пленка кўринишдаги антифилтрацияли қопламалар ҳам қўлланилади. Ҳовузларнинг гидроизоляция ложа типлари турлича бўлиши мумкин. Шаҳар ҳовузларида санитар шароитларни оқар сув ёки вақти-вақти билан сув алмаштириб туриш билан таъминланади. Ёз мавсумидаги бутунлай сув алмаштиришнинг минимал нормаси икки-уч маротаба деб белигиланади.

Агар ҳовуз чўмилиш ва сузиш учун фойдаланилса, сувни уч-тўрт маротаба алмаштириш тавсия этилади. Аммо, ҳовузларни тўлдирилаётган устки қисмга ёмғир сувларининг оқиб тушгани, жала ва эриган сувлар уларни ифлосланишига олиб келишини ҳисобга олиш керак. У ҳолда оқмайдиган ҳовузларда вақти-вақти билан сувнинг айрим қисмини оқизиб юбориш ва уни тоза сув билан тўлдириш лозим. Ҳовузларнинг қирғоқ қиялиги 1:1,5 ёки 1:2 тиккалик билан режаланади. Ҳовуз қирғоқлари мустахкамланади. Қирғоқмустахкамлашдаги табдирларнинг вазифаси – ҳовуз қирғоғини сув ва муз таъсирдан мустахкамлаш ва қирғоқ йўлларида сув ости ўсимликларини ўсиб кетмаслиги учун шароит яратиш. Ҳовузлар қирғоғини мустахкалашда

табиат шароитидан келиб чиқиби турлича конструктив ечимга эга бўлиши мумкин.

Энг оддийларидан – ўтларни экиш, ёғочлар, буталар, шох-шаббали ўсимликларни ўтказиш, тош билан бутунлай тўлдириш. Тупроқ қатлами бўлмаган лойли ва кумли қирғоқларда ўтларни экишдан олдин, дерна тасмаси билан тортиб мустахкамланган, ўсимлик тупроқ қатламини ётиқзилади (5-10 см).

Чангсимон ва майда донали кумларда икки типли яхлит одернока қўлланилади: мустахкам, чидамли мослама бўлган кенг томони билан одерновка ва деворга одерновка. Бута ўсимлик одерновкага тўлдирувчи ёки ўз-ўзини ҳимояловчи тадбир сифатида ўтказилади. Лойли ерга экилган бута, қияликни сузиб кетмаслигига қарши мустахкамлигини оширади.

Ҳовузларни, сувнинг аксини орқа сатҳдаги белгисини сақлашни таъминлайдиган, яна шунингдек тошқин сувларини ўтказиш имконини берадиган сув ташлайдиган иншоотлар билан жиҳозланади. Ёз вақтида сув алмашинув даражасини пасайтиришга, шунингдек ҳовуз косасасини бутунлай бўшатишда уларни насосдаги балчиқлардан ва ифлослардан тозалаш учун сув бўшатмалар яратилади.

Ҳовуз косасини бўшатишда сувни ёмғирга оид канализация тармоқларидан тушириш мумкин. Оқава ариқдан сув ташлайдиган иншоотларининг турлича схемалари мавжуд, тошқинли сувларни ўтказишга ва ҳовузларда сув горизонтини бошқаришга мўлжалланган: сув ташлашнинг тўғри йўналтирилган оқаваси билан, ковшли оқаваси билан, тубдан чиқарадиган сув йиғувчи камера билан.

Кичик шакллар ландшафт дизайнининг элементи сифатида. Ёритиш.

Кичик меъморий шакллар функционлар вазифасига ва фазовий тавсифига кўра жуда ҳам хилма хилдир, эргономик параметрларга эга ва инсонларнинг ҳар бир ёш гуруҳига қараб тўғри келиши керак ва уларнинг функционал вазифаси билан боғлиқ, спецификани ҳисобга олиш керак. Улар турли туман ландшафт ечимларини таъминлаб беради ва айниқса муҳитнинг архитектуравий-бадий қиёфасини, унинг индивидуалигини таъкидлаб намоён қилади. Кичик меъморий шакллар – бу иншоотнинг масшатаби бўйича унча катта бўлмаган ва мавсумий қурилманинг ва йил давомида фойдаланиш (стационар ёки кучайтириш), урбанизимлашда ва табиий муҳитда инсонларга хизмат қилишга мўлжалланган. Кичик меъморий шакллар, қоидага кўра, утилитар ва бадий-декоратив вазифага эга, айримлари эса фақат декоратив. Утилитар ҳарктерига иншоотларга қуйидагиларни киритиш мумкин: -савдо ва маълумот берадиган киосклар, турли турдаги автоматлар (телефон, газета), транспорт бекатидаги шийпонлар, павильонлар, соя қиладиган конструкциялар (трельяжлар, перголлар, айвонлар) скамейкалар ва ҳокозо.

Архитектуравий-бадий вазифасидаги иншоотларга қуйидагилар тегишли:

- озилиб ўсадиған ўсимликларга тирговучлар, гулдонлар, шпалерлар, трельяжлар, софитлар, сачратиб сепадиган фавворалар, деворлар ва бошқалар.

Турли кўринишдаги кичик меъморий шаклларни ва рекреацион ускуналарнинг анализи уларнинг умумий соҳасини қуйидаги белгилларда таклиф этишни ижозат беради:

- ёш контингенти бўйича (болалар ва катталар учун);
- руҳий соғлом инсонлар белгиланган вазифаси бўйича, жисмоний нуқсонли ва ақлий қолоқ инсонлар учун;
- функционал белгиланган вазифаси бўйича – рекреацион фаолиятнинг барча турлари- ўйинли, озик-овқат, спорт, бадий-маърифат, ўқишга оид, меҳнат, мортли; конструктив тизим характери бўйича – қобирғали, қобирғали-тўсиқли, қобирғали-чодирли, тўсиқли, қобирғали-блокли, йиғиладиган-блокли, фақат блокли, пневматикали.

- Кичик меъморий шаклларнинг номенклатураси ва рекреацион ускуналари ландшафт объектнинг функционал вазифасини ҳисобга олган ҳолда аниқланади. Кичик меъморий шаклларни жойлаштириш бевосита функционал зоналаш билан ва участканинг архитектурвий-режавий ечим билан боғлиқ бўлиши керак. Кичик меъморий шаклларни муҳитнинг турли типларига жойлаштиришда услубий бирлик шартларига риоя қилиш зарур. Кичик меъморий шаклларни уларнинг композицион фаоллигини даражасини мос келишида, композицион қонунларни ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш керак.

Ландшафт объектларини шакллантиришда дам олиш учун мебел, скамейкаларнинг турли типлари, перголлар, сояли айвонлар, шийпонлар, урналар кенг қўлланилади.

Скамейка – ҳар қандай худуднинг кичик меъморий шаклларида қўлланиладиган типли. Жойлаштириш жойига қарамасдан вазифаси, яна шунингдек шакли, ўлчови, бажариладиган материали ва скамейканинг ранги белгиланади. Ҳар қандай ҳолатда скамейка, авваламбор, фойдаланишда қулай бўлиши, шакли бўйича оддий, уларни ранги эса – узвий равишда худуднинг умумий ранг ечимини тўлдириш керак.

Вазифасига кўра скамейкалар:

- дам олувчилар ёши контингенти ҳисобга олган ҳолда – болалар ва катталар учун;
- фойдаланиш характериға қараб – узок вақт учун ва қисқа дам олиш учун;
- ўрнатиш характериға қараб – стационарли ва қўчириб юрадиганлигиға қараб бўлинади.

Болалар учун скамейкалар унча катта бўлмаган ўлчамда ишлаб чиқарилади: баландлиги бўйича 25 см.дан 35 см.гача, кенглиги бўйича 22 см.дан 30 см.гача.

Катталар учун скамейкалар баландлиги бўйича қуйидагича бўлинади:

- пастлиги – 35, 40 см;

- ўртачаси – 40, 45 см;
- баланди – 45, 50 см.

Катталар учун скамейкаларнинг кенглиги 40 дан 80, 90 см.га қабул қилинади. Скамейкаларнинг узунлиги 0,3... 0,4 м бир бола ҳисобидан ва бир катта одамга 0,5... 0,6м ҳисобидан аниқланади.

Узоқ муддатли дам олиш учун суянчиқли скамейкалар қулай, суянчиқсиз скамейкалардан қисқа муддатли дам олишда фойдаланилади.

Тўғри скамейкалар кенг тарқалаган ҳисобланади. Ташқи кўриниши синиқ-терик скамейкалар, тўғри чизиқли скамейкаларнинг турлича узунликдаги йиғилган ва бир-бирига турли бурчаклардан бириктирилган, дам олиш майдончасининг контурларини қайтаришга ва янада унинг чегарасини аниқ кўрсатишга, фазовийликни, участкани функционал ташкил этишда имкон беради.

Айланали, квадратли, олтиқиррали, саккизқиррали ва ёпиқ ёки эркин контурлар билан скамейкалар алоҳида дарахатлар ва уларнинг гуруҳлари атрофида, йирик декоратив тошлар атрофида ва дам олиш майдонида жойлашган, бошқа ҳажмли шакллар атрофида яратилиши мумкин.

Скамейкаларни тайёрлашда хом ашё сифатида дарахат, металл, тош, ғишт, бетон пластмассалар қўлланилади.

Ландшафт объектнинг функционал вазифасидан қатъий назар скамейкаларнинг турлича жойлаштириш мумкин: офисга киришда, турар жойга, уй олдидаги йўлда, дам олиш майдончасида, болалар, спорт ва хўжалик майдончаларида, асосий ва иккинчи даражали хиёбонларда ва бошқалар. Жойлаштирилишининг қанайдилигига қарамасдан скамейкаларнинг шакли ечилади, хом ашё танланади, ўлчови ва архитектуравий-бадий ечими аниқланади.

Болалар майдончасида жойлаштирилган скамейкалар, бола учун кенг кўламли (масштабли) бўлиши ва болаларнинг ёш контингентини ҳисобга олган ҳолда ўлчамга эга бўлиши керак.

Скамейкаларни гуллар, фавворалар, ҳавзалар, декоратив бассейнлар олдида, шийпончаларда, дарахт соясида жойлаштириш керак. Скамейкаларни соя қилишда перголлар ёки трельяжлар, ерга мустахкамланган соябонлар, чодирлар ёки шийпонлар қўлланилади. Унча катта бўлмаган (локал)дам олиш майдончаларда скамейкаларни хусусан дам олиш жойини ажратиб яратиш учун декоратив деворлар билан уйғун ҳолда жойлаштирилади.

Скамейкаларни композицион ва конструктив ечим имконияти ва уларни ўрнатиш жойлари етарлича турли тумандир. Уларни тошдан консоляга ва бетонли девор тирговучга мустахкамлаш, паст ғиштли ёки тошли тирговуч деворга тахтали тўшама ёзиб ва уни скамейкага айлантириш мумкин.

Столлар - сокин дам олиш майдончалари, стол усти ўйини ва болалар ўйин майдончалари учун жиҳозлаш элементи. Кўпроқ бетон ёки метал асосда стационар столлари лойиҳаланади. Стол метал қобирғали скамейка билан бирга йиғилиши ҳам мумкин. Стол сифатида кенг скамейкалар, тумбаси ҳийла баланд ёки дарахтадан кесилган катта тўнкадан ҳам фойдаланиш мумкин. Столларнинг ўлчамларни уларнинг вазифасидан келиб чиқиб (катталар,

болалар учун ўйин столи, китоб ўқиш учун ва ҳокозо) ва одамларни сонига, столдан бир вақтда фойдаланиш, бир одамга столнинг 0,5-0,6 узунлиги ҳисобидан аниқланади. Катталар учун стол баландлиги – 60 см ва болалар учун 40...60 см.

Урнalar (қолдиқларни ташловчи идиш)- биринчи ўринда манфаат кўриш вазифасига эга. Асосан урна икки қисмдан иборат – сиртқи кўриниш ва ахлат йиғиб олиш. Урналарнинг ташқи кўринишини металдан, сополдан, бетондан абестцемент трубалардан қилиш мумкин. Айрим металл урналарни тик турган ҳолда ёки ахлат тўкиш учун ва тозалаш учун шарниларни ағдармали қилинади, бунда челақ керак бўлмайди.

Урналар асосан турли мақсадаги майдончаларда скамейкалар олдида, уй олди йўллида, асосий ва иккинчи даражали хиёбонларда жойлаштирилади. Урналар скамейкадан узоқроқ, аммо уларни мумкин бўлган масофада ўрнатилади.

Декоратив деворлардан фазовийликни ажратиш учун, пиёдаларнинг керакли йўналишда ҳаракаланиш ориентацияси учун, дам олиш жойини ажратиб қўйиш, хўжалик майдончаларини ниқоблаш учун фойдаланилади.

Декоратив деворлар яхлит ёки пнжарасимон бўлиши мумкин. Улар энг турли туман материаллар – тошдан, темирбетон элементлари йиғимидан, панелдан, сополдан, ойнапластикадан, бу материаллар комбинациясидан бажарилади. Деворнинг баландлиги ва ўлчами уларнинг вазифасидан ва ҳудудга жойлаштирилишга боғлиқ бўлади.

Трельяж - металл стерженли ёки тахтачали, темир бетон элемендан енгил решеткали вертикал девор. Трельяжнинг вазифаси – уни яшил парда қоплайдиган, осилиб ўсадиган ўсимликлар учун, қобирға бўлиб хизмат қилади. Трельяжнинг яшил декоратив девори ҳайкалтарошлик ёки фаввора учун, тўсиқ ва дам олиш майдонини ажратиш кўйиш, хўжалик иншоотларини ниқоблаш ва майдончалар яратишда асосий, жуда яхши восита бўлиб ҳисобланади.

Трельяж бинолар деворини офисга ёки турар жой уйларига кирверишда безатишда, унча катта бўлмаган иншоотларни - шийпончалар, сояли айвонларни ва бошқаларни ажратиш учун фойдаланиш мумкин. Трельяжлар бир ёки бир неча зевендан иборат, турли туман тасвирлардан яратилган, решетка горизонтал, вертикал ёки эгилиб турадиган элементлардан ташкил этилади. Асосан трельяжлар тахтачалардан ёки юмолоқ пўлат арматуралардан бажарилади. Трельяжларнинг баландлиги 2,5 дан 4 м.гача ўзгариб туради.

Пергола декоратив иншоотларни устун ёки панжарасимон қопланган аркаларидан ўзида ифода этади. Улар осилиб ўсадиган ўсимликларнинг рангтасвирли соя айвончасини, коридор ёки соя қилинган майдон билан уйғун ҳолдалигини ташкил этади. Перголларнинг қайтарувчи элементларида соя ва қуёш шульаларининг алмашилишини яратади. Перголлар алоҳида тик турувчи, бинога туташган ёки бир бинони бошқа бино билан боғловчи бўлиши мумкин.

Перголларнинг декоратив сифатлари ва уларнинг шамоллатишни сақлаган ҳолда сояни яратиш хусусияти турли ҳудудларда кенг қўлланилиши таъминлади.

Уларнинг ўрнатилишига осилиб ўсадиган яшил ўсимликлар, ёввойи узумлар, тамаки ўсимлиги, хмел, печак, ўрама атиргуллар ва бошқалар ҳамроҳ бўлади, қайсики уларнинг асоси жуда чуқур экилади. Улар ёхуд кўтарилаётган конструкцияли махсус тортилган ингичка симга ёки нейлон ипга ўрилади. Образлийликни баланд дарахтлар танаси, перголлар чегарасигача ёки унинг ё у ёки бир томонига униб ўсадиган қўшимчалик беради.

Перголлар устуни турлича бўлган материаллардан қилинади: ёғоч, ғишт, метал, темирбетон ва абестцемент трубалар. Перголларнинг ажратиладиган решетка балкаларини тахтадан, баъзан металлдан, енгил темирбетон балкалар ва плиталардан қилинади.

Перголлар тартибида тўғричизикли, ташқи кўриниши парчаланган, қийшиқчизикли бўлиши мумкин, уларнинг баландлиги эса 2,5... 3 м. қабул қилинади.

Шийпончалар ва сояли айвонлар дам олиш жойи, қуёшдан ва ёмғирдан пана жой, ва яна ландшафтли фазовий композициянинг асосий ҳажмли элементи бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ташқи шакллари оддий ва ихчам ечимли, бажариш материали и ранглар ечими атрофни ўраб турувчи муҳит – рельефлар, ўсимликлар, сувлар билан ва бошқа компонентлар билан боғланган бўлиши керак. Тайёрлаш учун турли туман материаллар қўлланилиши мумкин – метал, пластмасса, шиша, тош, темирбетон, ёғоч. Шийпончалар ва сояли айвонлар турли дам олиш майдонларида, болалар ўйин

майдончаларида ва бошқаларда лойиҳаланади. Оптимал ўлчамлар – 2,5x2,5 дан 5x5 м. гача баландлигида 2,5 3 м. Бундай ўлчамлар бир ёки бир неча скамейкаларни ва столларни қўйишга рухсат этилади. Катта ўлчамдаги айвончалар кўпроқ ховли-жойли участкаларда қўлланилади. Кичик боғ худудларида, кичик меъморий шаклларни жойлаштиришда, шунинг эса тутиш керакки, яъни инсон истиқомат қиладиган гармоник муҳитни яратишда асосий рол яшилликлар массивига, дарахтларнинг алоҳида декоратив гуруҳлари, сув қатламлари, рельефда геопластикага тегишли бўлиши керак.

Замонавий шароитларда инсон кўриш органлари орқали 80% ортиқроқ маълумотлар оқимини қабул қилиши, анчагина ўсди. XXасрнинг охири – XXI асрнинг бошида инсонга кўз билан хаос ёғдирилди, унга кўчада, паркда ва яна жамоат бинолари интерьерларида ориентир олиш янада мураккаблашди. Бу камчиликларни бартараф этишда визуал коммуникация воситаларини бажариш аҳамиятлидир

5-мавзу. Ўсимликлар экология мустахкамлиги сифатида

Ўсимликлар – табиий-архитектура муҳитининг асосий компоненти. Ўсимликлардан яратилган композиция турлари ва улар хусусиятлари. Ўсимликлардан яратилган композицияларнинг асосий таркибий қисмлари: манзарали ва ўтсимон ўсимликлар. Ўсимликларнинг биологик, экологик ва безаш тавсифларнинг хусусиятлари. Ландшафт дизайнда ҳудудларга оғид ўсимликлар компонентларини қўллаш.

Ўсимликлар – табиий-архитектура муҳитининг асосий компоненти, экология мустахкамлиги сифатида.

Дендрология ботаниканинг мустақил бўлими. Бу ном грек сўзларидан келиб чиққан, “дендрон”- дарахт ва “логос”- таълим, фан. Уни дастлаб ўрмон ботаникаси деб атаганлар. Дендрологияни навлар эволюцияси, уларнинг тарқалиши, систематик ҳолати, морфологик ва биологик хусусиятлари ва фойдали жиҳатлари, қолиплаган хилма-хиллиги, аҳамияти ва қўлланилиши ҳақидаги билимлар мажмуини берувчи дарахтсимон ўсимликлар ҳақидаги фан сифатида таърифлайдилар.

Дарахтсимон ўсимликлар планетанинг ўсимликлар оламининг алоҳида гуруҳини ташкил қилади. Ўтсимон ўсимликлардан уларни ёғочлашган тана (шоҳ, новда) ажратиб туради. Дарахтсимон ўсимликларга энг аввало кўп йиллик шохи яхши кўриниб турувчи дарахтлар, бир қанча ёғочлашган ва ернинг ўзидан бошланувчи таналар билан характерланувчи буталар ва юқорига ўсувчи новдаси таянчга бириккан ёки уни чулғаб олган лианалар (чирмовик ўсимликларнинг умумий номи) киради. Дарахтсимон ўсимликларга буталардан ёки ёғочлашган новдаларнинг қисқа яшаши билан ёки кичик ўлчамлари билан фарқ қилувчи ярим буталар (пояси ёғочлашадиган ўтсимон ўсимлик) ва пастак буталар киради. Дарахтсимон ўсимликларнинг асосий ажралиб турувчи белгиси, бу илдиз ва пояларида иккиламчи ксилема қатламини (ёғочни) қилувчи, фаол камбийнинг (ўсимлик пўстлоғи остидаги бўлинувчан хужайралардан иборат тўқима, камбий ўсимликни энига ўстиради) борлигидир.

Ер шарининг ёғочсимон флораси дарахтсимон ўсимликларнинг 40 мингдан ортиқ турини ўз ичига олади, улардан кўпи тропик (иссиқ жойлар) ва субтропик (тропикка яқин жойлар) вилоятларда тарқалган. Ўсишнинг турли шароитлари таъсирида узоқ давом этган эволюцион ривожланиш жараёнида маълум табиий зоналар ўсимликлари таркибига кирган ўсимликлар ва буталарнинг маълум турлари шаклланди. Инсон фаолияти кўплаб қимматбаҳо навларнинг ўсиш районларини кенгайтириб,

ўсимликларнинг тур жиҳатдан таркибининг тарқалишига катта ўзгаришлар олиб кирди.

Ўсимликлар хилма-хиллигини англаб етиш осон бўлиши учун уларни системалаштириш ва тоифалаштириш зарур. Системалаштиришга биринчи уриниш эрализгача 4 асргача Феофраст томонидан бошланган.

Ўсимликларнинг морфологик белгиларига асосланган анчагина тўлиқ система 1758 йилда “Ўсимликлар турлари” китобида баён этган Карл Линней томонидан ишлаб чиқилган. У ўсимликларнинг 1300дан ортиқ турларини тавсифлади ва уларни номлаб чиқди. Бу тоифалашнинг асосларидан бизнинг кунларда ҳам фойдаланилади.

Аммо замонавий тоифалаш фақат морфологияга таянмай, ўсимликлар анатомияси, экологияси, цитологияси бўйича илмий маълумотларга, шунингдек математик таҳлил услублари қўлланилган биологик, физиологик ва палеоботаник тадқиқотларга ҳам таянади. Шу асосда ҳамма ўсимликлар икки гуруҳга бўлинади: олий ва содда.

Соддалар- асосан бир хужайрали организмлар ёки орган ва тўқималарга табақаланишсиз кўп хужайрали колониялар (тўп-тўп бўлиб ўсувчи), уларда кўпайиш жараёни жуда содда.

Олийлари- асосий органлар ва тўқималарга табақалашган ўсимликлар. Ўз навбатида олийлари 7 бўлимга ажралади, улардан очик уруғлилар ва ёпик уруғлилар ҳамма дарахтсимон ўсимликларни ўз ичига олувчи 240 минг турдан ортиғини ташкил қилади.

Линней системасининг асосий бирлиги тур ҳисобланади. **Тур**- умумий ўсиш жойига эга, ўзаро эркин чатишувчи ва ўхшаш морфологик белгилар, шунингдек биологик ва экологик хусусиятларга эга организмларнинг эволюция жараёнида тарихий юзага келган мажмуидир. Турлар, ўз навбатида, янаям йирик систематик бўлинмаларга киради: **навлар, оилалар, синфлар, бўлимлар, гуруҳлар.**

Ботаник тавсифда ҳар бир ўсимлик икки ном остида **қўш номенклатура** бўйича берилади. **Биринчи бўлиб навли ном, иккинчи- ушбу навдаги бошқа ўсимликлардан фарқли бу ўсимликнинг алоҳида сифатларини белгиловчи тур номи.** Масалан, дуб-эман қўш номенклатура бўйича пояли эман деб аталади- *Quercus robur* L. Агар тур номи лотинчада берилса, дарҳол иккинчи (тур номи) сўздан кейин уни биринчи тавсифлаган олим фамилиясини кўрсатадилар. У битта ёки бир неча ҳарфгача қисқариши мумкин (“L”-Линней).

У ёки бошқа турдаги ҳар бир алоҳида ўсимлик эволюция жараёнида ўша турдаги бошқа ўсимликлардан фарқловчи қатор белгиларга эга бўлади. Бу тафовутлар қанчалик ирсий характерга эга бўлса, шунчалик ноирсий характерга эга. Биринчи ҳолда бу **генотипик**, иккинчи ҳолда –**фенотипик ўзгарувчанлик.** Масалан, кўпинча зич дарахтзорда энсиз шох-бутоқларни кўриш мумкин, аммо сийрак дарахтлар орасида ўсувчи уларнинг авлоди, насли ҳар доим ҳам энсиз шох-шаббани беравермайди.

Ташқи белгиларнинг наслий ўзгариши баргларнинг шакли ва тус тафовутида, гуллаш ва ҳосил бериш муддатида, гуллар ва мевалар ўлчамларида муҳитнинг ноҳуш омилларига чидамлилигида, касалликлар ва кўплаб бошқа белгилар бўйича намоён бўлиши мумкин. Бу тафовутлар бўйича турлар хил(*var*), шакл(*f*) ва сортларга бўлинади. Хил, шакл ёки сорт номи уларни тавсифлашда тур номидан кейин дарҳол келтирилади, масалан:

пояли эман, шакли пирамидасимон. Қискартириш учун кўпинча ёзидилар: пояли эман, пирамидасимон.

Дарахтсимон ўсимликларнинг ушбу тур учун характерли бўлган қимматли сифатларга эга кўп шакллари ва сортлари уларни доим ҳам уруғланиб кўпайишда узата бера олмайди. Шу сабабли шакллар ва сортларни одатда вегетатив (жинссиз, қаламча йўли билан) йўл билан кўпайтирилади: тармоқлаш, қаламча, пайванд, тўқимага ишлов бериш. Бунда оналик ўсимлигининг ҳамма белгилари сақланади.

Ландшафт дизайнининг ўсимликлар элементлари

Яшил дарахтларга, кўчатларга яхши шароит яратилганлик туфайли мавжудлиги шаҳар муҳитига, жой хусусияти иқлимини яхшилашга, мунтазам намлик, ҳаво тарқибига, шамол режимига ва бошқаларга ижобий таъсир этади. Ландшафт объектларнинг шакллантиришда ҳимоя ва яшил дарахталарнинг фазовий-ташкилий функциясидан фойдаланилади. Фазовий моделлашдаги асосий компонент ландшафт дизайнинг воситларидан фойдалиниб, ўсимликларни гуруҳларга бўлиш ҳисобланади.

Дендрология – дархт ва буталар ҳақидаги фан, ботаниканинг бир соҳаси; дарахтларнинг анатомияси, морфологияси, таксономик жойлашиши, тур ичидаги систематикаси ва филогенези, экологияси географик тарқалиши ва хўжалик аҳамиятини ўрганади.

Ўсимликлар уч турга бўлинади: дарахтлар, буталар, ўтсимон ўсимликлар

Дарахтлар шох-шаббага, шохсиз пояга, илдизли системага эга. Буталар ва ўтсимон ўсимликлар ер усти ва ер ости қисмларга эга. Дарахтлар баланд пастлигига қарамасдан уч гуруҳга бўлинади: биринчи, иккинчи ва учинчи ўлчам. Бундай градацияга буталар ва ўтсимонлар эга дарахатлардан, буталардан ва ўтсимон ўсимликлардан турли туман гуруҳлар яратилади. Ўсимликлар гуруҳини ўсимликларнинг биологик хусусияти, уларнинг архитектуравий-бадий тавсифини ҳисобга олиб танланади. Авваламбор ўсимликларни танлашда иқлимий жойлар, тупроқ шароити, намликнинг ҳавога тегишлилиги, инсоляция, ўсиш тезлиги эътиборга олинади.

Ўсимликларнинг биологик мос келишига ҳам эътиборни қаратиш керак.

Турли кўринишдаги аралаштиришнинг умумий тендецияси биомустаҳкам ўсимликлар туркумига йўналтирилган бўлиши керак, қачонки ёнма-ён жойлашган ўсимликлар бир-бирига ҳалокатли таъсир ўтказмайдилар, яъни яқинида жойлашган ўсимликни ўсишига ва декоратив кўринишга ёрдам беради. Биофизик ўзаро таъсир кўрсатиш ўсимликни ёруғликга, иссиқликга, озукқага, намликга талаб этилишида акс этади.

Биокимёвий ўзаро таъсир этиш ўсимликларнинг органларидан ажралиб чиқадиган, алмашув моддаларнинг ҳаракати туфайли вужудга келади. Микротупроқ шароитларини ҳисобга олиш керак.

Туркумлашда ўсимликнинг ўсиш тезилигини ва кўпга чидашини эътиборга олиш лозим. Шу муносабат билан тез ўсадиган турларни секин ўсадиган билан ва ёруғликни севучи билан ёнма-ён ўтказиш мумкин эмас, ёруғликни севучи буталарни зич–томири бир дарахатлар остига экиш мумкин эмас. Дарахатлар ва буталарнинг ёш хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Ландшафт композицияларини шакллантиришда алоҳида эътиборни дарахтисимон-буталарни ўтказиш инсоляциясига муносабатни, яна уларнинг ўсиш тезлигига қаратиш лозим. Инсоляция картасининг анализ ҳисобига кўра ҳар қандай ҳудуднинг жуда яхши ёртилган участкасини ёруғликни севучи навларига мослаб (эман, клен, шумтолбаргли, шумтол, терак, оддий қарағай, қора ольха ва бошқалар) лойиҳалаш керак. Соя қилиб турадиган участкаларда соябардош ўсимликларни жойлаштириш керак (татар ва сохта каштан, арча, жўка дарахти, чинор, дўлана, шилви, калина ва бошқалар.).

Тез декоратив эффектга эришиш учун асосан қуйидаги тез ўсадиган ўсимликлардан лойиҳалаш керак: қайрағоч, шумтолбаргли ва татар заранг(клен), мажнунтол, яшил шумтол, тиканли арча, оддий қарағай, оқ акас, бирючин, дўлана, бузина, боғ ясини, шилви, жийда ва бошқалар.

Рельефнинг геолпастикасини безатиш учун ўсимликнинг илдизлари системаси ривожланган, кўп миқдорда шохлар ҳосил қиладиган участкаларда лойиҳалаш лозим. Бундай ўсимликларга қаторига қуйидагилар киради: дала заранги, татар заранги, сариқ акас, оддий ўрмон ёнғоғи, ирғай, дўлана, ингичка баргли жийда, гледичий ва бошқалар.

Кўкаламзорлаштиришни ҳимоя қиладиган, дарахтлар ва буталарнинг куйидаги навларини қўллаш тавсия қилинади:

шовқиндан сақлаш учун – найзабарг заранг, оддий қайрағоч, камбаргли жўка, оддий қорақарағай, татар шилвиси, сариқ акаси;

газдан сақлаш учун – учтиканли гледичий, кулранг ва қора терак, канада тераги, оқ акаси, оқ тут дарахти, казак арчаси, оддий бирючина ва бошқалар;

чангдан сақлаш учун – патсимон сершоҳ қайрағоч, оқ мажнунтол, отли каштан, кумушранг, татар, дала, найзабаргли заранг (клен), канада тераги, Более тераги, оқ тут дарахти, яшил ва оддий шумтол, сариқ акас, оддий бирючина, ингичка баргли жийда, Ванн-Гутта спирейси;

шамолдан сақлаш учун ўтказиладиган ва худудни соя қилиш учун зич шоҳ-шаббали ўсимликлар танланади – отли каштан, найзабаргли заранг (клен), оддий қорақарағай, бандли эман, кам баргли жўка ва бошқалар.

Ўсимликлар тукумини танлашда ўсимликнинг архитектуравий-бадий хусусияти ҳисобга олинади: баландлиги, шоҳларнинг шакли ва баргларнинг характери. Авваламбор, баландлик бўйича фарқни ва турли дарахтларнинг шоҳ-шаббалар шаклини эътиборга олиш керак.

Дарахтнинг баландилиги бўйича қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- **бирламчи ўлчамдаги дарахтлар** – баланд (25м дан баланд): оддий қорақарағай, оддий қарағай, бандли эман, найзабаргли заранг (клен), йирикбаргли жўка (липа);

- **иккинчи ўлчамдаги дарахтлар** – ўртача (10 мдан 25 м.гача): дала заранги, отли каштан, қора ольха, америка шумтоли ва бошқалар;

- **учинчи ўлчамдаги дарахтлар** – паст (10 м.дан паст): канада багряниги, мажнунтол, оддий арча ва бошқалар

Декоратив-композицион идрок қилишда 5 м.дан паст дарахтларни буталар билан бир гуруҳга киритиш мумкин, яъни 0,5м.дан 5м.гача баландлика эга бўлган (оқ дерен, бересклет ва бошқалар).

Буталарнинг баландилиги бўйича ҳам уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- **биринчи ўлчамдаги буталар** – баланд (3-5 м.): дўлана, Семенов заранги (клен), татар заранги, оддий калина, городовин ва бошқалар;

- **иккинчи ўлчамдаги буталар** – ўртача (1-3 м.): бирючин, сирень, бересклет, Ванн-Гутта сирейси ва бошқалар;

- **учинчи ўлчамдаги буталар** – паст (0,5-1 м.): Бумольда спирейси, япон спирейси, лаванда ва бошқалар.

Ландшафт композициялари фарқ қилиш (контраст) ёки нюанс тамойили бўйича шаклланади. Ўсимликларни ландшафт композициясига биологик, функционал ва архитектуравий-бадиий талаб ҳисобидан қатъий танланади.

Ландшафт дизайнинининг объектларини шаклланишида кўпроқ қуйидаги дарахт-бутасимон гуруҳлар қўлланилади: массивлар, ландшафт гуруҳлари, якка, (солитерлар), ҳиёбонга оид экинлар, жонли деворлар, вертикал кўкаламзорлар, гулли безаклар.

Массивлар - сезиларли даражадаги майдонларда ўсадиган, бир навли ёки кўп навли дарахталар ва буталарнинг қўшилиши. Массивлар, қоидага кўра, ажратадиган ва ҳимоя қиладиган функцияларни олиб боради, худудларни бўлишда, маскировкашда, декоратив акцентлар фонини яратишда ва тез ўсувчи навлардан танлаб қўлланилади (найзабаргли заранг, эманлар, шумтоллар, қорақарағайлар, қарағайлар). Массивларнинг икки тури ажаратилади – оддий ва қийин.

Одий массивлар бир навли дарахт баландлиги билан умумий декоратив белгиларидан иборат бўлади. Бундай массив оддий шумтол, бандли ва қизил эман, оддий қарағай, найзабаргли заранглардан (клен) ташкил топиши мумкин.

Қийин массив дарахтлар баландлигининг ҳар хиллиги декоратив сифатлари турлича бўлишидан иборат. Икки ярусли массив куйидаги туркумлашдан иборат бўлиши мумкин: биринчи ярусда қайин и оддий қорақарағай иккинчи ярусда; биринчи ярусда оддий қарағай ва майдабаргли жўка иккинчида; биринчи ярусда бандли эман ва иккинчи ярусда оддий граб етилмаган маржон дарахти билан, бересклет. Массивда экинларни зич ўтказишни ҳисоблаганда, ҳар бир нусха эркин шаклланишига шароит яратиш, яъни дарахтлар бир-биридан 4-8 м оралиғида жойлаштиришдан келиб чиқиш керак.

Ландшафт гуруҳлари – дарахталар ва буталардан эркин композиция. Дарахтсимон, бутасимон ва аралаш гуруҳларга ажаратилади. Гуруҳ таркибига 2-3 дан 10-12 гача бўлган ўсимликлар киради. Гуруҳлар контрасти ёки бир навли, қалин ёки сийрак бўлиши мумкин. Гуруҳларни тузишдаги кенг имкониятлар уларни ландшафт композициясидаги асосий элементлардан бири деб қабул қилинади. **Гуруҳлар** таркиби тупроқнинг характери, ўтлар қопламаси ва тоза бўлиши, яъни бир навдан ва аралаш – бир неча навдан тузилганлиги билан боғлиқ бўлади. Дарахтларни тақсимлаш услуби бўйича ва навларини танлаш уларни зич ва сийракга (ажурсимон) бўлади. Сийрак гуруҳлар кўпроқ қайинлардан, заранг (клен) дарахтидан, тут дарахтидан ва бошқалардан шаклланади. Зич гуруҳлар асосан эман, отли каштан ва тиканли қорақарағайлардан таркиб топади. Гуруҳларга тоқ сонли дарахталарни киргизиш ва шахматли жуфт жойлаштиришдан қочиш тавсия этилади. Гуруҳларда дарахталар орасидаги масофа майда материалларда 1,5-2 м (кейинчалик яшаши билан) ва катта ёшда 3-4 м ва 5-10 м. Гуруҳларда дарахтларнинг оптимал сони – 3.

Рекреацион майдонларда **букет гуруҳлари** жуда ҳам эффектлидир. Бундай гуруҳлар бир неча дарахт таналари (шумтол, терак, қайин, жўка, каштан, эман) чиройли, зич шоҳ-шаббаларни катта диаметрда ташкил этади ва кўёшдан сақланувчи табиий соябон бўлиб ҳисобланади. “Хоровод” гуруҳи унча катта бўлмаган фазовийликни жалб қилишда, унчалик катта бўлмаган

дам олиш зонасини ташкил этиш уни “ёпиқ”ликни ҳис қилишни яратиш мақсадида қўлланилади. Сохта гуруҳлар мўлжалланмаган объектларни безатиш учун қўлланилиши мумкин (ахлат йиғиш, автомобиллар тўхташ жойи ва бошқалар).

Солитер (французчадан – “хилват, ёлғизлик” маъносини билдиради) – бу массивдан ёки дарахтлардан алоҳидан экилган ёлғиз дарахт ёки бута. Ёлғизлик нусхалари (солитерлар) биологик тўлақон ва декоратив маънодор дарахтлар, кўринишнинг максимал хусусиятини акс эттиришни ўзида ифода этиши керак. Декоратив сифатлар жуда кўп гуллашида (сирень), шох-шабаларнинг юпкалигида (альбиция), баргларнинг мозаикасида (дала заранги), гуллар баргида (кумуш заранг), ёрқин меваларда (анор) сершоҳлик тизимида ва кора (пўстлок) гулида (грец ёнғоғи) вужудга келиши мумкин. Гуллаш вақтидаги, масалан жўканинг, оқ акасининг, боғ ясмани, черемуха ва бошқа дарахтларнинг барча турларини ёқимли ҳидини ҳисобга олиш керак.

Солитерларни гуруҳлар ёки дарахтлар массиви, кичик меъморий шакллар, ўйин жиҳозлари яқинига бевосита жойлаштиришда, албатта ушбу нусха контраст уйғунликдан иборат бўлишига интилиш керак. Бу шох-шаббаларнинг рангларидаги фарқ билан (масалан, игнабаргли дарахталар фонидagi очиқ рангдаги қайин), шох-шабаларнинг шаклини фарқлаш билан (масалан, заранг дарахтлар гуруҳи фонидagi терак) ва бошқалар билан эга бўлиши мумкин.

Солитерларни жойлаштириш усуллари жуда ҳам турлича бўлиши мумкин. Якка дарахтлар унча катта бўлмаган ўтлоқ марказида жойлаштирилиши мумкин, бундай ҳолда у зич шох-шаббалар билан биринчи ёки иккиламчи ўлчамда бўлиши лозим. (булар қайин, каштан ва бошқалар бўлиши мумкин). Йўл бўйидаги якка дарахт унинг бурилишини таъкидлайди. Шохлари ёйилган дарахт сояси дам олиш майдончаси ёки ҳовузнинг соҳил йўлидаги жонлантиришни яратиш мумкин. Дарахт яна кейин келадиган ҳаракат тўсиқларига ёки йўлнинг айрилиш жойини намоён қилишга хизмат қилиш мумкин. Якка дарахтларнинг жуда кўп миқдорда бўлиши уларнинг декоратив аҳамиятини заифлаштиради. Дарахт томашабинга, кузатувчига қанча яқин бўлса, шунчалик унинг қидириб топилган деталлар бўлиши керак; томашабиндан дарахт қанча узоқ жойлашса, уни танлашдаги эътибор унинг силуэт тасвирига қаратилган бўлиши керак. Томашабиндан якка дарахтнинг оралиғи кам деганда унинг икки баландлиги бўлиши керак. Дарахт шакли масофадан сезилмайдиган талқин қилиниши, унинг уч баландликка барабар қабул қилинади. Бундай яккаликни аҳамиятга эга бўлган худудлардагина қўллаш мумкин. Унча катта бўлмаган участкаларда қидириб топилган деталларнинг мақсадли нусхалари: оддий рябина, сербуқоқ қайин, найзабаргли заранг, қорақарағай ва бошқалар. Солитер ўтказмалар учун буталар одатда **шоҳсиз поя** шаклида фойдаланилади (оддий сирень, шумурт (черемуха), қор меваси ва бошқалар). Якка ўсимликлар ҳар қандай майдоннинг сокин дам олиш силуэтини ёки ўйин майдончасидаги шох-шаббаларининг оригинал шаклини бойитади (отли каштан, тикканли қорақарағай) ёки муайян кайфиятни яратишга имкон туғдиради (ўйин

майдончасига кираверишдаги кумуш заранг, дам олиш майдончасидаги декоратив бассейн олдидаги шохлари пастга эгилган мажнунтол). Жуда кўп ҳолларда якка дарахтлар қуёшдан сақланиш функциясини бажаради (ўйнайди). Бундай ўсимликларни камроқ шикастланиши мақсадида уларни 25, 20 см ер даражаси баландлигида жойлаштириш ва курсилар периметри бўйича ёки унча катта бўлмаган тирговучли деворлар билан ҳимоя қилиш керак.

Ҳиёбонли кўчатлар ҳар қандай фазовийликни режалаш тизимини аниқлашда, пиёдалар учун йўлчалар ва ҳиёбонларни турли функционал зоналарни боғлаш учун лойиҳалашда қўлланилади.

Ҳиёбонларни қуйидаги тартибда ажратиш керак: хусусан аҳамиятли режалаштириш элементларини боғловчи; асосийлари – турли белгиланган мақсадли майдонларни ўзаро бирлаштирувчи; иккинчи даражали – турли туман киришга олиб борувчи; декоратив – унча катта бўлмаган дам олиш участкаларида кичик бир ҳодиса ҳарактини ташкил этиш. Ҳиёбонларнинг кенглиги уларнинг функционал вазифасига қараб, пиёдалар оқимининг интенсивлигига ва 0,75 дан 3,5 м. гача ўзгариб туришига боғлиқ.

Асосий ҳиёбонларга яшил экинларни ўтказиш, қоидага кўра, мунтазамлиқ услубида лойиҳаланади. Асосий ва иккинчи даражали ҳиёбонларни кўкаламзорлаштиришда мунтазам, аралаш ва эркин услубда ечиш мумкин.

Эпизодик (воқеа, ҳодиса) ҳаракат учун мўлжалланган, ҳиёбонлар, кўпроқ ландшафт услубида лойиҳаланади.

Ҳиёбонлар учун ўтказиладиган дарахатларнинг танаси бир текис, тўғри ва ростланган шох-шаббага эга бўлиши керак. Агар асосий ҳиёбоннинг чўзилиши 200 м бўлса, текис қатламда мақсадли, дарахтлар икки томонлама ўтказилади (жўка, чинор, заранг, каштан, терак ва бошқа дарахтлар). Агар ҳиёбоннинг узунлиги 300-600 м ва уни тез-тез иккинчи даражали йўллар кесиб ўтса, ҳар доим бир хил қаторлаб ўтказилган жойларнинг заифлашиб кетганини, таъкидлаб кўрсатиш керак. Дарахтларни бурилиш ва кесиб ўтилган йўлларда, шохларининг шакли, баргларнинг ранги ва ҳажмини бир-биридан фарқ қиладиган асосий ўтказмалардан ўтказилади. Ҳиёбон бўйида бир хил қаторли ўтказмаларнинг – асосий хавф-хатари, уларни безатишдан келиб чиқади. Кенг бош ҳиёбонлар бўйига **сербарг шох-шаббали** дарахтларни ўтказиш керак (эман, жўка, найзабаргли заранг, отли каштан). Асосий ва иккинчи даражали ҳиёбонларни **ингича баргли шох-шабба** дарахтлар билан безатиш мумкин (пирамидасион терак, ғарб туя дарахти).

Кўпинча, ҳиёбонларга бир хил навли дарахталар ўтказилади, аммо айрим ҳолларда баландлиги ва шоҳ-шаббасининг шакли бўйича кескин фарқланадиган турлича навлар билан алмаштириш мумкин. Дарахтлар орасидаги масофа 3 м.дан 6 м.гача, қайсики иқлимий хусусияти, нави ва ва ҳокозога қарамасадан тебраниб туради.

Ҳиёбондаги ўтказишга **кенкос усулини** тавсия этиш мумкин: бевосита йўлларни қошлаб (чуқурча) кўпқаторлаб ўтказиладиган дарахатларни квадрат ёки шахмат тартибида ўтказиш. Бу усул ўтиш майдонларини қисқартирмасдан ҳиёбон устида мутассил сояни яратишга имкон беради.

Жонли шоҳ деворлар 2,3 ва ундан кўпроқ буталар қаторидан, шунингдек кўплаб экилган дарахтлардан яратилади. Улар наст, (0,5-0,8 м), ўрта (1-2 м) ва баланд бўйли (2 м.дан баланд) бўлиши мумкин, баландлиги 50 см гача бўлган **жонли деворлар бордюр (ҳошия) деб аталади.**

Ҳамма томонлари жонли шоҳ деворлар билан чегараланган, унча катта бўлмаган дарахтлар массиви, боскет деб аталади. У турли туман ҳиёбонларни яратишда қўлланилиши мумкин. Боскет ичида ўзига яраша шамолдан ва қуёшдан сақлайдиган “яшил интерьер”ни яратиш мумкин.

Жонли шоҳ деворлар, майдонларни изоляциялашда ва ҳудудларни белгиланган мақсадга мўлжалланган жойларда кенг қўлланилади. Қирқилган жонли шоҳ деворлар майдонларни ажратиш учун тавсия қилинади (унча баланд бўлмаган бутасимон эркин ўсадиган жонли шоҳ деворлар).

Энгсиз йўлкаларга туташган (1,5 м.гача), жонли шоҳ деворларни, яхшиси улардан 0,5-0,7 м. кенгликдаги тарам -тарам газонларни ажратиш керак.

Қирқиладиган жонли шоҳ деворлар, майдонларни чегаралайдиган, 1,4-1,5 м кенликдаги уч қаторли буталардан, йўлчаларнинг бошқа томонлари эса ва газонларнинг ташқи томони – 1 м кенликдаги икки қаторли буталардан яратилади.

Турли геометрик фигура кўринишидаги, ҳайвонлар тасвирига ўхшатиб қирқилган буталарни рекреацион майдонлар учун тавсия қилиш мумкин ва лойиҳаланаётган муҳитга турли туман жиддий ўзгариш киритиши мумкин. Қирқилган жонли шоҳ деворлар ўйин қурилмаларини яратишда қўллаш мумкин.

Гулли композициялар

Гулли композициялар икки асосий турга бўлинади: **мунтазамли;** **ландшафтли.**

Мунтазамли композицияларга қуйидагилар киради: партер, гулларнинг туркумлари, гулзорлар, рабатка, бордюрлар, модулли боғчалар, вазалар, гулдонлар ва бошқалар.

Мунтазамли гулли композициялар аниқ геометрик ташқи кўринишларни таърифлайди. **Партер** ўзида фазовийликни очиқ қисмини, текис рельефда жойлашган, геометрик тўғри шаклга эга бўлганлигини ифода этади. Одатда партер тўғрибурчак шаклда томонларнинг 1/3 дан 1/7 гача ўзаро нисбатида бўлади.

Партерларга асосий талаб уни кўз билан бирламчи ва тўлиқ қамраб олишдadir. Яхшиси жами партер бир неча баланд кўтарилган ёки иншоотдан узунаси тўғри келган ўқ билан асосий кўриш нуқтасининг кўздан кечирмоқдир. Партерларнинг уч типи мавжуд: газонли, гулли ва аралаш.

Партер, газон билан безатилган, газонли, гулзорли, гулли деб аталади. Аралаш типдаги партерларда газонларга 40-60% ни, гулзорларга эса – 15-20% гина эътибор қаратилади. Газонли партер ҳайкалтарошлик билан, вазалар, кўкламзорларнинг шаклга киритилгани билан бойтилиши мумкин. Унинг композициясига тўғри ёки нотўғри шаклли ҳавзаларни ҳам киритиш мумкин.

Гулли туркумлаш – бу, тўғри айланали, квадратларни, тўғрибурчакларини, яна нотўғри геометрик шаклларни ҳосил қилдаиган бир навли декоратив ўсимликлардан таркиб топган композиция.

Рабатка - йўллар бўйидаги бульварларда ва кўчаларда партерга гуллардан энгсиз тарам-тарам йўл. Узунаси бўйича қисқа (2-5 м) ва ўрта (7-9 м) рабаткаларга бўлинади. Унинг кенлиги ўсимликдан фойдаланишга боғлиқ ва ўзгарувчанлиги 0,5 дан 2,0 м.гача. Профили бўйича рабаткалар бир томонли ва икки томонли бўлади. Уларни бир йиллик ва икки йилликдан, паркларда – кўп йилликдан яратилади. Рабаткалар ҳаммаша бир хил ва статик.

Катта кўламликка аниқланган интервал орқали паст ўсадиган буталар киритилади. Уларни чегараланиб ётқизилган тарам-тарам йўлнинг кенлиги 0,5м дан кам бўлмаган газон билан ажратилади. Йўлга яқин рабаткалар учун гулларнинг анчагина нозик бўлган навларидан фойдаланилади. Сезиларли масофадаги кўриниш учун мўлжалланган, рабаткалар учун, кўп йиллик жуда кўп гуллайдиган, қуюқ гуллар билан, яъни зич қилиб жойлаштирилган гуллар экилади.

Клумба (гулзор) - қайсики, шундай ва партердагидек ҳам, қатъий геометрик шаклларга, аммо сезиларли кам майдонли, йирик бўлинишдаги оддий тасвирга эга гулзордир. Уларни бир йиллик ва икки йиллик гулли ўсимликлардан яратилади. Кейинги вақтларда кўпроқ кўп йилликлардан фойдаланилмоқда. Паст ўсадиган, ихчам, зич тўйинган фактурали кўзга ташланадиган қилиб бўялган – ўсимликлар қўлланилади.

Клумбалар оддий ва мураккабга бўлинади. Оддий клумбаларга бир кўринишдаги гулли ўсимликлар экилади – астра (қўқонгул), шойигул, картошкагул, цини ва бошқалар; мураккабда эса – икки-уч кўринишдаги ёки навдаги ўсимликлар. Агар клумба кенг бўлса, клумбанинг бир томонига энг кўп кўринадиган, қарама-қарши томонга – бир қадар майда, олди планга эса – жуда кичина ўсимликларни ўтказиш тавсия этилади.

Ваза ва гулдон ўзиларида, қандай-ёки сифимдаги ўсимликлардан композицияни ифодалайди. Улар учун– ранг-баранг, йирик бўлакли гулли ўсимликлар қўлланилади. Йирик вазаларга ва гулдонларга декоратив-баргли, кўп йиллик, кичинагина буталар, кичикроқга – гуллар киритилади. Вазалар ҳар қандай турли туман архитектура-ландшафтли композицияларни ўз ичига олади.

Бордюор - кенглиги 10-30 см.ли бир ёки икки қаторли паст гулли ўсимликлар аниқ кўринишли ёки навдан ташкил топган энгсиз йўл. Бардюорлар билан клумбанинг четини ёки рабаткани, яъни уларнинг ташқи кўринишини ажратиш учун безатилади. Ҳозирги кунда бордюорларни тошдан, ғиштдан, бетондан қилиш афзал қўрилмоқда.

Арабеска – геометрик шакллардан таркиб топган, партерларда ва клумбаларда фойдаланиладиган бир номли гуллар ёки таркибий қисм.

Модулли боғ – геометрик тўғри конфигурация элеменларидан ташкил топган гуллар композицияси. Унча катта бўлмаган модулли участкалар бетон плиталардан ётқизилиб, ора-сора жойланган бўлиши мумкин. Модулли участкаларда паст ўсадиган буталардан, декоратив-баргли ўтли ўсимликлардан, гуллардан композициялар яратилади. Айрим ҳолларда гулли фон яратиш учун майда тош, чиғаноқ, шағал ва бошқалардан фойдаланилади. Яшил кўчатлар ҳажмли элементлар билан қўшилади: декоратив панеллар, сувга ботган дарахталар, тўнқалар ва бошқалар. Плита ётқизилган гулзорлар ўртасида, грунтларни белгилашда плиталарнинг юзасидан паст бўлиши керак.

Моносад – бир кўринишдаги ўсимликлар боғи. Моносадга атиргуллар, лолалар, картошкагул, пўпанаклар боғи ва бошқалар киради. Майсазор фонда гулзорларга атиргуллар ва яна плитали ва шағали ётқизмалар ўртасига ҳам атиргуллар экилади. Уларни майсазорларга эркин гуруҳли ёки геометрик конфигурацияда жойлаштириш мумкин. Йирик атиргул экиладиган гулзорлар алоҳида участкали йўлкалар ва яна дам олиш майдончаларини ўз ичига олишлари мумкин. Уларнинг безатилишида ҳайкалчалар, фавворалар, декоратив ёритгичлар, гулли хошиялар, альпинарийлар, рокарийлар, гулли ялангликлар, ўтзорлар киритилади.

Ландшафтли гулли композицияларни табиат муҳитига ўхшатиш учун яратилади. Гулли гуруҳлар миксбордерлар, гулловчи майсазорлар, якка экинлар, гулли ҳошиялар тасвирлаш тартибидаги эркин рангтасвирни тавсифлайди. Улар буталар, дарахтлар, сувли қурилмалар, геопластика элементлари билан қўшилиб яратилиши мумкин. Ҳозирги кунда миксбордерлар ва гуллардан ва тошлардан тузилган композициялар жуда кенг тарқалган.

Миксбордер – бу ранг-баранг ва ўзгача кўринишдаги гуллардан ажралмаган ҳолдаги гулли безатиш. Унинг тузилишдаги асосий тамойил – турли-туман ўстиришда (маданиятда) кўп маротаба (эрта баҳордан то кеч кузгача) гуллайдиган, яъни бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўсимликларнинг турларини ва навларини аниқ танлашда эришилади. Кўпинча миксбордерларга 10-25 номдаги ўсимликларни ҳисобланади. Айрим ҳолларда миксбордер майда тош ва шағал билан қопланган тошли йўлкалар ёки участкалар билан тўхтатилади. Композиционли миксбордер текисликда ва поғаналик кўринишида ечилиши мумкин. Гуллар ва тошлардан тузилган ландшафтли композицияга қуйидагилар тегишли: минирокарий, миниальпинарий, клумбалар (нотўғри эркин шакллар), тошли деворлар, рокарий, альпинарий, мореналар, альп ўтлоқлари, альп ва тошли боғлар.

Минирокарий – (Кичик ҳажмли) – декоратив контейнерларга ёки махсус яратилган сизимга жойлаштириш мумкин бўлган, модул гулдонлар типиди. Бундай тошли композициянинг оригинали шундан иборатки, яъни у тўлиқлигича катта рокарийни асл қиёфасини, ўлчамининг мос равишда и фойдаланилаётган ўсимликлар ассортиментини қайтаради – булар пакана навлар и секин ўсувчи тупроқ қатламига оид турлари. Бундай ландшафт композициясининг мажбурий элементлари – туфли тошлар уларга экилган ўсимликлар.

Миниальпинарий композициясида фақат баланд тоғли флорали ўсимликлардан фойдаланилади.

Клумба – тошлар гуруҳи билан унча катта бўлмаган ўсимликлар гуруҳи ёки якка нусхалар билан алмашинадиган, ландшафтли композиция. У мураккаб ландшафт боғи ёки алоҳида ландшафт қисмининг элементи бўлиши мумкин.

Рокарийларни ечишга мисоллар

Тошли боғ – асоси тош устунлик қилувчи, махсус ландшафтли фазовийликда ташкил этилган. Бу боғларнинг эстетикаси сунъийликни ва симметрикликни рад қилади.

Шартлилик билан тегишлича стилистик тошли боғларни:

- ландшафтли , қайсидир тоғли ёки бошқа табиий пайдо бўлган ва унга ўсимликлар туркимига мос келувчилик кўринишини моделлаш;

- бадий (фантазияли, манзарали), аслидай қилиб ўйлаб топилган ёки тоғ жойлар образини идеаллаштирилган;

- коллекцияланган, фақат ўсимларни ўстириш учун қурилган аниқ муҳитда – жуда катта профессионализм талаб қиладиган, хусусан мураккаб вариантларга бўлиш мумкин.

Рокарий- эркин шаклда қандай ечилса, шундай мунтазамликда ечиладиган, текис ёки тепаликдаги тошли боғ. Рокарийлар учун бир турдаги тошдан, имкониятга қараб дағал ишланган (оҳактош, кумтош, порфит, гранит, чиганоқтош), бир неча йирик тошли бўлак ва катта микдордаги майда тошлардан композиция ташкил этилади. Рокарийлар учун ўсимликлар ранглар уйғунлиги билан бирлашган ва ландшафтнинг бошқа элементлари билан ўзаро мослашган ҳолда танланади.

Альпинарий – табиий ёки сунъий рельефда тирговучли девор билан қўшилиб қуриладиган, унча катта бўлмаган сув иншоотлари тоғ ландшафтлар ўсимликлари билан танланган, ландшафт композицияси. Альпинарийларнинг шарқий ёки шимолий-шарқий қияликларда жойлаштириш жуда яхшидир. Унинг яратилишида табиий тош, майда тош, кумдан фойдаланилади, гулларни эса пўпанак билан, буталар, пакана дарахталар билан тўлдирилади. Альпинарийларни иложи борича, чиройли фон ва табиий ўраб олинган муҳитга эга бўлиш учун, бўшроқ жойлаштириш мақсадга мувофиқ. У учун - майсазор жуда чиройли фондир.

Морена (тоғ жинслар уюми) - йирик силлиқланган ва майда валунлардан тупроқли қоришма ва шағалар асосида вужудга келган, сунъий тошли қурилма. Морена альп ва тошли боғлар элементи бўлиши мумкин, ҳажмга қарамасдан ўзида унча катта бўлмаган харсанг тошларни тассавурини берадиган ёнбағирларда, хусусан қимматли ва инжиқ ўсимликлар ўстирилади. Морена ҳеч қачон сернам бўлмайди ва ҳеч қачон қуриб қолмайди.

Альп ўтлоқзори – баланд тоғ ўсимликлари туркумини имитация (таклид) қилади. Мустақил композиция сифатида амалда қўллаш мумкин эмас, аммо элемент сифатида альп боғи композициясига кириши мумкин. Фойдаланилаётган турларнинг ассортименти жуда спецификдир ва фақат баланд тоғ минтақасининг ёввойи ўсимликларини ўз ичига олади.

Альп боғи – баланд тоғли альп ўсимликларини, табиийликка яқинлаштириш шароитини кўрсатиш учун махсус ташкил этилган ландшафтли макон. Альп боғларини табиий тоғли участкаларда қуриш ва паст бўйли жуда кўп, ранг-баранг гулловчи ўсимликлардан яратиш маъқулдир. Ўзининг режавий тузилишида у альп флораларидан турли-туман композицияларни (миниальпинарий, альпинарий, альп тепаликлари, альп ўтлоқзори ва бошқалар), яна шунингдек пиёдалар ва декоратив йўлкалар тизимини киритиши мумкин. Кўплаб альп ўсимликлари плиталар ёки йўлкалар тошлари орасидаги ковакда ўсиши мумкин.

Тошли девор - тошлар ва гуллардан иборат ландшафт композицияси. Кўпинча у қияликларни ёки пешайвонларни безатишда хизмат қилади. Унинг ландшафт беагида асосан ампель ўсимликларидан фойдаланилади.

Газон ўтлари

Газонлар яратиш учун бошоқли ва баъзида дуккакли ўтлар қўлланилади. Текис, зич майса ҳосил қилувчи, қирққандан ва босиб ташлангандан кейин яхши ўсадиганлари танланади, шунингдек иқлим-тупроқ шароитларига яхши мослашадиганлари танлаб олинади.

Газон ўтлари баландлиги, ривожланиш даврига қараб ажратилади.

Баландлиги бўйича ажратилади:

А) новдаларининг катта баландлиги билан (100 см ва ундан баланд) характерланадиган ўтлар, катта баргли, нисбатан кичик тўпли (нозич, тўп бўлиб ўсадиган, -қилтиқсиз тароқбош (ёввойи ўт), ер бағирлаб ўсадиган буғдойиқ (ғалласимон ўсимлик), беда.

Б) паст ўтлар калта новдали (60-75 см) ингичка баргли, зич тўп бўлиб ўсадиган (ўтзорда ўсадиган кўноқ ўт, қизил бетага (ғалласимон ўсимлик), яйловда ўсадиган райграс)

в) ярим баландликли ўтлар новдалар баландлиги бўйича ва тўплиги бўйича баланд ва паст ўтлар орасидаги ҳолатни эгаллайди (ўтзорда ўсадиган бетага (ғалласимон ўсимлик), ўтзор ажриқбоши).

Ривожланиш даври бўйича бир йиллик , икки йиллик ва кўп йиллик газон ўтлари ажратилади.

Вегетатив қайта ўсиш тури бўйича (шоҳ-шаббаланиш ва илдиз системасининг ривожланиши) ўтлар илдизпояли, ғовакли тўпга эга, зич тўпга эга ва таёқчасимон илдизлиларга бўлинади. Илдизпоялиларда шоҳ-шабба берадиган тугун ер тагига чуқур киритилмайди ва дастлаб янги новдалар горизонтал пайдо бўлади, шоҳ-шаббалашнинг янги тугунлари ривожланади ва текис зич ўт-ўлан ҳосил қилиб, юқорига ёриб чиқади (қизил бетага, ўтзор кўнғирбошиси, оддий полевица).

Ғоваксимон шоҳ-шаббалиларда шоҳ-шабба тугуни тупроққа чуқур кирмайди. Даста шоҳ-шабба тугунига яқин бўлиб, юзага чиқади, тупроқда у янги тугун ҳосил қилади, унда янгитдан куртак ҳосил бўлади. Куртақдан эскиларига яқин жойдан янги новда ривожланади. Улар куюқ чим ҳосил қилмайди, аммо улардаги ўт етарлича зич.

Зич тўп-тўп ўсимликлар шу билан характерланадики, шоҳ-шаббалаш тугуни ер юзаси устида жойлашган, янги новда эскисига тақалиб ривожланади, бир вақтда янги илдизлар ҳам ривожланади, зич туп ҳосил бўлади.

Ўзакли илдизлиларда янги новда илдиз бўйинчасида ҳосил бўлиб, куртаклардан ривожланади. Ҳар бир янги новда илдизлар ҳосил қилмайди, уларнинг барги газон ўтларининг асосий ассортиментини Ўзбекистон учун яйлов райграси, қизил бетага, ўтзор кўнғирбошиси, оқ полевица, баъзида сарик беда, ўтзор тароғи, ажриқбош, бир йиллик кўнғирбоши ташкил қилади.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

Амалий машғулотларни “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Давра суҳбати”, “Кейс стади” ва бошқа таълим технологияларидан фойдаланилган ҳолда ташкил этиш кўзда тутилган. Бунда ўқув жараёнида фойдаланиладиган замонавий методларининг, педагогик ва ахборот технологияларининг қўлланилиши, маърузалар бўйича замонавий компьютер технологиялари ёрдамида мультимедияли такдимот тайёрлаш, амалий машғулотларда педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, илғор тажрибаларни ўрганиш ва оммалаштириш назарда тутилади.

1-амалий машғулот: Ландшафт муҳитларида образ-мавзулий концепцияларни режавий услубларни яратиш. Ландшафт семантикаси

(Эскизлаштириш формат А-3).

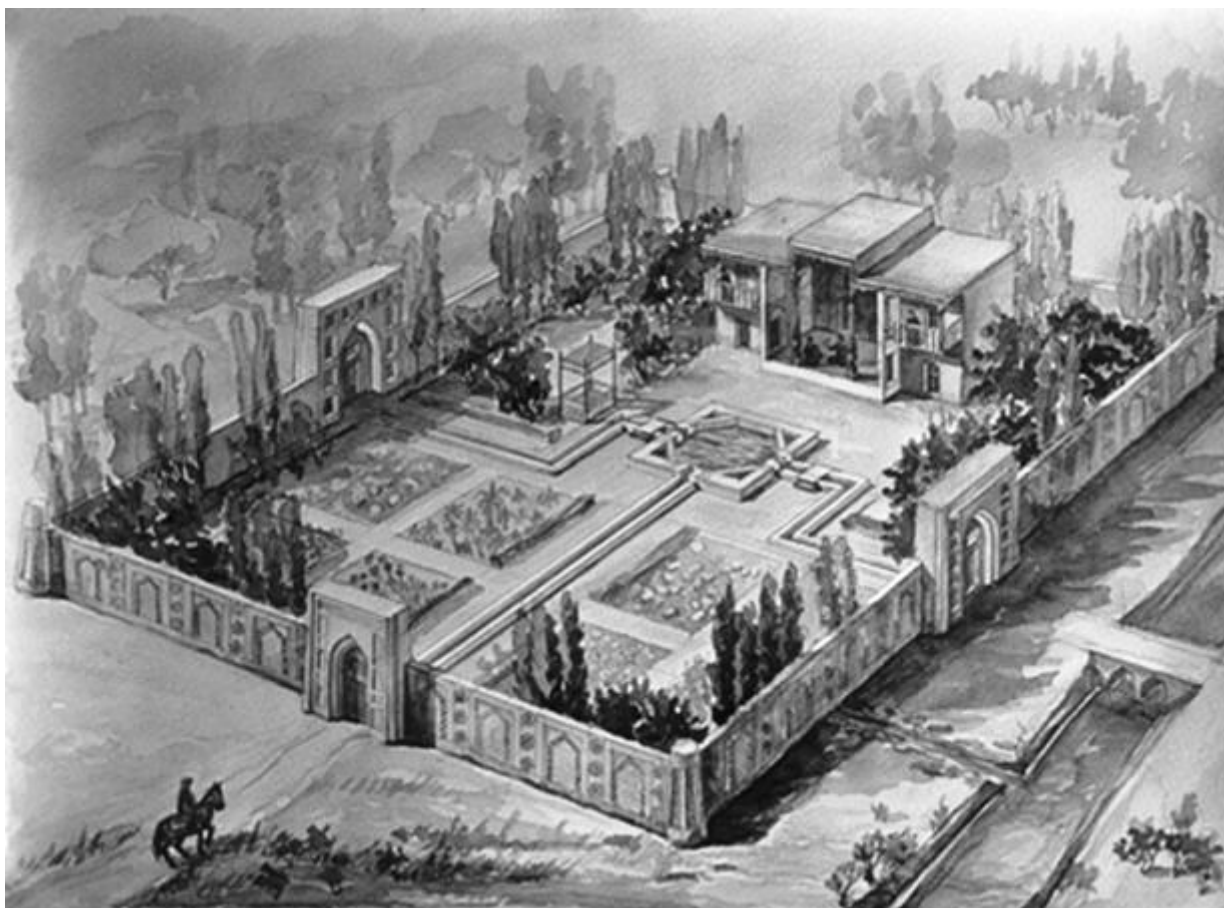
Чорбоғнинг режалаштиришдаги қоида “Иршад аз-Зра’ а” трактида ифодаланган, Ҳиротда тузилган ва ҳирот қурилишига бош ҳомий Алишер Навоийга бағишланган. Унинг раҳбарлигидаги тавсия этилган **чорбоғ** тўғрибурчакли, ёруғлик томонга тўғри ориентир олиш. Уни девор ва қатор тераклар ўраб олган. Асосий ўқариқ кенг йўлқалар ва ирмоқлар билан ажратилган. Ҳиёбоннинг ичкарасида тантановор бино “иморат” қад кўтариб турибди, унинг рўпарасида тош ётқизилган майдон “**пешгоҳ**” ҳовузлар билан ва саллагулли клумблар жойлашган. Иморатнинг ўзи соя берувчи дарахталар – чинорлар, тут дарахтлари, қайрағочлар билан ўралган, боғнинг асосий худуди майдонларга “чорчманларга” бўлинган.

Боғнинг майдончаси геометрик шаклларга– учбурчакли, квадрат, олтибурчакларга ажратилиб, уларда гулзорлар ташкил этилган, хиёбонлар бўлиниб декоратив ва мевали дарахталар экилган. Дарахталар, буталар, гулларни ўтказишда - чуқур ўйланаган тизим қўлланилган. Гулларни танлашда гуллаш вақтининг эътиборга лойиқлигидир - чунки боғларда доимо гуллар очилиб турган.

Темурийлар боғининг ўзига хос томони (оврупа паркларидан фарқли ўлароқ) – декоратив и мевали дарахатларнинг бирга қўшилиши, улар на фақат утилитар талабни қондира олишда ва эстетик жиҳатдан аниқ таърифини топган. Баҳордаги рангларнинг туси ва куздаги япроқлар ранги боғларга ниҳоят такрорланмас тароватни берганлар. Боғлар баланд деворлар билан айлантириб чиқилган, айрим ҳолда бу довол пахсадан бўлган, аммо кўпинча тўсиқлар архитеткуравий безатилган. Бурчакларда минорачалар ўрнатилган, улар кўзатиш пункти вазифасини бажариб, кўпинча изразца билан қопланган. Асосий марказда баланд ҳашамат билан безатилган пештовоқли кириш йўли жойлаштирилган.

Чорбоғдан ташқари, режалашда бир мунча сокин рельефни талаб этадиган, қияликда ташкил этилган, баъзида жуда тикка, пешайвонли боғлар мавжуд бўлган. Масалан, Улуғбек боғчаси – “Боғча”. Пешайвон қиялик билан бараварланган ва ғишт билан терилган, ўртада думалоқ ҳовуз билан ўн икки

йўлбарсли майдонча жойлаштирилган. Ёнма-ён юқори квадратли, оникс плита билан ўралган тагкурси **тахтагоҳ** – тахт жойи устидан гулдор қимматбаҳо чодир ўрнатилган. Бир қаторда яна бир қанча пешайвонлар турли бинолар билан жойлаштирилган.

2-амалий машгулот: Ландшафт компонентларининг дизайни

Кўкаламзорларни жойлаштириш режаларнинг услублари
(Клазура. Формат Ф-3) – 2 соат

Ландшафт композицияларини шакллантиришда алоҳида эътиборни дарахтисимон-буталарни ўтказиш инсоляциясига муносабатни, яна уларнинг ўсиш тезлигига қаратиш лозим. Инсоляция картасининг анализ ҳисобига кўра ҳар қандай ҳудуднинг жуда яхши ёртилган участкасини ёруғликни севучи навларига мослаб (эман, клен, шумтолбаргли, шумтол, терак, оддий қарағай, қора ольха ва бошқалар) лойиҳалаш керак. Соя қилиб турадиган участкаларда соябардош ўсимликларни жойлаштириш керак (татар ва сохта каштан, арча, жўка дарахти, чинор, дўлана, шилви, калина ва бошқалар.).

Тез декоратив эффектга эришиш учун асосан қуйидаги тез ўсадиган ўсимликлардан лойиҳалаш керак: қайрағоч, шумтолбаргли ва татар заранг(клен), мажнунтол, яшил шумтол, тиканли арча, оддий қарағай, оқ акас, бирючин, дўлана, бузина, боғ ясмини, шилви, жийда ва бошқалар.

Рельефнинг геолпастикасини безатиш учун ўсимликнинг илдизлари системаси ривожланган, кўп миқдорда шоҳлар ҳосил қиладиган участкаларда лойиҳалаш лозим. Бундай ўсимликларга қаторига қуйидагилар киради: дала заранги, татар заранги, сариқ акас, оддий ўрмон ёнғоғи, иргай, дўлана, ингичка баргли жийда, гледичий ва бошқалар.

Кўкаламзорлаштиришни ҳимоя қиладиган, дарахтлар ва буталарнинг қуйидаги навларини қўллаш тавсия қилинади:

шовқиндан сақлаш учун – найзабарг заранг, оддий қайрағоч, камбаргли жўка, оддий қорақарағай, татар шилвиси, сариқ акаси;

газдан сақлаш учун – учтиканли гледичий, кулранг ва қора терак, канада тераги, оқ акаси, оқ тут дарахти, казак арчаси, оддий бирючина ва бошқалар;

чангдан сақлаш учун – патсимон сершоҳ қайрағоч, оқ мажнунтол, отли каштан, кумушранг, татар, дала, найзабаргли заранг (клен), канада тераги, Более тераги, оқ тут дарахти, яшил ва оддий шумтол, сариқ акас, оддий бирючина, ингичка баргли жийда, Ванн-Гутта спирейси;

шамолдан сақлаш учун ўтказиладиган ва худудни соя қилиш учун зич шоҳ-шаббали ўсимликлар танланади – отли каштан, найзабаргли заранг (клен), оддий қорақарағай, бандли эман, кам баргли жўка ва бошқалар.

Ўсимликлар тукумини танлашда ўсимликнинг архитектуравий-бадий хусусияти ҳисобга олинади: баландлиги, шоҳларнинг шакли ва баргларнинг характери. Авваламбор, баландлик бўйича фарқни ва турли дарахтларнинг шоҳ-шаббалар шаклини эътиборга олиш керак.

Дарахтнинг баландлиги бўйича қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- **бирламчи ўлчамдаги дарахтлар** – баланд (25м дан баланд): оддий қорақарағай, оддий қарағай, бандли эман, найзабаргли заранг (клен), йирикбаргли жўка (липа);

- **иккинчи ўлчамдаги дарахтлар** – ўртача (10 мдан 25 м.гача): дала заранги, отли каштан, қора ольха, америка шумтоли ва бошқалар;

- **учинчи ўлчамдаги дарахтлар** – паст (10 м.дан паст): канада багряниги, мажнунтол, оддий арча ва бошқалар

Декоратив-композицион идрок қилишда 5 м.дан паст дарахтларни буталар билан бир гуруҳга киритиш мумкин, яъни 0,5м.дан 5м.гача баландлика эга бўлган (оқ дорен, бересклет ва бошқалар).

Буталарнинг баландлиги бўйича ҳам уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- **биринчи ўлчамдаги буталар** – баланд (3-5 м.): дўлана, Семенов заранги (клен), татар заранги, оддий калина, городовин ва бошқалар;

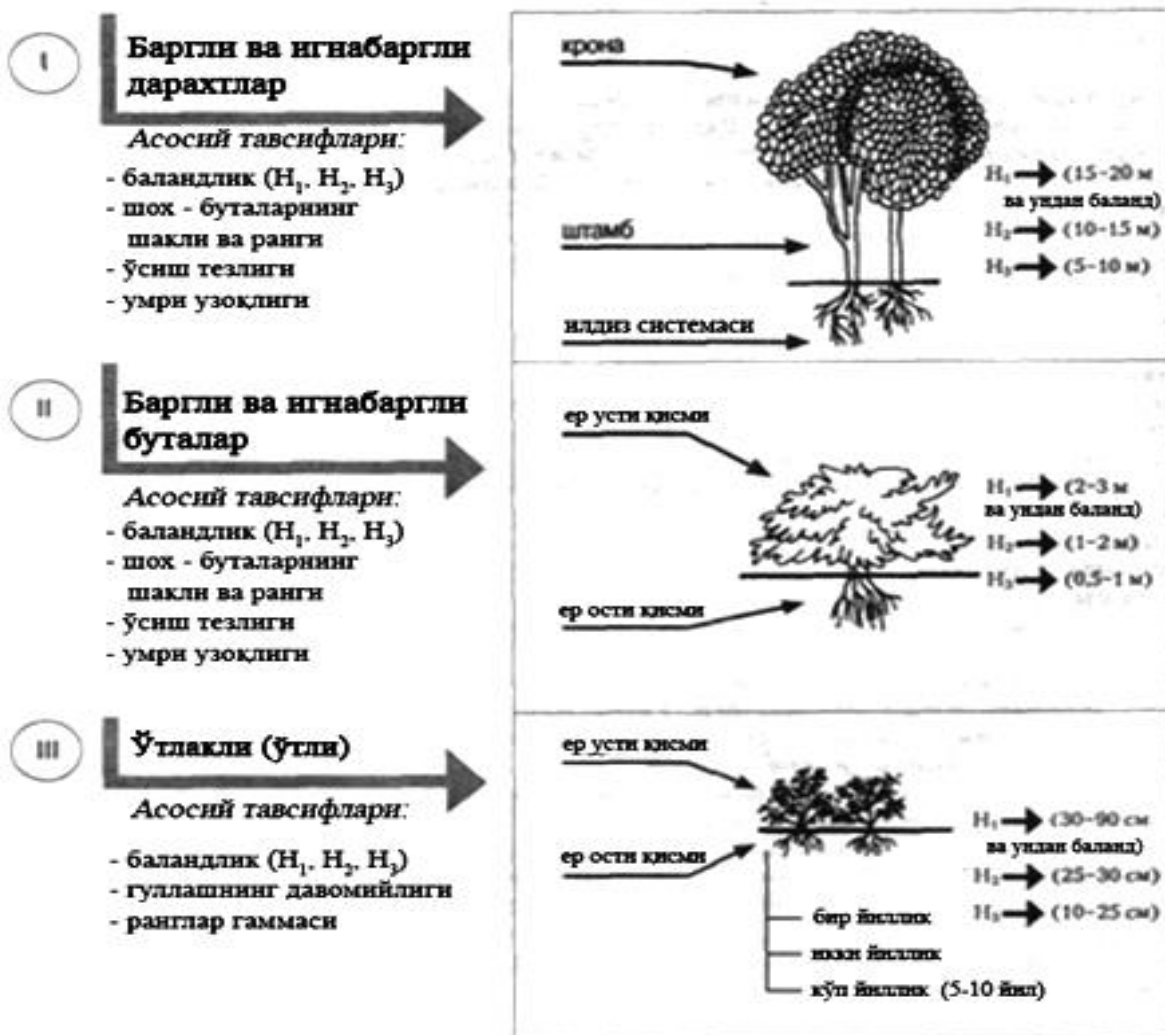
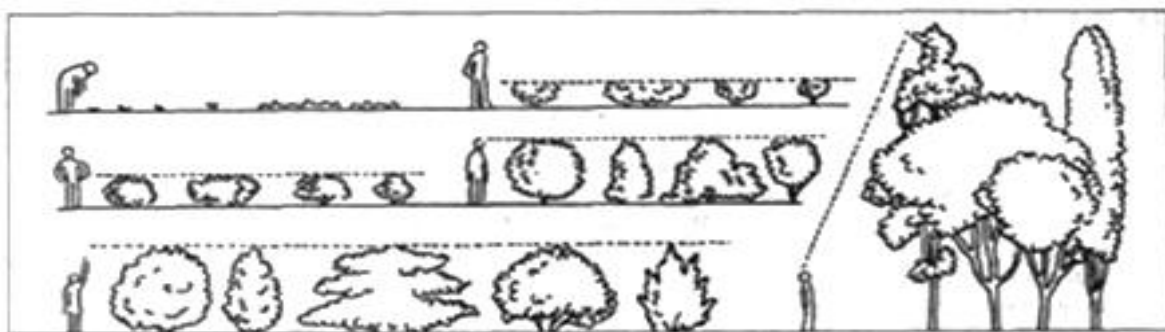
- **иккинчи ўлчамдаги буталар** – ўртача (1-3 м.): бирючин, сирень, бересклет, Ванн-Гутта сирейси ва бошқалар;

- **учинчи ўлчамдаги буталар** – паст (0,5-1 м.): Бумольда спирейси, япон спирейси, лаванда ва бошқалар.

Ландшафт композициялари фарқ қилиш (контраст) ёки нюанс тамойили бўйича шаклланади. Ўсимликларни ландшафт композициясига биологик, функционал ва архитектуравий-бадий талаб ҳисобидан қатъий танланади.

Ландшафт дизайнинининг объектларини шаклланишида кўпроқ қуйидаги дарахт-бутасимон гуруҳлар қўлланилади: массивлар, ландшафт гуруҳлари,

якка, (солитерлар), хиёбонга оид экинлар, жонли деворлар, вертикал кўкаламзорлар, гулли безаклар.

Биологик белгиларни назарда тутган ҳолда ўсимликларнинг классификацияси

Ландшафтдаги сўв компонентларининг дизайни (Клазура. Формат А-3)

Сувларнинг статистик эффект таркибидан ҳовуз ва кўлларни ташкил этишда ҳам фойдаланилади. Ҳовузлар ҳам табиий ва сунъий ташкил этилиши

мумкин. Ҳовузларни шакллантиришда санатар-гиигиеник, гидрологик ва эстетик томондан кўрсатилиши талаб этилади.

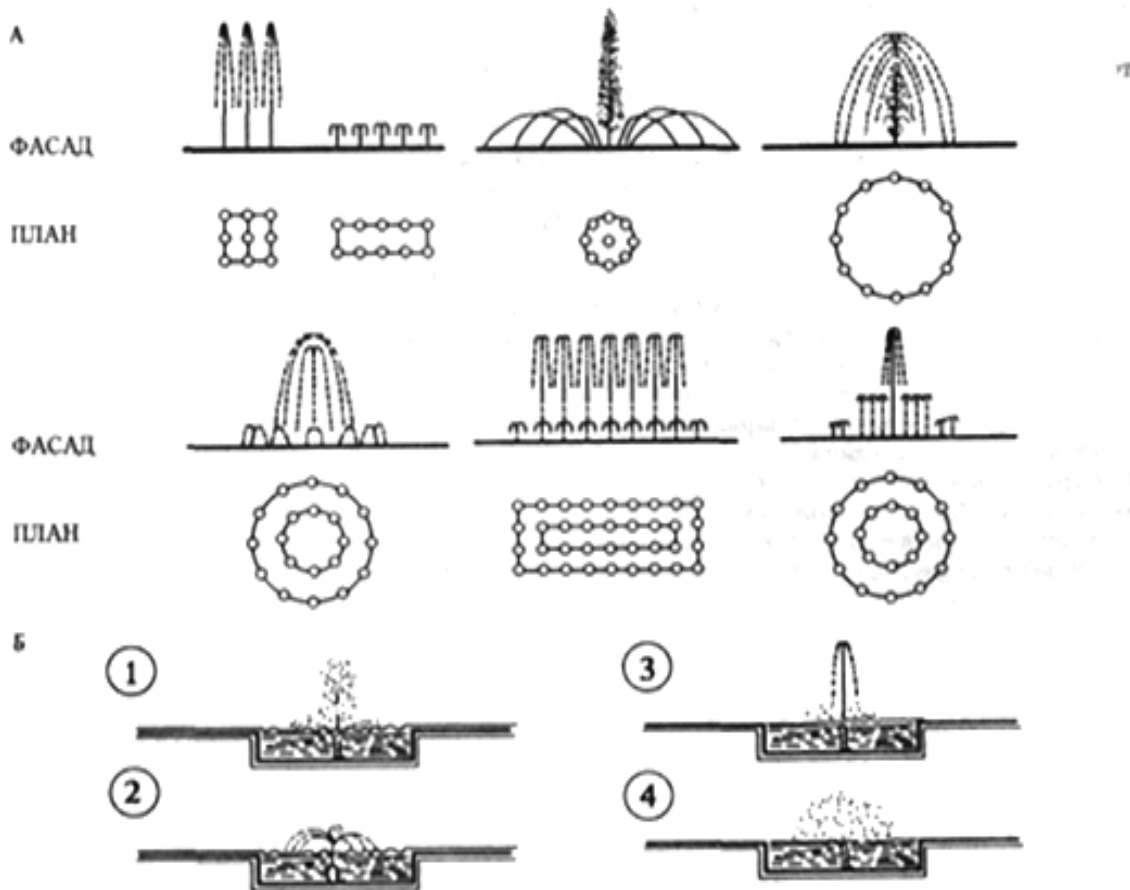
Жилғалар – кичик сув иншоотлари шакллариға тегишлидир. Бу шакли бўйича табиий намунаға яқин бўлган, унча кенг бўлмаган очик сув оқимларини эгри-бугри ўзани билан чўзилган. Сунъий жилғаларни ташкил этишда табиий жилғаларнинг кўриниши турли туман шаклли, жойнинг характер-рельефи ва турларининг кўшилишидан вужудға келиши билан боғлиқ. Жилғалар соҳилининг ташқи кўриниши оқаетган сув ости ерида акс этиши керак. Текис рельефда ва туроқнинг осон ювилиб кетилиши жойида уларни соҳилға нисбатан паралел эгри-бугри қилиш керакдир. Ўзанларнинг кенглиги ер юзасининг турли қияликларида алмашинади: қанча кам қиялик бўлса, жилға шунча кенг бўлади ёки аксинча. Турли қияликлардан тез оқимларда ва сокин сув қўлтиқларининг алмашинишида фойдаланиш лозим. Жилғалара орасида узунасиға чўзилган оролчалар ёки қумлоқ саёзлар учраши мумкин. Қайсики сув кам жойларда, тошлардан ўтиш жуда эффектлидир, қуриш тавсия этилади. Тошдан ташқари, жилға соҳили бўйлаб чим босиш ва мос келувчи буталар, ўтлар, гуллар билан безатилади.

Шаршара сув оқимининг йўлида турли даражадаги сезиларли ўйик жойларида бўлган, тоғли жойларда тикка қияликда оқувчи, жилғанинг ўзанида пайдо бўлади. Шаршаранинг эффекти унча катта бўлмаган поғонали сув туширгичлар билан таққосланганда баландлиги, кенглиги ва шиддат билан пастға оқишида яқунланади (шаршара бўйи узунлигида 1,5-2 м дан кам эмас). Схеманинг жойлашиши ва шарашаранинг тизиллаб оқиши тасвири бўйича ўзгача декоратив эффект хусусиятиға эға бўлган, бир неча типларға ажратиш мумкин. Шаршаранинг шарилаб оқадиган шаклини сув ташлайдиган тош йўналиши орқали аниқланади.

Каскад (поғонали шаршара) - сув оқимини унча катта бўлмаган, бир неча даражадаги, вертикал бўйлаб оқадиган ёки енгил эгилган текисликда декоратив деворлар учун махсус яратилган сув туширгичлардан ташкил этилади. Худуднинг ҳатто аҳамиятсиз бўлган қияликдаги бир бутун тизимнинг турли манзаравий кўринишидаги каскадларнинг ўзгартирилган йўлидаги катта-кичик шаклли тошнинг ва уларни турли ётқизилишида фойдаланишда тавсия этилади.

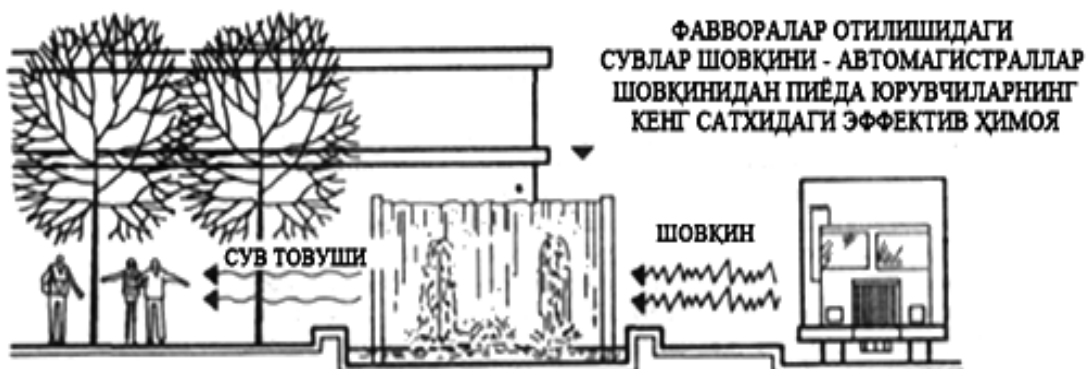
Фаввора – катта декоратив эффектға эға бўлган шиддат билан юқорига кўтарилиб отилаётган сувнинг, жилваланишиға ва ҳаракатланувчи кўпикға ва эгилиб турадиган сув натижасидаги, сунъий сувли қурилма. Фаввораларнинг тузилиши жуда ҳам эффектлидир ва функционал нуқтаи назардан ўзини оқлайди. Улар салқинлатади ва ҳавони тозалайди, манзараға турли кўринишни киргизади. Фаввораларнинг ташқи беағи архитектуравий услубда ҳам ва фаввораларнинг тизилаб оқиши тасвирида ҳам турлича бўлиши мумкин, оддий тизиллаб оқиб кўтарилишидан бошлаб сувнинг юза фонидаги, хайкалтарошлик билан бирға бой декоратив кўрилмасиға. Фонтаннинг архитектуравий-бадий ечими архитектура муҳитиға жойлаштириш характери билан боғлиқ бўлади.

Фонтаннинг характерли элементлари тизилиб оқайтган кўринишида бўлиши: уларнинг баландлиги ва қиялиги, турлича ўзаро жойлашганлиги, сачратиб туриш услуби. Тизилиб оқиш, сувнинг устуни ва сачратиб туриши, алоҳида томчилар, поғоналар, товланишлар ёки сувнинг пастга оқувчи оқими жуда катта турли кўринишни яратиш мумкин.

ФАВВОРАЛАР ОТИЛИШИНING ТИПЛАРИ:

- А - АРХИТЕКТУРАВIЙ ЕЧИМ УСУЛЛАРИ; Б - ФАВВОРАЛАР ОТИЛИШИНING ДИНАМИК УСЛУБЛАРИ**
 1. ЁЙИЛИБ КЕТАДИГАН; 2. МАЪЛУМ ШАКЛГА КИРИТИЛГАН;
 3. ТўЛИҚ ЗИЧЛАНГАН; 4. САЧРАТИБ СЕПИЛАДИГАН

Архитектура муҳитининг кичик шакллари дизайни (Клаузура. Формат А-3)

Кичик меъморий шакллар функционлар вазифасига ва фазовий тавсифига кўра жуда ҳам хилма хилдир, эргономик параметрларга эга ва инсонларнинг ҳар бир ёш гуруҳига қараб тўғри келиши керак ва уларнинг

функционал вазифаси билан боғлиқ, спецификани ҳисобга олиш керак. Улар турли туман ландшафт ечимларини таъминлаб беради ва айниқса муҳитнинг архитектуравий-бадий қиёфасини, унинг индивидуалигини таъкидлаб намоён қилади. Кичик меъморий шакллар – бу иншоотнинг масшатаби бўйича унча катта бўлмаган ва мавсумий қурилманинг ва йил давомида фойдаланиш (стационар ёки кучайтириш), урбанизимлашда ва табиий муҳитда инсонларга хизмат қилишга мўлжалланган. Кичик меъморий шакллар, қоидага кўра, утилитар ва бадий-декоратив вазифага эга, айримлари эса фақат декоратив.

Утилитар харктеридаги иншоотларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- савдо ва маълумот берадиган киосклар, турли турдаги автоматлар (телефон, газета), транспорт бекатидаги шийпонлар, павильонлар, соя қиладиган конструкциялар (трельяжлар, перголлар, айвонлар) скамейкалар ва хоқозо.

Архитектуравий-бадий вазифасидаги иншоотларга қуйидагилар тегишли:

- осилиб ўсадиган ўсимликларга тирговучлар, гулдонлар, шпалерлар, трельяжлар, софитлар, сачратиб сепадиган фавворалар, деворлар ва бошқалар.

- Турли кўринишдаги кичик меъморий шаклларни ва рекреацион ускуналарнинг анализи уларнинг умумий соҳасини қуйидаги белгилларда тақлиф этишни ижозат беради:

- ёш контингенти бўйича (болалар ва катталар учун);

- руҳий соғлом инсонлар белгиланган вазифаси бўйича, жисмоний нуқсонли ва ақлий қолоқ инсонлар учун;

- функционал белгиланган вазифаси бўйича – рекреацион фаолиятнинг барча турлари- ўйинли, озиқ-овқат, спорт, бадий-маърифат, ўқишга оид, меҳнат, мортли;

- конструктив тизим характери бўйича – қобирғали, қобирғали-тўсиқли, қобирғали-чодирли, тўсиқли, қобирғали-блоккли, йиғиладиган-блоккли, фақат блоккли, пневматикали;

Кичик меъморий шаклларнинг номенклатураси ва рекреацион ускуналари ландшафт объектнинг функционал вазифасини ҳисобга олган ҳолда аниқланади. Кичик меъморий шаклларни жойлаштириш бевосита функционал зоналаш билан ва участканинг архитектуравий-режавий ечим билан боғлиқ бўлиши керак. Кичик меъморий шаклларни муҳитнинг турли типларига жойлаштиришда услубий бирлик шартларига риоя қилиш зарур. Кичик меъморий шаклларни уларнинг композицион фаоллигини даражасини мос келишида, композицион қонунларни ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш керак.

Ландшафт объектларини шакллантиришда дам олиш учун меҳал, скамейкаларнинг турли типлари, перголлар, сояли айвонлар, шийпонлар, урналар кенг қўлланилади.

3-амалий машгулот: Ландшафтни лойихалаштиришда бадий-образ моделларининг услубиёти

Сценарий моделлаштириш. Лойиха – ҳаёт сценарийси.
(*Лойихалаштириш сценарий дастури сифатида*) – 2 соат

Дарахтсимон ўсимликларни идрок қилиш психологияси

Баландлиги, шох-шабба шакли, шохланиш характери, колорити бўйича турли хл бўлган дарахтлар инсонга нисбатан турли психологик таъсирга эга, унга кўзғатувчи ёки тинчлантирувчи таъсир кўрсатади.

Баланд, йўғон, қалин тана ва бакуват шохларга эга дарахтлар куч ва мустақамликни ифодаловчи сифатида идрок қилинади. Ингичка тана ва шохлар, осилиб тушган, нозик шох-шаббалар ташвиш, нимжонлик, мўртлик билан ўхшатилади. Дарахтларнинг баъзи шакллари одамлар фаолиятини кучайтиради, бошқалари эса, аксинча, статик, суёт хулқ-атворга сабаб бўлади.

Пластик санъат назариясида горизонтал чизиқ тинчлантирувчи ҳисобланади, вертикал чизиқ эса кучайиб борувчи, юксалувчи динамика бахш этади. Оғиб турган таассуротни берувчи, энг нотинч қия чизиқ – энг динамик ҳисобланади.

Шох-шаббанинг шакли биринчи навбатда эмоционал таъсир беради. Шох-шабба шаклининг ҳамма хилма-хилликларини бир қанча одатий турларга тақаш мумкин.

Шох-шаббанинг **конуссимон шакли** инсонга ҳаракатлантирувчи таъсир кўрсатади. У бу билан инсон тонусини, унинг кайфиятини кўтариб, мустақам мувозанат образини, юқорига интилувчи образ яратади (қорақарағай, туядарахт).

Шох-шаббанинг **устунсимон шакли** вертикал силуэт бўйлаб нигоҳни юқорига жалб қилувчи сиртки кўринишга эга. Бундай шакл билан ҳосил қилинган ўсиб борувчи динамика ён чизиқлари тўғри, вертикал, деярли параллел бўлишига қарамай, конуссимон шакл динамикасига нисбатан анчагина тинчлантирувчи. Қатор ва гуруҳларда жойлашган устунсимон дарахтлар, одатда тантанали (дабдабали, баландпарвоз) таассурот беради. Ҳиссиёт ва ироданинг гармоник бирлигига ёрдам беради (қора арча ва терак).

Шох-шаббанинг **шарсимон шакли** дарахтларга статик характер бахш этади ва суёткаш таъсир кўрсатади. Бу дарахтларнинг ташқи кўриниши ва шакли тўлиқ қониқиш ҳолати таассуротини яратади. Бу тўпланган куч-қувватни сақловчи омил. Аниқ ифодаланган ташқи кўриниш ва тугалланган шакл яхши руҳий мувозанатни тутиб туради, кучларни сақлашга ёрдам беради. (виргинский) қора арчаси ва қайрағоч (эльма-қайрағочнинг бир тури))

Горизонтал шох-шаббага эга чўзиқ ва статик дарахтларнинг **соябонсимон шакли** тинчлантирувчи ҳисобланади. У ҳимоя ҳиссиётини, дарахт тагидаги инсон устидан ҳомийлик қилиш ҳиссини яратади (қарағай, эман).

Шох-шаббанинг **пастга эгилиб ўсадиган шакли** тўлиқ суёткашлик таассуротини, ғамгинлик ва қайғуга мойил статик ҳолатни яратади. Бу ирода

ва интилиш истакларини тўхтатувчи, тинчлантирувчи омил (тол, четан(рябина), қайиннинг эгилган шакллари ва бошқалар).

Битта танали ва букет-гулдаста кўринишидаги ёйиқ (тарқоқ) шох-шаббали дарахтлар ҳам бор. Уларнинг кўриниши ҳаяжонлантирувчи омиллардан бири ҳисобланади, ўзига аҳамиятни жалб қилади, инсон тасаввурига таъсир кўрсатади.

Мунтазам планировкали боғларда ўсимликларни кўпинча ягона ҳажмни ҳосил қилувчи гуруҳларга йиғадилар ва кублар ёки параллелепедлар кўринишида қирқадилар. Бундай “тирик” ҳажмлар қатъий планлаштирилган боғларнинг иродали ва мустаҳкам қирраларини кучайтиради ва ташриф буюрувчиларни уларнинг қиёфасига нигоҳларини жалб этишга мажбур қилган ҳолда доимо эътиборни тортади.

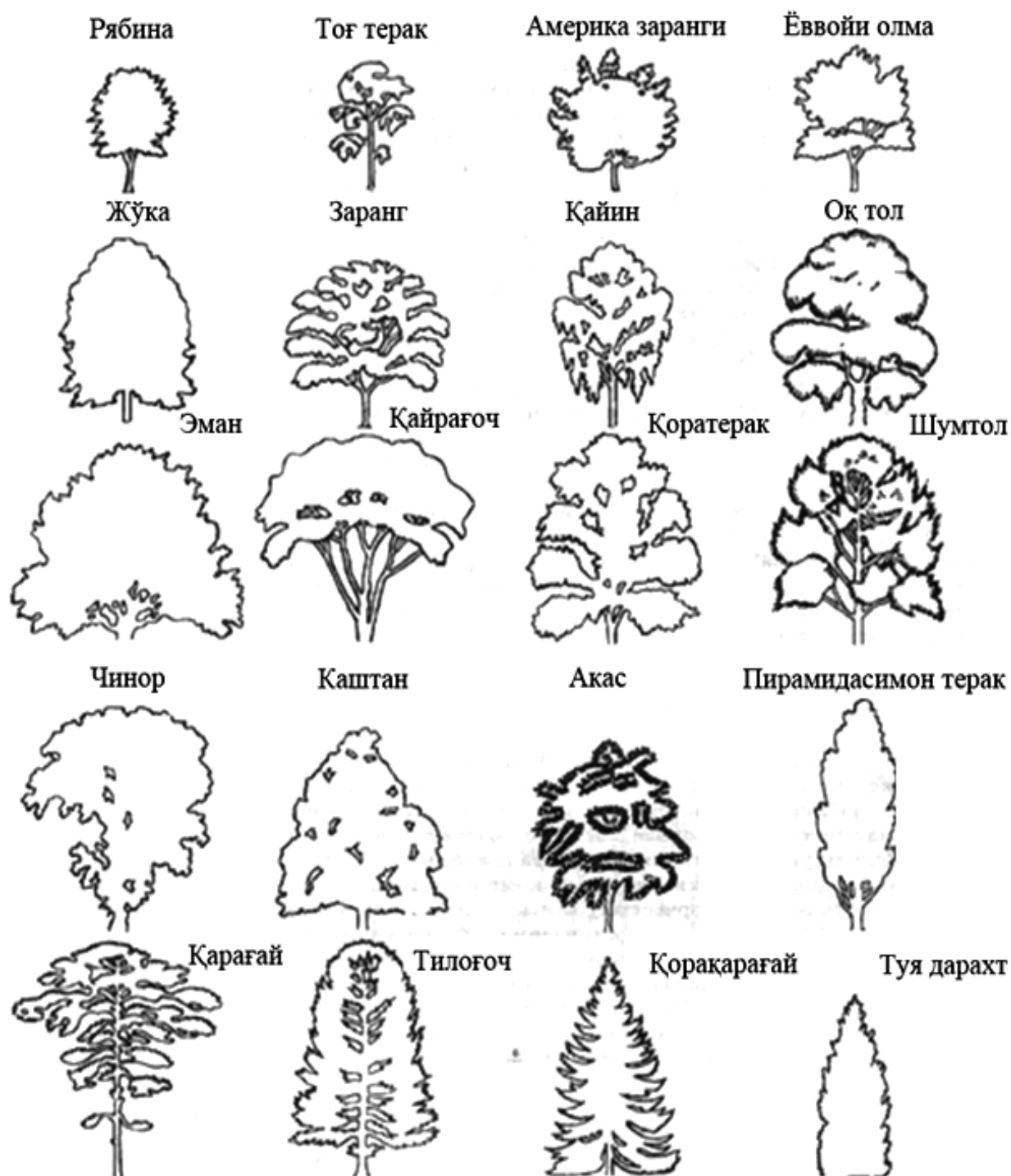
Психологлар томонидан шу нарса аниқланганки, кубсимон шакллар статиклик, ўзгармаслик, ҳаққонийлик, ақидани рамзийлаштириб, бир жойга тўпланганликни ёқлайдилар ва методик, пухта ишга ёрдам берадилар. Кубсимон шакллар квадратнинг фазовий ҳосиласи ҳисобланади. Ранг назариясидан маълумки, унга қизил ранг мувофиқ келади, чунки унинг “оғирлиги ва ношаффофлиги” берилган фигуранинг статик шакли билан мос келади. Квадрат шаклдаги газонлар, майдончалар, рабаткалар ва шу кабиларнинг ҳамда қизил баргли, гулли, мевали ўсимликларнинг биргаликда кўлланилиши шу билан боғлиқ. Бундан келиб чиққан ҳолда заранг, зирк, олма дарахтларининг қизил баргли навлари квадрат, тўғри тўртбурчак планировкали боғларга, жонли деворлар параллелепедлари ва буталардан иборат кублар билан уйғунликда мос тушади.

Қатъий планировкада аниқ пирамидасимон ва устунсимон шох-шаббали ўсимликлар таъсирчан бўлади. Ғарб туядарахтлари, оддий қорақарағайлар, тиканакли қорақарағайлар, оддий дўланалар ва бошқалар ўзининг бенуқсон шакли билан боғнинг тўғри бурчакли тузилишини кучайтирадилар.

Психометрик тестлар шуни кўрсатдики, иш кабинетининг фазоси у хоҳ хона ичида бўлсин, хоҳ боғда, фикрларни ифодалаш осон бўлиши ва чалғиб кетмаслик учун “қатъий хошия” ғоясига эга бўлмоғи, шакли бўйича эса квадрат ёки тўғри бурчакли бўлиши керак.

Тўғри бурчакли шакллардан фойдаланишда боғ қиёфасида иродали, мардона бошланиш юзага келади. Бу қадимдан моддий дунё, оддийлик, тўғрилиқ, ўхшашлик ва тартиб тимсоли бўлган квадратнинг рамзий ифодаси билан боғлиқ. Квадрат яна тиғиз чегаралар билан боғланган мувозанатни, кўзгалмас материя, қандайдир “оғирлик”ни рамзийлаштиради.

Квадратлар, тўғри тўртбурчаклар, тўғри бурчак ва чизиклардан фойдаланишга асосланган дизайн жиддий инсонлар, жасур ва иродали, қатъий мулоҳазали, муросасиз, шунингдек ҳамма нарсада, ишда, қоғозларда, интерьерда, боғда тартибни севувчи инсонлар учун тўғри келади.

Амалий машгулот 4.

Шахсий участкаларининг ландшафт дизайни

(Амалий машгулот . Формат Ф-3 2 листа) – 4 соат

- Бош режаси, ёйилмаси, кесими.
- Дендрорежа, экинлар чизмаси, бўлимлар чизмаси, ўсимликларни спецификацияси, турлар.

Кичик боғ - шаршараларнинг меъморий қурилмалари ва кичик формалар, рельефлар, ўсимликлар билан ташкилаштирилган, инсон билан табиат мухитига чегаравий-фазовий алоқаси.

Кичик боғлар типологияси

- **Режавий белгилар бўйича** – доимий, ландшафт (манзаралий) ёки аралаш боғлари.

- **География белгилари** – альпий, ўрта денгиз, инглиз, французча ва б.

- **Ландшафт белгиси бўйича** – тошли, сувли, текис, тепалик, тоғлик ва б.

- **Ўсимликлар таркиби бўйича** – дендра боғ, арча боғлари, мохли боғ, гулзор боғи, гул турлари бўйича ва б.

- **Ранг туслари бўйича** – бир хил ва ҳар хил ранглардаги боғлар.

- **Семантик (маъноси)** – кинетик (ҳаракатда бўлгани) боғлар, “боғ ўйинда”, артефакт (сунний) боғлар, инсталляция боғлар, сунний элементлар ёрдамида тузилган.

- **Иморат қурилмаларида жайлашиш бўйича** – том айвон, лоджия, балкон ва б., ичкари ховлисида, курданер, қиш боғи ва б.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс

Ландшафт дизайни – фаолиятнинг алоҳида кўриниши бўлиб, табиий компонентлардан – рельеф, сув, ўсимликлар ва ҳокозолардан фойдаланиб инсониятнинг ҳаёт фаолиятига сунъий муҳит яратишдир.

Ландшафт дизайнининг асосий мақсади – инсонга очик муҳитни ёқимли қилиб, дилга хушнудлик, функционал, эстетик ва экологик хусусиятга эга қилиб яратиш, бунда эстетик фактор асосий ўринни эгаллайди.

Ландшафт дизайни асарлари композициясида рельеф (геопластик элемент сифатида), ўсимлик, сув, ҳаво (фазовий ва ер ости перспективаси сифатида) асосийдир. Ландшафт дизайнининг асосий композицион элементлари очик муҳит, ўсимлик, қурилишлар, шаршаралар, рангларнинг турличалиги, ёруғлик, соя, ҳаво ва чизиқли перспективанинг пайдо бўлишидадир. Кузатиш орқали келиб чиқадиган ҳис-хаяжонланиш, ландшафт дизайнининг асарларида ишлаш- бош бўлиши, масштаб, уйғунлик, контраст композицион факторлардир.

Ландшафт дизайн бошқа санъат турларидан асосий фарқи:

- ландшафт дизайн асарларининг асоси табиатдир (ўсимлик, рельеф, ер, сув, ҳаво, тош ва ҳокозо.);

- қурилиш ашёларининг асоси – жонли ўсимлик, доимо организмдаги ўзгарувчанлик;

Ландшафт дизайнининг бошқа турли композицияси динамик структурага, яъни вақт ўтиши билан узликсиз ўзгариб туриши билан боғлиқдир. Ландшафт объекти яратилиш жараёнида ландшафтда табиий элементларнинг синтези ва сунъий шакллар, яъни ландшафтнинг янги кўринишда пайдо бўлишидир.

Саволлар

Ландшафт дизайнининг асосий композицион асари нима?

Фазовийлик, ўсимлик, қурилиш, шаршаралар, ранглар тури, ёруғлик, соя, тўғри чизиқларнинг пайдо бўлиши ва ҳавои перспектива – бу:

Табиий-худудий комплекс, табиий чегараланган ва ташқи кўринишни характерини ажратувчи қандай номланади?

Фауна ва флора, сув, ҳаво ер тепаси- ҳақиқатдан ҳам бешта ландшафт компонентларига кирадими?

Табиий муҳитга асосланиб ривожланган ландшафтлар ва ўзи билан инсонни эргаширмаган жараён қандай номланди?

Табиий ва сунъий компонентлардан ташкил топган ва инсон таъсири остида шакланган ландшафтлар қандай номланади?

2-кейс

1370 йил Тимур Мавуннахрнинг яғонохукмдори бўлади ва империяни ташкил этиб, ўлимига қадар (1405 й.) Ўрта ер денгизидан Индагача бўлган худудларда хукмдорлик қилади. Бу давр, улуғ ютуқлар ва қарама-қаршилиқлар даври бўлган. Сиёсий ҳаётда - мамлакатларни ва халқларни империя доирасида бирлаштиришга интилиш ва шу билан бирга қарам ўлкани мустақил бўлиши. Иқтисодиётда – кенг халқаро тижорат алоқалари, хунармандчилик ва савдо-сотикни ўсиши, катта шаҳарларни ва вилоятларни қашшоқлашувининг ўсиши. Маънавий маданият, илм-фаннинг гуллашида юқори кўтарилиш ва фанатизмни ортиқ даражада бўлиши. Бу фонда – санъатнинг ҳайрон қоларли даражада парвози, ижоднинг турли кўринишидаги баркамоллика интилиш ва бу баркамолликка эришиш.

Бу даврда боғ-парк санъатининг гуллаш даври бўлди. Боғларни режалаштириш пухталиқ билан ўйланган режа асосида ишлаб чиқилган қоидаларга мос ҳолда амалга оширилади. Боғ-парк ишларида бир қатор усталар ажратилади, тарих бу номларни бизгача етказган, улар қуйидагилар:

- Шахабуддин-Ахмад Зардақашӣ – Тимурнинг самарқанд боғларини яратишдаги асосчилардан биридир;

- Мирек-Сайид Ғиёс Султан-Махмуд номи билан – буюқ ҳирот шоири, сунъий сув чиқариш ва боғларни режалашда уста;

Бу даврга архитектуравий ташкил этилган боғ чорбоғ- “тўртқисмга бўлинган боғ” муҳим характерга эга, бош режавий тамойил – боғ худудини квадратга ёки тўғри ўқариқлар билан тўрт қисмга бўлиш.

Чорбоғнинг режалаштиришдаги қоида “Иршад аз- Зра’ а” трактида ифодаланган, Ҳиротда тузилган ва ҳирот қурилишига бош ҳомий Алишер Навоийга бағишланган. Унинг раҳбарлигидаги тавсия этилган чорбоғ тўғрибурчакли, ёруғлик томонга тўғри ориентир олиш. Уни девор ва қатор тераклар ўраб олган. Асосий ўқариқ кенг йўлкалар ва ирмоқлар билан ажратилган. Ҳиёбонинг ичкарасида тантановор бино “иморат” қад кўтариб турибди, унинг рўпарасида тош ётқизилган майдон “пешгоҳ” ҳовузлар билан ва саллагулли клумблар жойлашган. Иморатнинг ўзи соя берувчи дарахталар – чинорлар, тут дарахтлари, қайрағочлар билан ўралган, боғнинг асосий худуди майдонларга “чорчманларга” бўлинган.

Боғнинг майдончаси геометрик шаклларга– учбурчакли, квадрат, олтибурчакларга ажратилиб, уларда гулзорлар ташкил этилган, хиёбонлар бўлиниб декоратив ва мевали дарахталар экилган. Дарахталар, буталар, гулларни ўтказишда - чуқур ўйланаган тизим қўлланилган. Гулларни танлашда гуллаш вақтининг эътиборга лойиқлигидир - чунки боғларда доимо гуллар очилиб турган.

Темурийлар боғининг ўзига хос томони (оврупа паркларидан фарқли ўлароқ) – декоратив и мевали дарахатларнинг бирга кўшилиши, улар на фақат утилитар талабни қондира олишда ва эстетик жиҳатдан аниқ таърифини топган. Баҳордаги рангларнинг туси ва куздаги япроқлар ранги боғларга ниҳоят такрорланмас тароватни берганлар. Боғлар баланд деворлар билан

айлантириб чиқилган, айрим ҳолда бу довол пахсадан бўлган, аммо кўпинча тўсиқлар архитектуравий безатилган. Бурчакларда минорачалар ўрнатилган, улар кўзатиш пункти вазифасини бажариб, кўпинча изразца билан қопланган. Асосий марказда баланд ҳашамат билан безатилган пештовоқли кириш йўли жойлаштирилган.

Саволлар

Марказий Осиёда Темурийлар давридаги боғ-сайлгоҳ санъатининг қайси услуби характерли?

Қайси боғ-парклар услуби геометрик тўғри йўлаклар ва майдончаларда симметрик-ўқ характерида жойлашуви?

Марказий Осиёда Темурийлар давридаги қайси боғ турлари кенг тарқалган?

Темурийлар даврида шаҳар ташқарисидаги катта магистрал шаҳарликларнинг сайр қиладиган, диний байрамларни ўтказиш, кўнгил очадиган жойлар нима деб аталган?

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил иш жараёнида тингловчилар модулга доир адабиётлар, услубий қўлланмалар билан танишадилар. Ўқитувчи томонидан берилган мавзу бўйича топшириқни мустақил бажарадилар. Уларни мустақил иш сифатида расмийлаштириб тармоқ марказига топширадилар. Бундан ташқари, маъруза машғулотлари материаллари ҳамда қўшимча адабиётлар бўйича тайёрланиб рейтинг балларини тўплайдилар.

1. Замонавий шаҳарда ландшафт дизайни объектларини лойиҳалаштиришнинг асосий йўналишлари.
2. Ландшафт дизайнида рангшунослик асослари.
3. Муҳитда табиат элементларини идрок этиш психологияси.
4. Интерьерда фитодизайн.
5. Интерьерда флорадизайн.
6. Ландшафтдаги сўв компонентларининг дизайни
7. Кўкаламзорларни жойлаштириш режаларнинг услублари
8. Архитектура муҳитининг кичик шакллари дизайни
9. Ландшафт дизайнда ҳудудларга ойд ўсимликлар компонентларини қўллаш.
10. Ландшафт семантикаси.
11. Ландшафтнинг геопластика концепциялари.
12. Кичик боғ – ландшафт дизайнининг асосий объекти.
13. Кишки боғ – ландшафт дизайнининг асосий объекти.
14. Ландшафт дизайнининг тарихи.
15. Қадимги Мисрнинг ландшафт дизайни
16. Қадимги Гретсиянинг ландшафт дизайни
17. Қадимги Римнинг ландшафт дизайни
18. Қадимги Ҳиндистоннинг ландшафт дизайни
19. Қадимги Ҳитойнинг ландшафт дизайни
20. Қадимги Япониянинг ландшафт дизайни
21. Ўрта аср Европасининг ландшафт дизайни
22. Темурийлар асрининг ландшафт дизайни
23. Ўзбекистон мустақилликигининг ландшафт дизайни
24. Қайта туғилиш асрининг ландшафт дизайни
25. Англиянинг ландшафт дизайни
26. Франциянинг ландшафт дизайни

VII. ГЛОССАРИЙ

Акведук	Узоқ сув манбаларидан окизиб сув келтиришга мўлжалланган иншоот, осма қувур, равоқли сув кўприги. XVIII асрнинг иккинчи ярмида романтик боғларга боғ-парк муҳитини безашда декоратив элемент сифатида киритилган.	water pipe to deliver water from distant sources. As element decorative design landscape space introduced in the romantic gardens of the second half of the XVIII century.
Альтанка	лианалар экилган, ажурсумон конструкцияли, енгил қурилма. Ёмғирдан, қуёшдан сақланиш учун ва дам олишга мўлжалланган. Илк бор паркларда баркокко даврида қўлланилган.	construction of a light, openwork design lined with vines. Designed for relaxation and protection from the sun or rain. Start the application goes back to baroque parks.
Антропоген ландшафтлар	ландшафтлар ўзаро ҳаракатланувчи табиий ва сунъий компонентлар ташкил топиб ва инсон фаолияти остида шаклланади.	landscapes that consist of interacting natural and artificial components and are formed under the influence of human activities.
Бонсай	мўъжаз дарахатларнинг (карлик) ўстириш санъати, илк бор Японияда вужудга келиб, мўъжаз боғлар яратишда кенг қўлланилган.	the art of growing miniature trees, of which the Japanese have created miniature gardens
Бон-сэки	патнисда тошлардан композиция (VI асрда вужудга келган) Символизм билан фарқланади. Яшил ранглар баҳорнинг яшил рангга бурканганини билдиради., қизил ранг тус- ажабланиш, қора ранг – тўқ соянинг ёзги қуёшининг кўзи кўрилиги, оқ ранг қишда қирнинг қор билан бурканганини тасаввурини беради. Тошлардаги оқ жилғаларнинг товушини. Қора лок билан қопланган патнис устида жойлашганлиги.	composition of stones on a tray (time of occurrence - VI of c.). Different symbolism. Green symbolizes the color of exquisite greens of spring, reddish hue - wilting, black - thick shadow of the dazzling summer sun, white - space snowy winter hills. Stones with white veins - a jet of water. Arrange on a tray covered with black lacquer.
Бювет	минерал сув манбалари устидаги иншоот, инсонлар бу ердан ичиш учун маъданли сув оладилар.	construction of a source of mineral water, sometimes the structure itself, equipped with a waterfall from a mineral spring, where people take water directly for drinking.
Вертюгаден	худудни пластик безатиш усули, майдонинг устки қисмини текислиги билан характерланади.	reception area plastic design, characterized by an increase in the flat areas of surfaces.
Виадук	йўлни нотекис, чуқур, нобоп жойлардан ўтказиш учун қурилган иншоот. Йўл баланд устунлар устига ишланиб, устунларнинг оралиғи эстакадан фарқли ўлароқ	a device for the transfer of the road through the gorge, a deep ravine, dry land, on the cross-road. It rests on high poles.

	ҳар хил ва энг кенг оралик виадукнинг энг баланд қисмига тўғри келади.	
Виридарий	монастир ёки турар жой ичида жойлашган кўкаламзор очик ҳовли, мўъжаз боғ. У одатда тўғри бурчакли хандасавий режали клумба гулларига эга, марказида фаввора ёки ҳовуз жойлашган.	landscaped courtyard, a small garden in the peristyle courtyard of the monastery, or a house. Usually have a geometric layout with a small fountain or pool in the middle and beds of flowers. The walls of the house, surrounded garden, covered with frescoes, where the prospects of fantastic gardens were depicted.
Геопластика	ландшафт лойиҳаси ёки кўкаламзорлаштиришга мўлжалланган ер майдонини меъморий ва бадий қайта ишлаш мақсадида текислаш ва тартиблаштириш. Геопластиканинг воситалари – табiiй ва сунъий рельефли формалар (шакллар): тепалик, баландлик, тупрокдан ўйиб ясалган тепалик ва девор, қиялик ва тиргакли девор, зинапоя, нишаб йўлак, кратерлар ва канонлар ва бошқалар.	plastic processing the earth's surface using vertical layout techniques to achieve solutions utilitarian and architectural and artistic problems. Means geoplastiki - natural and man-made landforms: hills and hills, earth mounds and trees, slopes and retaining walls, stairs ramps, craters and canyons and others.
Дендрарий	очик жойда аниқ режа бўйича турли хил дарахт ва буталардан иборат яшил массивдан тузилган махсус боғ ёки ботаник боғнинг бир қисми.	Green array of different species of trees and shrubs. Usually it used to carry out scientific work on acclimatization and introduction of woody plants.
Икебана	япон тилидан таржима қилинганда “иккинчи ҳаётга гулларни сақлаш” маъносини беради ва Японияда гуллар аранжировкасининг қадимги оргинал санъатидир	in Japanese language means "the conservation of colors in the second life" is an ancient and original art of flower arrangement in Japan.
Кактусарий	кактуслар коллекцияси, бу ўсимликликнинг ватанини эслатувчи, табiiй шароитда жойлаштирилган - Жанубий Америкада, сувсиз саҳро ландшафтни аниқловчи.	cactus collection, housed in conditions that resemble natural conditions these plants motherland - South America where they determine the landscape of arid desert.
Кенконс	тўғрибурчакли ўтказмалар (кўчатлар), квадрат бўйича экилган баланд дарахтлар шундай экилганки, унинг ҳар томони очик. Шоҳлари кесилган.	rectangular landing, lined by high trees squares so that the form is open in all directions. Kroon cut.
Курдонер	сарой, кўшк, қасрларнинг боғ кўринишидаги ҳашаматли ҳовлиси, кўча томонидан сийрак	front yard of the palace, villa, castle in a garden, fenced from the street through a fence, and on the other

	тўсик, қолган томонларидан П-симон тархли биноларнинг қисмлари ёки корпуслари орқали тўсилган.	four sides - or parts of buildings in a U-shaped floor plan.
Лабиринт	ўрта аср боғларида баланд яшил тўсиклар тарзида қайин ёки жўка дарахти ва буталардан ишланган адаштирувчи чалкаш йўлаклар.	in ancient Greece, the name of the intricate passages of the Cretan palace. In the Middle Ages maze of high hedges of hornbeam or linden staged in the gardens.
Ландшафт	очик ҳавода ишлаш ва дам олиш учун яратилган, таркиби табиий ўсимликлар, рельеф, тупроқ, сув, ҳайвонот дунёси ва сунъий (меъморий муҳандислик иншоотлари) ишланмалар билан бадиий ва экологик қонуниятлар асосида шакллантирилган ҳудуд.	natural and territorial complex, bounded by natural boundaries and characterized by a certain external appearance. The five main components of the landscape are the earth's crust (relief), air, water, flora and fauna.
Кичик боғ	Ландшафт дизайн воситаларидан фойдаланиб шаклланган саноат бинолари ёки турар жой бинолари, умумий бинолар олдида жойлашган чегараланган муҳит. У ҳудудни ўртача 0,2 дан 5,6 гектаргача эгаллаши мумкин (айрим ҳолларда 10 гектаргача).	this limited space, located near the public, residential or industrial building, and formed with the use of landscape design. It may take territory from an average of 0.2 to 6.5 hectares (sometimes up to 10 hectares).
Миксбордер	эрта баҳордан то кеч кузгача гуллаб турувчи турли ўсимликлардан тузилган, одатда йўлаклар, деворлар, яшил тўсиклар ёки поғоналар бўйлаб экилган чиройли ва ўзига хос гулзор. Одатда миксбордерлар 10-25 ўсимлик турларидан тузилади.	kind of Flower continuous flowering. The basic principle of its construction - multiple (from early spring to late fall) blooms with cultural diversity, which is achieved by a specific selection of species and varieties of annual, biennial and perennial plants. Usually there are 10-25 names mixborders plants. Sometimes mixborders stops rocky path or areas covered with pebbles, gravel. Compositionally mixborders can be resolved in the plane and a stepped form.
Минирокарий	(Кичик ҳажмли) – декоратив контейнерларга ёки махсус яратилган сиғимга жойлаштириш мумкин бўлган, модул гулдонлар типи.	type modular flower bed, which can be placed in decorative containers or in specially designed containers.
Моносад	бир кўринишдаги ўсимликлар боғи. Моносадга розарии, тюльпанар, георгинар ва бошқалар кирди	a garden of one type of plant. Monogarden include rosaries, tulpanarii, georginarii and others.
Морена (тоғ жинслар уюми)	сунъий тошли қурилма, майда ва йирик силлиқланган юмолоқ тош бирон ҳодиса асосида вужудга	artificial rocky device created from the run-of large and small boulders on a substrate of soil and gravel

	<p>келган тупроккли қоришма ва шағал. Морена альп ва тошли боғлар элементи бўлиши мумкин, хажмга қарамасдан ўзида унча катта бўлмаган харсанг тошларни тассавурини берадиган ёнбағирларда, хусусан қимматли ва инжиқ ўсимликлар ўстирилади. Морена ҳеч қачон сернам бўлмайди ва ҳеч қачон қуриб қолмайди.</p>	<p>mixture. Morena can be a member of the Alpine and rocky gardens, where, regardless of the size of the latter is a small scree on a gentle slope on which grow the most valuable and the whimsical plants. Morena is never too moist and never dries up.</p>
Оранжерея	<p>Паркларда цитрус ва бошка экзотик ўсимликларни ўстиришга қурилган бир ва бир неча заллик иншоот. Қишки боғ ролини бажаради. XVIII асрда Оврупа парклариди оранжереялар саройлар ёнида қурилиб, сайр-томоша мақсадлариди ҳам фойдаланилган.</p>	<p>park facilities with one or more rooms intended for the cultivation of citrus and other exotic plants. It acts as a winter garden. In the XVIII century. greenhouses were built in the park near the palace and used for entertainment.</p>
Полюдарий	<p>нам субтропик ва тропик ўсимликлардан композиция, пўпанак билан тўнка билан қўшилган, дарёга оид валунлар тропик ўрмонларнинг табиий фрагментларини юзага келтиради.</p>	<p>the composition of the plant humid subtropics and tropics, which in combination with moss, driftwood, river boulders create a natural fragment of rainforest.</p>
Стаффаж	<p>Ландшафт парклар композициясига жонланиш киритиш учун унча катта бўлмаган сахна жанрларидан ҳайвонлар, инсонлар фигуралари. 18-19 асарларда паркларда кенг тарқалган.</p>	<p>figures of animals, people, small genre scenes introduced in the landscape park composition for recovery. They were distributed in the park of the 18-19 century.</p>
Сюи-сэки	<p>Сув ва тош. Тошнинг вақт ва намлик ёрдамида ҳаракатланиши. Оқ ёки крем ранглардаги чинни ёки фаянли поднослар танланган. Тошлардаги патина, гулловчи ўсимликлар дунёнинг кенглигини ва осойишталикни акс эттирган.</p>	<p>stone and water. Renewal of stone with the help of time and moisture. Selected porcelain or earthenware trays white or cream color. Patina on the stones, vegetable colors symbolized the majesty and tranquility of the world.</p>
Топиар санъати	<p>дарахт ва буталарни чилпаб шакл бериш санъати.</p>	<p>the art of topiary trees and shrubs.</p>
Хиёбон	<p>Марказий Осиёда Темурийлар даврида кенг тарқалган шаҳар ташқарисиди катта магистрал йўл, боғ қисмларини ўзаро улайдиган бош йўл, икки ёнига қатор дарахтлар, гуллар экилган, ариқлари ёки фавворалари бўлган сайргоҳ йўл. Хиёбон усти очик ёки ёпик бўлиши мумкин.</p>	<p>large suburban highway, have proliferated in the era Timurids in Central Asia; cased in one - two rows of trees (usually poplar), which is located between the tea house, stalls, places - luxurious mausoleums. It was a place of country walks citizens, secular and religious festivals, ceremonies and fees.</p>

<p>Чойли боғ</p>	<p>чой маросимлари ўтказиладиган (тя-но-ю), чойли павильон боғ. Бу маросим вақтида саби тамойили (оддий) қўлланилган бўлиб – бу маросимнинг қийин ва кўп томонламали мақсадларини оддий шаклда тушунтириш. Чой маросимнинг очиқ мазмуни – табиатнинг табиий чиройини ва санъат асарининг нозик, ҳис-хаяжонли таъсир этиш даражасида ривожлантириш.</p>	<p>garden, who had a tea pavilion, which held the tea ceremony (chano-yu) During the ceremony, guided by the principle sabi (simple) - the ability to express in simple forms of complex and multifaceted content. The implication of the tea ceremony - the development of the finest emotional response to the natural beauty of nature and art. The main purpose of the tea garden was to promote concentration and introspection.</p>
<p>Чорбоғ</p>	<p>тўрт томони девор билан айлантирилган дарвозали тархи квадрат ёки тўғри тўрт бурчакли мунтазам хандасавий ечимга эга, марказида сарой-кўшк, унинг олдида ёки атрофида сарҳовуз, ундан тўрт тарафга кетган ариқлар, дарвозадан саройгача хиёбонлар, тўрт тарафда эса чорчаманлар, чаманлар ва деворлар узра йўллар, манзарали ва мевали дарахтлар, гулзорлар ва фавворалар билан ишланган меъморий сайроғоҳ боғ.</p>	<p>Charbagh Garden - type architectural organized garden - "four-membered Garden", the main planning principles which - the dismemberment of a square or rectangular area into four parts.</p>
<p>Чинампас боғи</p>	<p>Мексиканинг сузувчи боғи, устки қатлами тупроқ билан тўлдирилган ва турли хил ўсимликлар ўстирилган, дарахат шоҳлари ва қамишли кичик оролча.</p>	<p>Garden chinampas - the floating Mexican garden, a small island of twigs and reeds, which are poured on the surface of the earth and cultivated various plants.</p>
<p>Шпалер</p>	<p>қалин, зич эълган дарахтлар қатори, чимланганда яшил экранни намоён этади, дарахтсимон панжара (трельяж). Чирмашиб ўсувчи ўсимликларнинг вертикал кўриниши.</p>	<p>a number of densely planted trees, forming a green screen with a haircut; wooden lattice (trellis) with vertical vegetation entertainment and ceremonial processions.</p>
<p>Экзот</p>	<p>махаллий ўсимликлар таркибида учрамайдиган, аммо қимматбаҳо декоратив хусусиятга эга, дарахтсимон ёки бутасимон ўсимлик.</p>	<p>woody or shrub does not occur as part of natural local green space, but having valuable decorative features.</p>

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар:

1. Указ президента Республики Узбекистан “О мерах по дальнейшему совершенствованию архитектуры и градостроительства в Республике Узбекистан”, Правда Востока 27 апреля 2007 г.
2. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислоҳотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2013
3. Каримов И.А. Высокая духовность – непобедимая сила. – Т., 2008.
4. Illustrated history of landscape design / by Elizabeth Boultis and Chip Sullivan. Published simultaneously in Canada, 2010 ISBN 978-0-470-28933-4 –стр. 275.
5. The fundamentals of landscape architecture /by Tim Waterman. An AVA Book Published by AVA Publishing SA, 2009 ISBN 978-2-940373-91-8 – 202 b/.
6. Residential landscape architecture : design process for the private residence / Norman K. Booth, FASLA, James E. Hiss, FASLA.—Sixth Edition, 2012 ISBN-13: 978-0-13-237619-8 - 581 b.
7. Sharq mamlakatlarining bog'-park san'ati/ K.D.Raximov, A.S.Uralov. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi/ Т.: “Tafakkur-Vostoni”, 2013.-272 b/ SBN 978-9943-4237-6-3.
8. Пути архитектурного возрождения Узбекистана за XX – начало XXI вв. /Кадырова Т. Ф. – Т.: ТАСИ, 2007.
9. Ландшафт архитектураси ва дизайни/ С. С. Ожегов, А. С. Ўролов, К. Ж. Раҳимов. – Самарканд, 2003.
10. Landscape Architecture an introduction / by Robert Holden and Jamie Liversedge. 361–373 City Road London EC1V 1LR United Kingdom, 2014. ISBN: 978 1 78067 270 0 – 209 b.

Интернет ресурслари:

http://www.asla.org/uploadedFiles/CMS/Government_Affairs/.

<http://www.landscapeinstitute.org/careers/index.php>.

<http://www.iwanttobealandscapearchitect.com/>.